

สุวรรณภูมิ เก็บใบงิ้วไทยเพื่อชีวิต

๑๓ ชนเผ่าในลาวตอนใต้ นิทานและการละเล่น

รายงานการวิจัยด้านวัฒนธรรม

โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรม
ของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว

เพื่อเป็นความรู้พื้นฐาน
ในการวางแผนวิจัยและพัฒนา

ศูนย์วิจัยภาษาและวัฒนธรรม (เนฮค)

รายงานการวิจัยนี้เป็นฉบับร่างเพื่อเสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง
ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว
เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา
วันที่ ๒๓-๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕

ไม่อนุญาตให้อ้างถึง คัดลอก ตัดทอน หรือทำสำเนาข้อความ ในลักษณะใดทั้งสิ้น

คำนำ

โครงการวิจัยเรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา เกิดขึ้นได้ด้วยพระกรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ความละเอียดดังปรากฏในหนังสือรายงานผลวิจัยด้านภาษาของรองศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ หัวหน้าโครงการวิจัยนี้แล้ว

รองศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ หัวหน้าโครงการวิจัยได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเข้าร่วมโครงการในฐานะผู้วิจัยด้านวัฒนธรรม โดยได้รับความสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ให้ดำเนินโครงการในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๓ ตลอดเวลาที่ดำเนินการเก็บข้อมูลและวิจัย ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาและความอนุเคราะห์เป็นอเนกประการ จากท่านหัวหน้าโครงการและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จากรัฐบาลและหน่วยงานของประเทศ สปป.ลาว และประเทศไทย ตลอดจนผู้ที่ได้เอื้อเฟื้อช่วยเหลือข้าพเจ้าโดยตรงอีกเป็นจำนวนมาก งานวิจัยนี้ไม่อาจสำเร็จลงได้หากปราศจากความอนุเคราะห์ดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอแสดงความรำลึกถึงคุณูปการของท่านทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้

โครงการวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่า ๑๓ เผ่า ในแขวงเซกอง สปป.ลาว มีจุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดบริบทวิถีชีวิตวัฒนธรรมของบรรดาชนเผ่า ให้เห็นความเป็นมาในอดีตเท่าที่จะสามารถทำได้ และความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน โดยพยายามให้มีลักษณะที่เป็นพลวัต คือ ภาพของชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง เพื่อวิเคราะห์ภาพรวมและลักษณะเฉพาะของแต่ละเผ่า รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่า เพื่อศึกษาเอกภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้

การเก็บข้อมูลในโครงการด้านวัฒนธรรม กำหนดหัวข้อไว้ ๑๐ หัวข้อ เป็นแกนในการบันทึกข้อมูลที่รวบรวมจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นชนเผ่า ๑๓ คน และจากการสัมภาษณ์ พูดคุย กับคนอื่นๆ ในแต่ละเผ่าเท่าที่จะสามารถกระทำได้ในช่วงระยะที่สอง ได้เพิ่มการบันทึกข้อมูลชุมชนปาฐะประเภทนิทาน คำกล่าว และข้อห้ามข้อนิยมที่เป็นคติความเชื่อของชนเผ่า จากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียงเป็นรายงาน ๓ เล่ม ในชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง คือ

เล่มที่ ๑	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม
เล่มที่ ๒	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : นิทานและการละเล่น
เล่มที่ ๓	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวสู่วิถีชีวิตปัจจุบัน

เนื้อหาในเล่มที่ ๑ นั้น เป็นการสังเคราะห์และเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดโดยละเอียด เพื่อให้เห็นภาพรวมและลักษณะเฉพาะด้านการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า ยกเว้นข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลด้านมุขปาฐะ ได้แก่นิทาน เพลง และคำกล่าวของเผ่า ซึ่งเรียบเรียงไว้ในเล่มที่ ๒ ส่วนเล่มที่ ๓ เป็นการสรุปและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าและการปรับตัว เท่าที่จะสามารถวิเคราะห์ได้จากข้อมูลทั้งหมด ที่ได้มาในเวลาอันจำกัดของการเดินทางไปเก็บข้อมูลแต่ละครั้งและจากความช่วยเหลือของผู้ร่วมงานทั้งปวง

รายงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกองนี้ยังไม่มีเป็นผลงานวิจัยที่มีคุณภาพสมบูรณ์ เหตุสำคัญคือความอ่อนด้อยทางศักยภาพและความรู้ความเชี่ยวชาญของข้าพเจ้า ทั้งในด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้และด้านทฤษฎีการวิเคราะห์วัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงพยายามบันทึกและเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดไว้โดยละเอียด เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาหรือสร้างงานวิจัยอื่นๆ ต่อไปได้อีก ซึ่งอาจจะมีคุณค่าและเป็นประโยชน์แก่วงวิชาการยิ่งกว่างานนี้ ตลอดจนเป็นประโยชน์ในการวางแผนวิจัยและพัฒนาของประเทศ สปป.ลาว ข้าพเจ้าใคร่ขอให้อีกว่าข้อมูลทั้งหมดนี้เป็นข้อมูลของบรรดาชนเผ่าทั้งหลายในแขวงเซกอง ที่ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้นำมาถ่ายทอดเบื้องต้น

ในท้ายที่สุด ข้าพเจ้าขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และภาควิชาภาษาไทย ซึ่งได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้ทำงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอรำลึกพระคุณแก่ผู้ที่เป็นแรงบันดาลใจสำคัญ ๓ ท่าน ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าอาจหาญทำงานชิ้นใหญ่เกินความสามารถนี้ คือ

พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ผู้บันทึกและเขียนหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยเป็นความรู้พื้นฐานเรื่องชนเผ่าทั้งหลาย

ศาสตราจารย์ ดร. คุณบรรจบ พันธุเมธา

ศาสตราจารย์ ดร. A. Thomas Kirsch

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๑๓ กรกฎาคม ๒๕๕๔

ขอขอบคุณ สำนักพิมพ์เมืองโบราณ

และคุณมธุรส กุลจินต์ ผู้ช่วยดำเนินการจัดทำต้นฉบับและการพิมพ์หนังสือชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง

สารบัญ

บทนำ	ชุมชนดั้งเดิมกับวัฒนธรรมมุขปาฐะ	๑
	ตำนานชนเผ่า	๑
	นิทานแห่งท้องถิ่น	๒
	ขับลำทำเพลง	๓
	คำกล่าวที่บอกเล่าชีวิต	๓
	ภูมิหลังของพื้นที่และชุมชน	๔
บทที่ ๑	ตำนานกำเนิดมนุษย์และเผ่าพันธุ์	๖
	ตำนานกำเนิดมนุษย์ : แม่ย่ากับหมาเถิก	๖
	กำเนิดเผ่า	๑๕
บทที่ ๒	นิทานกับชีวิตท้องถิ่น	๓๓
	นิทานวีรบุรุษและบรรพบุรุษ	๓๔
	ปรัมปราคติ	๓๗
	คน สัตว์ และพืชพันธุ์ไม้	๔๑
	มุขตลกของชนเผ่า	๔๔
	ผีกับความเชื่อ	๔๗
บทที่ ๓	ขับลำทำเพลง	๕๑
	เพลงและเครื่องดนตรี	๕๒
	เพลงกับพิธีกรรมและความเชื่อ	๕๓
	เพลงกับความบันเทิง	๖๐
	เพลงเด็กกับการละเล่น	๗๒
บทที่ ๔	คำกล่าวบอกเล่าชีวิต	๗๕
	คำกล่าวที่บอกเล่าค่านิยมและโลกทัศน์	๗๕
	คำกล่าวทั่วไปในชีวิตประจำวัน	๘๐
	ภาษิต พังเพย และคำสั่งสอนตักเตือน	๘๐
	คำเปรียบและความเปรียบ	๘๓
	คำสาปแช่ง คำบริภาษ	๘๕
	คำกล่าวในโอกาสเฉพาะ	๘๖
	คำให้พร	๘๖
	คำเกี่ยวพาราสี และทาบทามสู่ขอ	๙๐
	คำสาบาน	๙๑
บรรณานุกรม		๙๓
ภาคผนวก	นิทาน ๑๓ ชนเผ่า	๙๕
	คำกล่าวของชนเผ่า	๑๙๖

ชุมชนดั้งเดิมกับวัฒนธรรมมุขปาฐะ

วิถีชีวิตของชุมชนดั้งเดิม อาจสะท้อนให้เห็นได้ในหลายรูปแบบและลักษณะ ทั้งบ้านเรือน เครื่องใช้ไม้สอย การประกอบประเพณีพิธีกรรม ไปจนถึงดนตรี การร้องรำทำเพลง และวัฒนธรรมทางด้านภาษา ไม่ว่าชุมชนนั้นจะมีตัวอักษรสำหรับบันทึกหรือไม่ก็ตาม ถ้อยคำหรือภาษาพูดซึ่งเป็นกระบวนการสั่งสมและถ่ายทอดวัฒนธรรมอย่างหนึ่งนั้น สามารถจะเก็บรักษารูปแบบ แนวปฏิบัติ ความเชื่อ และความรู้สึกนึกคิดของชุมชนนั้นๆ ไว้ได้ ครอบคลุมที่ประเพณีมุขปาฐะ (oral tradition) ยังเป็นกระบวนการที่ชุมชนนั้นใช้บันทึก สั่งสม และถ่ายทอดเรื่องราวและวิถีชีวิตของตนอยู่

แต่เดิมมา ชนเผ่าของเขากองทั้ง ๑๓ เผ่า ไม่มีภาษาเขียนหรือตัวอักษรสำหรับบันทึกหรือถ่ายทอดเรื่องราวและวิถีชีวิตของตน แต่วัฒนธรรมมุขปาฐะก็ได้ทำหน้าที่บันทึกและถ่ายทอดความเป็นมาตั้งแต่อดีต ในรูปของตำนานและนิทานต่างๆ ที่เล่าสู่กันฟัง ในบทเพลงขับลำ และคำกล่าวต่างๆ ทั้งภาษิต ความเปรียบ คำพร คำสั่งสอน ไปจนถึงคำบริภาษ วัฒนธรรมมุขปาฐะในลักษณะต่างๆ กันนี้เป็นหลักฐานที่บอกเล่าถึงค่านิยมและโลกทัศน์ของชุมชนเผ่า ได้อย่างน่าสนใจ

ตำนานชนเผ่า

มนุษย์ทุกหนแห่งทั่วโลกล้วนมีคำถามถึงความเป็นมาของมนุษยชาติ ความเป็นมาของโลก และความเป็นมาของตนเอง ความสงสัยใคร่รู้และความพยายามแสวงหาคำตอบมักจะปรากฏออกมาเป็นเรื่องราวเล่าแก่กันที่อาจมาจากความนึกฝันของบรรพบุรุษ ถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เรื่องราวอาจจะผันแปรไปบ้าง มีการต่อเติมตกแต่งเพื่ออธิบายส่วนที่คนรุ่นหลังไม่อาจเข้าใจความนึกคิดของบรรพบุรุษโบราณ หรือในทางตรงกันข้าม ความไม่เข้าใจอาจทำให้เกิดการตัดทอนเนื้อความไปก็ได้เช่นกัน แต่ที่สาเหตุที่น่าจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้มากที่สุด น่าจะเป็นเพราะความหลงลืม และความทรงจำที่สับสนในกระบวนการถ่ายทอดด้วยปากเปล่า หรือ oral transmission

แต่อย่างไรก็ตาม ตำนาน (myth) หรือเรื่องราวที่บันทึกคำตอบของมนุษย์ เกี่ยวกับความเป็นมาของตนเอง หรือของโลกและมนุษยชาตินั้นเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชุมชนดั้งเดิม ดังนั้น ในตำนานของชุมชนแต่ละชุมชน แม้จะมีหลายสำนวนตามแต่ความทรงจำและปฏิภาณของผู้เล่า แต่ส่วนที่เป็นแก่น เป็นสารสำคัญ (element) หรือเป็นอนุภาคหลัก (motif) ของตำนานนั้นจะยังคงอยู่เสมอ ดังเช่นที่ปรากฏในตำนานชนเผ่าของแขวงเซกอง ซึ่งจะกล่าวถึงน้ำท่วมโลกและมนุษย์ผู้หญิง

๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ที่เหลือรอดอยู่กับหมาถึกตัวหนึ่งได้ช่วยกันสร้างชีวิตและเผ่าพันธุ์มนุษย์ขึ้นใหม่

ในขณะเดียวกัน การติดต่อกับชุมชนอื่นก็ได้นำเอาตำนานของชุมชนนั้นๆ เข้ามาประสมประสานกับตำนานดั้งเดิมของตน ดังเช่นที่เผ่าจะต้องกล่าวถึงมนุษย์เกิดมาจากน้ำเต้าปุง อันเป็นอนุภาคสำคัญของชุมชนในกลุ่มวัฒนธรรมไต-ลาว ซึ่งเป็นชุมชนที่มีอิทธิพลทางการปกครองและวัฒนธรรมในพื้นที่แถบนี้

ตำนานของชนเผ่าจึงบอกทั้งโลกทัศน์ ความคิดฝันและความเป็นมาของชนเผ่าเจ้าของตำนาน และยังอาจบอกเล่าถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนและวัฒนธรรมอื่น อันมีส่วนอยู่ในวิถีความเป็นมาของเผ่าแต่ละเผ่าด้วย

นิทานแห่งท้องถิ่น

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นภูเขา แม่น้ำ พื้นดิน ต้นไม้ รวมทั้งผู้คนในอดีตของชุมชน มักจะเป็นที่มาของแรงบันดาลใจให้คนในชุมชน ให้บอกเล่าและอธิบายความเป็นมาของสิ่งที่แวดล้อมเหล่านั้น ตามที่สายตา หู สัมผัสและความทรงจำ ได้เก็บเอารูปลักษณะและความนึกคิดเกี่ยวกับสิ่งนั้นเอาไว้ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นการประสมประสานรูปลักษณ์และจินตนาการเข้าด้วยกัน

คำอธิบายหรือเรื่องที่บอกเล่าเหล่านั้น อาจแปลกประหลาดพิสดาร น่าขบขันหรือเหลือเชื่อ สำหรับคนที่ถือว่า ตนอธิบายสิ่งเดียวกันนั้น ด้วยความคิดทางวิทยาศาสตร์ที่เชื่อถือได้ แต่ความเชื่อของคนในชุมชนดั้งเดิม ก็คือ ความคิดทางวิทยาศาสตร์ในมิติเวลาหนึ่ง และสถานที่หนึ่งเช่นกัน นิทานแห่งท้องถิ่นของชุมชน จึงมักจะบันทึกสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและผู้คนของอดีตไว้อย่างมีชีวิตชีวา ตามที่ประสาทสัมผัสของเขาจะบอกเล่าให้รับรู้ และผนวกเข้ากับความคิด จินตนาการอันเป็นคุณสมบัติสำคัญของมนุษยชาติ

ภูเขาที่ดูเหมือนว่าตัวใหญ่ ตาน้ำที่มีน้ำไหลรินตลอดเวลา สันตอนกลางลำน้ำ ลวดลายของเสือ พิชญ์และแมลงปอง ไปจนถึงบรรพบุรุษและวีรบุรุษผู้แก่วัยของเผ่า ที่พาชุมชนของตนอพยพโยกย้ายหรือต่อสู้กับชีวิตและความทุกข์ยาก รวมทั้งผู้คนธรรมดาสามัญที่ครั้งหนึ่งอาจจะเคยมีชีวิตอยู่ในท้องถิ่นนั้น ทั้งที่เป็นผู้นำหรือเป็นตัวตลกขบขันที่มีความประพฤติปฏิบัติผิดแผกไปจากที่คนอื่นๆ ล้วนเป็นที่มาของนิทานแห่งท้องถิ่น (local legend/migratory legend/local tradition) ซึ่งไม่ว่าจะเกิดขึ้นจริงหรือไม่ หรือนำเชื่อถือได้เพียงใด แต่นั่นคือชีวิตอันยาวนานของท้องถิ่นที่ถูกบันทึกเอาไว้เป็นสมบัติของชุมชนนั้นๆ

ขับลำทำเพลง

การละเล่นไม่ว่าจะเป็นของเด็กหรือผู้ใหญ่ หนุ่มสาวหรือคนแก่เฒ่า และการขับลำทำเพลง ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม หรือความเบิกบานบันเทิงใจ ที่คนในชุมชนได้ช่วยกันสร้างขึ้น ก็ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญอยู่ในชีวิตของชุมชนทั้งสิ้น

จากเพลงเด็ก การละเล่นของเด็ก ไปถึงรูปแบบของการขับ การลำ และเพลงร้องต่างๆ ที่มีท่วงทำนองและถ้อยคำคล้ายกัน หรืออาจจะแตกต่างกันระหว่างเผ่า มักแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ที่น่าสนใจ เช่น การเรียนรู้และสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และระเบียบปฏิบัติของชุมชนที่สมาชิกของชุมชนจะต้องรับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อสร้างบุคลิกลักษณะของเผ่าและคนในเผ่าที่มีความหมายสำคัญ ดนตรีและเพลงสำหรับพิธีกรรมจะควบคุมและสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของชุมชน เท่าๆ กับการขับลำได้ตอบเพื่อความบันเทิงใจ จะทำให้ผู้คนเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของการมีชีวิตอยู่ร่วมกัน ทั้งในภาวะของความทุกข์ยากและความสุข

คำกล่าวที่บอกเล่าชีวิต

ถ้อยคำในรูปแบบต่างๆ (sayings) ที่ใช้ในการพูดคุยในชีวิตประจำวันก็ดี ถ้อยคำสำหรับโอกาสเฉพาะ เช่น ในยามตั้งต้นขึ้นตอนใหม่ของชีวิต การอวยชัยให้พร สั่งสอนเด็กเตือน ถ้อยคำเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ไปจนถึงถ้อยคำที่ใช้แสดงความโกรธ การสาปแช่ง และสำนวนโวหาร คำกล่าวเปรียบเทียบมีส่วนสำคัญที่ทำให้เข้าใจเป้าหมายหรือความไฝฝืนในชีวิตของคนในชุมชนดั้งเดิม ในลักษณะเดียวกับที่คนปัจจุบันอาจเรียกว่า อุดมคติหรืออุดมการณ์ของชีวิต ตลอดไปจนถึงรูปแบบความประพฤติปฏิบัติที่ชุมชนวางไว้สำหรับสมาชิกของตน

ค่านิยมและโลกทัศน์ ที่สั่งสมและถ่ายทอดแก่ของชุมชนดั้งเดิมของชนเผ่าต่างๆ ผ่านรูปแบบต่างๆ ของมุขปาฐะดังกล่าวมาแล้วนี้ มีบทบาทสำคัญในการที่จะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตแห่งอดีต และความสามารถในการที่จะปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตในสภาพแวดล้อมใหม่ ความสัมพันธ์ใหม่ที่เป็นความเปลี่ยนแปลง ของมนุษย์และชุมชนของมนุษย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ภูมิหลังของพื้นที่และชุมชน

แขวงเซกอง ในตอนใต้ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีชนเผ่าที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรอยู่ ๑๓ เผ่า และลาวลุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาว อีก ๑ เผ่า บรรดาชนเผ่าเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันเป็นกลุ่มๆ ตามถิ่นที่อยู่ เช่น ในเมืองดักจิงที่อยู่บนภูตอยสูงจะมีชนเผ่าเตเรียบเป็นเผ่าหลัก เผ่าอื่นๆ ได้แก่ แยฮู ตะริ้ว ดักกัง และมีกะเซงอยู่บ้างจำนวนหนึ่งในเมืองกะลิมติดแขวงสาละวัน จะมีชนเผ่าเงะ กะตู จะต้องและตะโอย เผ่าเงะเป็นเผ่าหลักของเมืองกะลิมแม้ว่าจะมีจำนวนประชากรน้อยกว่ากะตูซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่เดียวกันแต่กะตูจะอยู่กันเป็นหมู่บ้านเล็กๆ แถบภูสูงที่ทुरกันดาร จึงไม่สามารถจะรวบรวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาเท่าเผ่าเงะ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์กว่า และติดต่อกับเผ่าอื่นๆ ได้สะดวกกว่าทางลำน้ำเซกอง

อีกสองเมืองของแขวงเซกอง คือ ละมาม ซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวแขวงหรือเทศบาลแขวง และเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นปากทางเข้าสู่เซกอง โดยผ่านเส้นทางสายปากเซ แขวงจำปาสัก เข้าสู่เมืองท่าแดง และเมืองละมาม ทั้งเมืองละมามและท่าแดงเป็นที่ราบหรือที่เรียกว่า ท่งเพียง บางตอนอาจเป็นที่ราบสูงที่เรียกว่า ภูเพียง เมืองทั้งสองนี้จึงมีพื้นที่ราบกว้างขวางพอแก่การเพาะปลูกได้อุดมสมบูรณ์ และสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้สะดวก ความเจริญทางเทคโนโลยีและการสมัยใหม่จึงเข้าถึงเมืองทั้งสองนี้ได้อย่างรวดเร็ว อันส่งผลสะท้อนถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนด้วย โดยเฉพาะอิทธิพลของวัฒนธรรมลาวลุ่ม ซึ่งเป็นกระแสหลักที่ดึงดูดเอาวัฒนธรรมกระแสน้อยๆ ของชนเผ่าทั้งหลายเข้ามาประสมกลมกลืนเป็นวัฒนธรรมหลักของชีวิตในมิติเวลาและพื้นที่ของปัจจุบัน เผ่าฮาร์กซึ่งเป็นเผ่าหลักมาแต่เดิมของเมืองละมามก็ดี เผ่าส่วยและละเวนซึ่งอพยพจากพื้นที่ทางเหนือของสาละวันและที่ราบสูงบอละเวน ในแขวงสาละวัน เข้ามาปักหลักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในเขตท่าแดงเป็นเวลานานมาแล้วก็ดี จึงมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมที่เห็นได้ว่า ประสมกลมกลืนวัฒนธรรมลาวลุ่มเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้จะยังมีร่องรอยของวัฒนธรรมเดิมของเผ่าเหลืออยู่บ้าง

ในเมืองละมามและท่าแดง ยังมีกลุ่มชนเผ่าเล็กๆ ที่อพยพโยกย้ายจากถิ่นห่างไกลทुरกันดารเข้ามาแสวงหาพื้นที่ทำกินและความอุดมสมบูรณ์ของชีวิต ตามนโยบายของรัฐ ซึ่งก็ตรงกับความใฝ่ฝันที่ชนเผ่าแสวงหาอยู่ตลอดเวลา คือ การมีพื้นที่ทำมาหากินเพียงพอ มีความมั่นคงปลอดภัย และมีโอกาสได้รับความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการแผนใหม่ที่จะทำให้ชีวิตมีความสุขสมบูรณ์ขึ้นกลุ่มชนเผ่าเล็กๆ เหล่านี้ได้แก่ ละวี ซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ที่เมืองละมาม และตะโอย ซึ่งมาตั้งบ้านอยู่ที่เมืองท่าแดง

ชนเผ่าเหล่านี้ต่างก็มีความคิดความเชื่อ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปในเรื่องละเอียดย แม้จะมีลักษณะเด่นหรือลักษณะสำคัญๆ ที่เป็นแกนหลักคล้ายคลึงกัน อันเป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและการมีความสัมพันธ์ติดต่อกันระหว่างชุมชน ข้อที่สังเกตได้ชัดคือ ชนเผ่าที่มีประชากรมาก ตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานมั่นคงอยู่ในพื้นที่ดั้งเดิม มักจะรักษาอัตลักษณ์ของเผ่าไว้ได้มากกว่าเผ่าเล็กๆ ที่มีจำนวนประชากรน้อย เช่น ละวี่ ซึ่งมีเพียงประมาณ ๕๐๐ คนเศษ แต่อีกลักษณะหนึ่งนั้น ชนเผ่าเล็กๆ ที่อยู่ห่างไกล มีโอกาสพบปะติดต่อกับกลุ่มอื่นน้อย ก็อาจจะยังรักษาอัตลักษณ์ของเผ่าตนไว้ได้ค่อนข้างมาก ปัจจัยในการรับและถ่ายทอดวัฒนธรรมจึงขึ้นอยู่กับทั้งจำนวนประชากรและสภาพแวดล้อมทางถิ่นฐานที่ตั้งของเผ่า

บทที่ ๑

ตำนานกำเนิดมนุษย์และเผ่าพันธุ์

ตำนานกำเนิด หรือ myth of origin เป็นนิทานประเภทสำคัญที่นักคติชนวิทยาให้ความสนใจมาก รวมทั้งนักวรรณคดีและอาจจะเป็นนักประวัติศาสตร์ที่สนใจเรื่องของตำนานด้วย เพราะตำนานกำเนิดนอกจากจะเป็นเรื่องของจินตนาการเก่าแก่โบราณของชุมชนแล้ว ยังสะท้อนความคิดความเชื่อวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เป็นเจ้าของเรื่องนั้นด้วย

ตำนานหรือนิทานกำเนิดที่สืบทอดกันมาในเผ่า มักจะสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ โดยเฉพาะเรื่องของกำเนิดมนุษย์และเผ่าพันธุ์ แต่ไม่ใช่ว่าทุกเผ่าจะมีนิทานกำเนิด หรือ myth of origin ที่สืบทอดกันมาในเผ่าเสมอไป บางครั้งเรื่องเล่าของเผ่าก็สูญหายไป หรือได้รับแรงบันดาลใจจากเผ่าที่ใหญ่กว่า เข้ามาปะปนจนเรื่องเล่าดั้งเดิมของเผ่ากลายเรื่องไป หรือแม้แต่รับเอาเรื่องเล่าของเผ่าที่ใหญ่กว่านั้นเข้ามาเป็นเรื่องของตนก็มี

ตำนานกำเนิดมนุษย์ : แม่ย่ากับหมาเถิก

เมื่อรวบรวมข้อมูลประเภทนิทานหรือเรื่องเล่าของเผ่าต่างๆ ในแขวงเซกอง ปรากฏว่ามีตำนานหรือเรื่องเล่าที่จัดอยู่ในประเภทตำนานกำเนิดมนุษย์ รวม ๔ เรื่อง ได้แก่ นิทานของเผ่าเตเรียบึง (๒ ส่วน) เตเรียบึง และดักกิง ตำนานกำเนิดมนุษย์ทั้ง ๔ เรื่องนี้ เล่าถึงการก่อกำเนิดของมนุษย์หลังจากน้ำท่วมโลก นอกจากนั้น ยังมีนิทานของเผ่าจะต้อง ละวี แยฮู และเงะ ซึ่งมีเรื่องราวของกำเนิดมนุษย์เกี่ยวเนื่องอยู่กับการเล่าความเป็นมาของเผ่าพันธุ์ การอพยพโยกย้าย และการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งสะท้อนถึงถิ่นกำเนิดดั้งเดิมและวิถีชีวิต ตลอดจนความสัมพันธ์กับเผ่าอื่น และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเผ่าทั้งหมดนี้ผ่านการรับรู้ของชนเผ่าเจ้าของเรื่องนั่นเอง

ตำนานกำเนิดมนุษย์ของชนเผ่าเตเรียบึง กะตุ เตเรียบึง และดักกิง มีดังนี้

นิทานเตเรียบึง เรื่อง คนเกิดจากหมา

ในสมัยก่อน ปู่ย่าตายายเคยเล่าว่า เกิดมีน้ำท่วมหลากแผ่นดินหมดทั่วโลก ยังแต่ผู้กระเสียน (เทวดา?) บ่ได้ท่วม ส่วนมนุษย์ยังเหลือคนกับหมาเท่านั้น คนเป็นผู้หญิง หมาเป็นหมาเถิก ฉะนั้นในการทำมาหากิน นับมือได้พบความยุ่งยากหลายอย่าง เพราะอาหารการกินอยู่ เครื่องมือเครื่องใช้ก็

ปมี ส่วนไฟก็อยู่ห่างไกลจากภูกองกิ่งหลาย อยู่ผู้กะเสียน สีเอาไฟนั้นก็พบความยุ่งยาก หมากับคนจึงปรึกษากันว่า ให้หมานั้นไปเอาไฟจากผู้กะเสียน หมาบู้จักว่าจะไปเอาประการใด คนจึงบอกว่าให้หมาไปคาบหม้อดวงน้อยไปไว้ไฟ หมาก็ตัดสินใจล่อน้ำไปเอาไฟจากผู้กะเสียน จนฮอดผู้หญิงคนนั้น

ต่อมาหลายมื่อหลายวัน น้ำก็บกแห้งลง หมากับคนจึงเสาะหาของกิน ด้วยความลำบาก แล้วจากนั้น คนจึงปรึกษากับหมาว่า ปีหน้าจะกินหยัง หมากไม้ก็หล่นเหี่ยวแห้งหมด เก็บกินหมด หมากก็บ่ชิตอบ ทากก็ได้พบคนกับหมาปรึกษากันอยู่ในนั้น ทากก็เลยถามว่า พวกเจ้าปรึกษากันหยังน้อ หมากับคนตอบว่า วิธีซืหากินหายาก ซิเฮ็ดหยังกิน ทากตอบว่า ก็บ่ยาก ตัวเองรู้จักหมากที่คนกับหมากินได้ สุขภาพดี สุขภาพแข็งแรง หมากินได้ คนกินได้ วัวควายเปิดไก่อีกกินได้ คนกับหมาจึงถามว่ามันมีอยู่ใส ทากบอกว่า มันมีอยู่บ่อนบ่อลุ่มพัดแสง คนกับหมาไปบ่ได้ ก็เลยไปจ้างทากให้เจ้าช่วยข้อยแน ทากก็ไปได้เม็ดข้าวลีบ ไปเทือที่สองได้เม็ดข้าวเต็ม ทากก็ถามว่า เจ้าจะต้องจ้างเฮาด้วยเลือด 2 ถ้วย ข้อยจะเอาเม็ดข้าวให้สองเม็ด จนถึงปัจจุบัน จึงได้ปลูกข้าว มีข้าวลีบและข้าวเต็ม ทากก็ถามว่า ใส่ละเลือดที่จ้าง ก็ได้ถ้วยเดียว เพราะได้เม็ดข้าวลีบมาเม็ดหนึ่ง ทากก็บอกว่าไม่ได้สัญญาไว้ว่าตัวลีบไปเอา คนจึงว่าเจ้าต้องติดหนี้ตัวเอง เลือดถ้วยหนึ่ง ปัจจุบันทากจึงกินเลือดคนเรื่อยมา

ส่วนคนกับหมาเป็นคู่เมียผัวกัน ฉะนั้น มาถึงเดี๋ยวนี เเผ่ตะเรียงจึงถือว่าคนเกิดจากหมา “ตาจ่อ ย่ารอด” คนปัจจุบัน บางคนก็ไม่กินหมา โดยเฉพาะพวกหมอดู ไม่กินหมา

นิทานตะริว เรื่อง มนุษย์เกิดขึ้นมา

อดีตในโลกนี้มีหมาตัวหนึ่ง มีแม่หญิงผู้หนึ่ง กับไฟปมี จะใช้กับมี แม่หญิงบอกให้หมาเถิกล่อยไปเอาไฟมาจากดงผีป่าช้า หมากก็ล่อยไปเอากับมาถึงน้ำไฟก็มอด คิวิธีใดหนอจะเอามาบให้ไฟมอด แม่เ็นคิดออกแล้วให้เจ้าในอู้ ให้เจ้าอัดปากอู้บให้น้ำเข้า หมากก็ล่อยไปเอาครั้งที่สอง หมากทำตามแม่หญิงสั่งให้มันจึงได้ไฟ

แต่นั้นมาแม่หญิงกับหมาเถิกนั้นเป็นผัวเมีย ได้ลูกผู้หนึ่งเป็นผู้ชาย ลูกชายใหญ่เดินได้แล้ว แม่บอกให้ลูกว่า ลูกเอียบอกพ่อมากินข้าว ลูกถามแม่ว่าแม่เอย อยู่ใสพ่อข้อย แม่บอกว่า อยู่นอก ลูกว่าใส บ่เห็น อยู่นอกนี้เห็นหมาหนาแม่ แม่ตอบว่า โตนั้นแหละพ่อเจ้า

จากนั้นหลายปี ลูกก็ใหญ่ขึ้นมาแล้ว ในมื่อหนึ่งบอกพ่อไปซุดตัวหมู พ่อซุดลือกแล้ว เห็นพ่อเข้าไปซุดเขาก็เอาดินถมรู หมาตัวนั้นก็ตายในรูเลย ลูกชายนี้ก็เป็นผัวกับแม่ของตน และขยายหลายคน ในปัจจุบันจึงเผ่ตาเร็วในสมัยสูงที่เกิดก่อนหมู

นิทานกะตุ เรื่อง คนกะตุมาแต่ไหน

มาจากภูกองกึ่ง เมืองดักจิ้ง มาจากแม่ย่ากับพ่อปู่หมา สมัยลบล้างโลกครั้งที่ ๑ คนตายหมด เหลือภูกะแต่มีคนอยู่ มีแม่ย่าผู้หนึ่ง ผู้อยู่ภูกองกึ่ง และหมาถึก เห็นไฟอยู่ภูกะแต่ บรูว่ามีคนหรือเปล่า ย่ากับหมาก็เบ้งว่าเป็นไฟ แม่ย่าก็บอกให้หมาลอบไปเอาไฟ หมาก็ลอบน้ำไปเอาไฟคาบมาจากภูกะแต่ คาบมาได้ครึ่งทางไฟก็มอด ต้องกลับไปเอา สามครั้งก็ไม่ได้ ครั้งที่ ๔ จึงหาวิธีการเอาน้ำเต้ามา เอาขี้ดิน ใส่เต้าน้ำเต้า เอาไฟใส่เต้าน้ำเต้า เอาขี้เถ้าใส่ ถ่านไฟใส่ คล้องคอ ลอบมาภูกองกึ่ง ก็ได้ไฟมา แม่ย่าก็เลย เอาหมาผูกเป็นขั้ว น้ำก็ลดลงๆ แม่ย่ากับท้าวหมาก็อยู่เป็นขั้วเมีย ออกลูกมาเป็นหมา ต่อมาออกเป็นคน ต่อมาออกเป็นหมา สลับกันไปเรื่อยๆ อ้ายน้องเอี้ยยทั้งหมดก็เอากัน มีลูกหมาลูกคนสลับกัน จนได้เป็น บ้าน...

(เนื้อหาต่อจากนี้ เป็นนิทานเกี่ยวกับการอพยพโยกย้ายของเผ่า ซึ่งจะนำไปวิเคราะห์ในตอนที่ว่าด้วย กำเนิดของเผ่า)

...ตกออกจากภูกองกึ่งไปอยู่บ้านแดแรซุ บ้านแรกหลังจากสร้างโลกใหม่ ,มีพลเมืองหลาย ไม่มีหมา ไม่มีลูกหมา มีแต่คน อยู่ได้ ๑๐ ปี ไปหาบ้านอาลิบ อยู่ห้วยอาลิบ มีพ่อเผ่าผู้หนึ่งจุดหญ้าคา ไฟลามป่า ฮอดบ้าน ไฟไหม้หมด ปรับใหม่ให้ไปเสาะบ่อนตั้งบ้าน ห่างไปทางบ้านกัรวูบิงนี้ ๑๐ กว่า กิโลเมตร มีดินเพียงไกลน้ำ ก็ไปตั้งอยู่นั้น แต่บึงมีดีได้ ก็ย้ายจากกัรวูบิง ไปบ้านอินเดริน มีตาดสูง อยู่ได้สิบกว่าปี ก็ไปอยู่บ้านกันต๊ีบ บึงมีดีได้

มีนางสาวผู้หนึ่ง แม่เผ่าผู้หนึ่งเก่งหลาย ได้ยินว่าคนบ้านโระอยากมายึดครองบ้านจึงออกจากเรือนไปอยู่ป่าดง เหลือแต่แม่เผ่ากับลูกในเรือนศาลากวัน กำลังตำหูก พวกขโมยโจรก็เข้ามา เห็นแต่ผู้หญิง ก็อยากจับ แม่เผ่าก็เอาไม้กระสวยตำแทง ขโมยหนีหมด นึกว่ามีผู้ชายซ่อนอยู่อีก แม่เผ่าก็ ตีกลองประกาศว่า แม่หญิงผู้เดียวชนะผู้ชายเป็นร้อย ขโมยได้ยินก็กลับคืนมา แต่บ่งล้ำขึ้นศาลากวัน ขะลำ ถ้าคนลงมาจากกวันจึงจะได้ ก็ต่อสู้กันไป แทงขโมยได้หลายคน แล้วอยากลงจากกวัน เลยถูกขโมยจับ ได้ คนบ้านนั้นก็หนีไปอยู่บ้านดั่งเราะฮูอยู่ไม่ไกล อยู่ที่นี่ดินกว้างดินเพียง

มีลูกกำพร้าผู้หนึ่ง ถูกว่าเป็นผีปอบกับแม่ย่า เวลาคนเขากินหมู กินไก่ กินวัว กินควาย ก็เอา กระตูดโยนใส่เรือนลูกกำพร้า หาว่ากินคน ให้หนีไป แม่ย่าก็ว่าเปล่าไม่ได้กิน สองลูกกำพร้าก็หนีไป ชื่อ ท้าวฮอรุกับท้าวยะเราะฮู ไปเมืองสาละวัน สองคนก็ไปรับจ้างทำงาน คนบ้านดั่งเราะฮูรู้สึกว่าได้ เคยคิดกับสองคนนี้ก็เลยกลัว จึงปรึกษาหารือเตรียมต้านทาน ขุดดินขุดหลุมสองทางเดิน คิดว่าถ้าสอง กำพร้าขึ้นมาก็จะจุดไฟให้ต้นไม้ล้มมาทับ ตัดเครือไม้ให้กองหินลงมาถม ก็ว่าเรียกว่า มาเด้อ ฮอรุกับ

ยะเราะฮู ถ้าอยากมาเฮ็ดร้ายก็ให้มาเดี๋ยวนี๋ เผอญสองคนมาอีกทาง พืมาทางหนึ่ง น้องมาอีกทาง ก็จับได้คนหนึ่งคือพี่ น้องก็รอดไป ไปถึงดงเราะฮู ท้าวฮอรูไปถึงบ้านดงเราะฮู ก็ยิงกัน คนในบ้านไม่มีเลย มีแต่ลูกกำพร้าอยู่ข้างบ้าน คนก็เลยจุดศาลาก้อน แต่จุดก็ไม่ไหม้ เห็นมีท้าวแกนอยู่บนหลังคาก้อน ก็ยิงขึ้นไปถูกแขน ตกลงมาซี่ควาย คนก็หาไม้เจอบ จุดเรือนชานบ้านช่องหมด กลับคืนเมื่อเมืองลาว ลูกกำพร้าก็คลานไปเก็บลูกธนู ได้มาแล้ว คนก็มาถามหา คนเผ่าแกก็เลยยอมให้ลูกกำพร้าว่าการบ้านเมือง แต่ของลูกธนูไว้เป็นของกลาง สัญญากันแล้ว ก็เอาให้ดู ลูกกำพร้าก็เลยได้บัญชาการราษฎร เป็นตะกองเรียขตะกองประวจ (วีรบุรุษ) ของบ้านดงเราะฮู

เจ้าเมืองดงเราะฮู (กอนเตอย) มีเมียมีลูกสาวอยู่ที่นั่น ประชาชนไปเสาะหาของกิน หาน้ำหาข้าวที่เมืองจะรอก สาละวัน ต่อมาไปนอนอยู่บ้านบง เรือนแม่เผ่าคนหนึ่ง วันหนึ่งแม่เผ่าก็ต้มน้ำร้อนไปรดใสน้บนนอนลูกสาว แล้วหาว่าคนที่มาค้ำนั้น เขียวรดที่นอน คนก็ไปฟ้องเจ้าเมือง เจ้าเมืองก็มาดูมานอนค้ำดูอยู่ เห็นแม่เผ่าต้มน้ำร้อนมารดที่นอน ก็รู้ว่าแม่เผ่าแกล้ง จึงบอกว่า จะเอาของมาให้ ให้ว้าว ให้ควาย ปะเนาะ ปะฮาด แต่จะขอพิสูจน์ดูก่อน คินนี้ให้คนบ้านบงมานอน ๓๐ คนบนเรือน แล้วเจ้าเมืองก็ไปสั่งถักปลอกหยาสำหรับมัดแขน มัดหัวเข้า มาเตรียมไว้ พอตกลงกลางคืน คนนอนหลับแล้ว ก็เอาปลอกแขนปลอกขาใส่ไว้หมด แม่เผ่าก็ต้มน้ำมารด เจ้าเมืองจึงปลุกขึ้นมาบอกว่าจริงแล้วคนนอนตรนนี้แล้วเขียวรดเรือน ให้ลุกขึ้นมา ก็ไม่มีใครลุกได้ เจ้าเมืองจึงขำระความ แม่เผ่าก็รับว่าต้มน้ำมารด เจ้าเมืองจึงให้มัดคนบ้านบงเอาไปลงหลุม ฝังหมด

นิทานกะตู (สำนวนที่ ๒) เรื่อง กะตูสิงจอไม่กินหมา

(ท่านวีพอน จออาสาน ได้เล่านิทานชาวบ้านของกะตูให้ฟังบางเรื่อง เช่น เรื่อง สิงจอ สิงปะลอง เพื่ออธิบายว่า กะตูกลุ่มที่เป็นสิงจอ (หมา) จะไม่กินเนื้อหมา)

สมัยก่อนโน้น สิงตัวหมา (ต้นตระกูล) เกิดมาได้ห้าพันปี เกิดน้ำท่วมแผ่นดินหมด มีเหลืออยู่เพียง ๒ หน่วยภู ภูหนึ่งมีไฟ อีกภูมีคนกับหมา คนมองดูตอนกลางคืนเห็นว่าอีกภูหนึ่งมีไฟ ก็อยากไปเอาไฟ แต่ไปไม่ได้ เพราะเป็นผู้หญิง แต่หมาเป็นหมาถึก (ตัวผู้) จึงขอให้หมาไปเอาไฟ หมาก็ไปอีกที่ ภูหนึ่งเอาไฟมาดปลายหางมาให้ภูนี้จึงมีไฟได้ใช้หมากับคนก็ได้เป็นผัวเมียกันลูกที่เกิดจึงใส่ตระกูลข้างพ่อ เรียกว่า สิงจอ สืบเผ่าพันธุ์แพร่หลายต่อมา คนในตระกูลสิงจอนี้จึงไม่กินหมา เพราะเป็นต้นตระกูล

นิทานดักกั เรื่อง น้ำท่วมโลก

...ท่วมเต็มไปหมด เหลือแต่ภูกระแต กับภูกองกิง น้ำไม่ท่วม มีคนอยู่ที่ภูกระแตจุดหนึ่ง มีอยู่ ภูกองกิงจุดหนึ่ง มีหมาอยู่ภูกองกิงกับคน มีไฟอยู่ที่ภูกระแต คนที่ภูกองกิงอยากได้ จึงให้หมาไปเอามาหมาไปเอา ถึงภูกระแตเรียกขอไฟ คนก็เอาดันไฟผูกคอหมาไป หมาว่ายน้ำกลับมา ไฟก็มอด หมา ก็กลับไปอีก คนก็เอาไฟใส่ในกระบอก มัดใส่หมา หมาว่ายน้ำกลับมา คนที่ภูกองกิงเอาออกมาทำไม่เป็น หมาก็ร้องว่า ตมอ ปลา บัด ก็เอาเหล็กไฟมาตีกัน เอาฝายมาใส่ตรงเปลว หมาก็ร้องอีก คนก็เอาไม้แปกมาใส่ไฟ จุดไฟติด ทำกินได้ แล้วคนกับหมาก็ได้เอากันเป็นผัวเมีย มีลูกมีหลานต่อกันมา...

นิทานทั้ง ๔ เรื่อง (๕ ส่วน) นี้ มีเนื้อเรื่องในทำนองเดียวกัน ต่างแต่รายละเอียดที่ผู้เล่าแต่ละคนใส่เข้ามาประกอบเนื้อเรื่องหลัก และอาจเล่าเรื่องขยายต่อออกไป หรือนำเอานิทานเรื่องอื่นเข้ามาต่อเนื้อความให้ยืดยาว อันเป็นลักษณะที่นักคติชนอาจจะสนใจศึกษาในแนวทฤษฎีการแพร่กระจายของเรื่อง ซึ่งก็อาจจะเริ่มที่ว่า ตัวผู้เล่าแต่ละเผ่ามีความสัมพันธ์ติดต่อกันเพียงใด เพื่อจะเปรียบเทียบว่า การที่นิทานเหล่านี้มีเรื่องหลักเป็นอย่างเดียวกันนั้น เกิดขึ้นเพราะความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าแต่ดั้งเดิม หรือเกิดเพราะผู้เล่าบางคนรับการถ่ายทอดระหว่างกันในปัจจุบัน

ผู้เล่านิทานของเผ่าตะเริงชื่อท้าวแสงพา บุนทะวัน อยู่บ้านดักจิง เมืองดักจิง ทำงานเป็นรัฐกร ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรมเมืองดักจิง ได้เล่าเรื่องนี้เพื่อบันทึกเป็นข้อมูลของเผ่าตะเริง เช่นเดียวกับท้าวคำวัน พันเงินเมา เผ่าดักกั ซึ่งเป็นรัฐกรห้องการการค้า สำนักเมืองดักจิง คำวันเป็นคนดักกัจากบ้านสะออด (ชื่อเดิม-ตังออร์) ส่วนนิทานของเผ่าตะเริง ผู้เล่าคือ ท้าวหนูวัน รัฐกร ห้องการอุดมนิยม สำนักเมืองละมาม เขียนมาเป็นบันทึกข้อมูลนิทาน ในปีเดียวกับที่ท้าวแสงพาและท้าวคำวันเล่านิทานของตนเป็นมุขปาฐะ (พ.ศ. ๒๕๔๑)

นิทานของเผ่ากะตุ ผู้เล่าคือ ท้าวจันสอน พมสะหวัน ประธานแนวโฮม สำนักเมืองกะลิม เล่าเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ ท้าวจันสอนเป็นกะตุ บ้านกันดอน ซึ่งเป็นบ้านใหญ่เก่าแก่ของเผ่ากะตุ เมืองกะลิม และนิทานอีกสำนวนหนึ่ง ท่านวิพอน จออาสาน เล่าเมื่อไปเยี่ยมบ้านตอกล็อก เผ่ากะตุ (เป็นกะตุจำนวนหนึ่งที่อพยพมาจากบ้านกันดอน เมืองกะลิม) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐

นิทานของเผ่าตะเริง ตะเริง และดักกั ถือได้ว่าเป็นนิทานจากเขตพื้นที่เดียวกัน คือ เมืองดักจิง ส่วนนิทานของท้าวจันสอนและท่านวิพอน เผ่ากะตุ ถือว่าอยู่ในเขตพื้นที่เมืองกะลิม ซึ่งเป็นภูคอยคล้ายกันกับเมืองดักจิง แม้จะไม่สูงเท่าพื้นที่ของดักจิง แต่ก็มีลักษณะโดยรวมของสภาพแวดล้อม

คล้ายคลึงกัน คือ อยู่ห่างไกลบริเวณพื้นที่ราบอันเป็นเขตพื้นที่ของกลุ่มลาวลุ่ม ซึ่งน่าจะทำให้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของลาวลุ่มแผ่เข้าไปไม่ถึง นิทานกำเนิดทั้งสี่เรื่องนี้ จึงไม่มีเรื่องเกี่ยวกับน้ำเต้าปั้งอันเป็นนิทานกำเนิดที่เป็นเรื่องหลักของกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาวแต่กลับมีโครงสร้างเป็นเรื่องของคน (ผู้หญิง) กับ หมาตีก (หมาตัวผู้) ที่ถือว่าเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ในช่วงหลังจากน้ำท่วมโลก นิทานกำเนิดทั้ง ๔ เรื่อง จึงอาจถือเป็นนิทานกำเนิดของชนเผ่าเต้เรียง ตะวี่ว ดักกิง และกะตู ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร (เผ่าเต้เรียง พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขาบันนาริก ส่วนตะวี่ว ดักกิง และกะตู พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขากะตูกิก) แต่กลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง ๔ กลุ่มนี้อยู่ในประเทศ สปป.ลาว ในปัจจุบัน จึงอาจเป็นไปได้มากกว่า นิทานกำเนิดเรื่องบรรพบุรุษของมนุษย์ที่มีโครงเรื่องหลักเป็นมนุษย์ผู้หญิงกับหมาตัวผู้ น่าจะแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่แถบนี้มาก่อนที่จะมีการติดต่อกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ลาว ไท และกลุ่มชาติพันธุ์ในเวียดนาม ซึ่งอยู่ในเขตแดนต่อเนื่องกัน แต่ด้วยความทุรกันดารห่างไกลของพื้นที่ ทำให้การติดต่อเป็นไปได้ยาก นิทานเหล่านี้จึงมีลักษณะเป็นนิทานเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง ๔ กลุ่ม ทั้งๆ ที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ในสาขาเดียวกันคือ บันนาริก และ กะตูกิก เช่น แยฮู (บันนาริก) เงะ จะต้อง (กะตูกิก) ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน กลับไม่มีนิทานทำนองนี้ แต่ทั้งนี้ก็ต้องคำนึงถึงความจำกัดในการแสวงหาผู้เล่านิทานและเวลาในการรวบรวมข้อมูลด้วย

เมื่อวิเคราะห์นิทานกำเนิดทั้ง ๔ เรื่อง โดยเริ่มจากการจำแนกเหตุการณ์ (Traits) และอนุภาค (Motifs) จะมีลักษณะการจำแนกดังนี้

เหตุการณ์หลักที่ปรากฏในนิทานทั้ง ๔ เรื่อง ได้แก่

- ก. การกล่าวถึงสภาพโลก
- ข. การแสวงหาไฟเพื่одำรงชีวิต
- ค. การเกิดลูกหลานของมนุษย์

เหตุการณ์หลักดังกล่าว มีรายละเอียดต่างกันไปเพียงเล็กน้อยในแต่ละสำนวน คือ ในขณะที่ทุกสำนวนบรรยายว่าเกิดน้ำท่วมโลก มีอยู่ ๓ สำนวนที่บรรยายว่า เหลือแต่ภู ๒ ภู สำนวนหนึ่งบรรยายว่ามีภู ๑ ภู และมีผู้กระเสียน ในนัยความหมายว่า เทวดาหรือผู้อยู่บนฟ้า และอีกสำนวนไม่กล่าวถึงภู แต่บอกว่ามีไฟอยู่ที่ตงผีป่าช้า ที่ต้องข้ามน้ำไปเอามา ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า ส่วนของพื้นดินที่อยู่พื้นน้ำนั้น มีจำกัด ในลักษณะของภูหรือที่สูง (ตงป่าช้าหรือที่ฝังศพส่วนใหญ่ก็ต้องเลือกที่สูงให้พ้นน้ำ เช่นเดียวกับที่อยู่ของคน) ส่วนเหตุการณ์ตอนที่ไปเอาไฟมา เพื่อดำรงชีวิตต่อไปนั้นก็มีรายละเอียดตรงกันเกือบ

๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ทั้งหมดคือ หมาเป็นผู้ไปเอาไฟ แต่วิธีการที่จะเอาไฟขำมน้ำมาให้ได้นั้น คน (ผู้หญิง) เป็นผู้บอกวิธี ยกเว้นในสำนวนของดักกั๋งที่เมื่อได้ไฟมาแล้ว คนไม่รู้วิธีก่อไฟ หมาต้องช่วยเหลือจึงก่อไฟได้สำเร็จ

ในเหตุการณ์ช่วงสุดท้ายที่กล่าวถึงคนกับหมาได้เป็นผัวเมียกัน และมีลูกหลานสืบเผ่าพันธุ์ มนุษย์นั้น ทุกสำนวนเล่าไว้เพียงสั้นๆ ไม่มีรายละเอียดหรือเงื่อนไขเฉพาะ นอกจากในสำนวนของตะวันออกที่ระบุว่าลูกคนโตเป็นผู้ชาย ซึ่งต่อมาทำให้พ่อ (หมา) ตาย ลูกชายกับแม่ก็ได้มีลูกสืบต่อมา สำนวนของกะตุที่เล่าว่า ในระยะแรกมีลูกออกมาเป็นหมากับคนสลับกัน จนกระทั่งมีคนเป็นจำนวนมาก ตั้งเป็นบ้านขึ้น จึงมีแต่ลูกคนสืบมา

นิทานกะตุ สำนวนที่ ๒ เล่าเรื่องตอนท้าย เพื่อเน้นว่า ลูกที่เกิดมาถือตระกูล (สิง) ข้างพ่อ เนื่องจากพ่อเป็นหมา จึงใช้ “สิงจ้อ” และไม่กินเนื้อหมาเพราะเป็นบรรพบุรุษดั้งเดิม

เหตุการณ์หลัก (traits) ดังกล่าวมานี้ไม่มีรายละเอียดแตกต่างกันมาก เพราะมีนิทานที่บันทึกได้เพียง ๕ สำนวน จึงจะไม่แยกย่อยออกจากกัน เป็นเหตุการณ์รอง เช่น แยกเป็น ก มีภู ๒ ภู ก ๒ มีภูแดงและผีป่าช้า หรือ ค มีลูกเป็นคน ค มีลูกเป็นคนกับหมาสลับกัน แต่จะอภิปรายในแง่ของอนุภาคหลักของเหตุการณ์ที่ปรากฏในนิทานทั้ง ๕ สำนวนดังนี้

อนุภาคน้ำท่วมโลก ดังกล่าวแล้วว่านิทานทั้ง ๕ สำนวน บรรยายสภาพของโลกว่า เกิดน้ำท่วม อนุภาคน้ำท่วมโลก (Flood Motif) นี้ มีปรากฏแพร่หลายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังที่ Dang Nghiem Van นักคติชนชาวเวียดนามได้รวบรวมไว้ถึง ๓๐๗ สำนวน* และที่ศิริพรเสนอไว้ในการศึกษาตำนานการสร้างโลกของคนไทว่า อนุภาคน้ำท่วมโลกมีปรากฏในตำนานการสร้างโลกของคนไททุกกลุ่ม ยกเว้นตำนานของคนอีสาน แต่ในตำนานที่ Dang Nghiem Van รวบรวมไว้ มักจะเน้นถึงเหตุการณ์ตอนที่น้ำท่วมโลกมากกว่าการสร้างโลก ส่วนตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ไท จะเน้นที่การอธิบายกำเนิดของมนุษย์ เพื่อที่จะเล่าว่า มนุษย์เกิดขึ้นหรือสืบเผ่าพันธุ์มาอย่างไร จึงมักกล่าวลอยๆ ตอนเริ่มต้นว่า ไฟไหม้โลก หรือน้ำท่วมโลก และไม่ได้เน้นถึงการจำแนกหรือการกำเนิดกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มากนัก นอกจากที่มีปรากฏในตำนานของลาว ไทดำ และไทขาว ซึ่งศิริพรเห็นว่า น่าจะรับอิทธิพลเรื่องน้ำเต้าและกำเนิดชาติพันธุ์ต่างๆ มาจากท้องถิ่นบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน (ศิริพร : ๒๕๓๙, น.๘๖)

ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า นิทานกำเนิดทั้ง ๕ สำนวนนี้ มีลักษณะตรงกับตำนานการสร้างโลก

* Dang Nghiem Van. The Flood Myth and the Origin of Ethnic Groups in Southeast Asia. Journal of America Folklore, 106 (421) 304-337. อ้างถึงใน ศิริพร ณ ถลาง, ตำนานการสร้างโลกของคนไท, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช : ๒๕๓๙, หน้า ๔.

ของคนไท คือเล่าถึงสภาพโลกว่าเกิดน้ำท่วมใหญ่ โดยไม่เน้นสาเหตุของน้ำท่วม หรือวิธีการอพยพหลบภัย ซึ่งในลักษณะนี้จะสืบเนื่องไปถึงการไม่เน้นอนุภาคน้ำเต้า อันเป็นแหล่งกำเนิดรวมของหลายเผ่าพันธุ์ ก่อนที่จะออกมาสู่โลกหลังน้ำท่วม การกล่าวถึงน้ำท่วมจึงเป็นการกล่าวถึงลอยๆ สั้นๆ เท่านั้น

ในประเด็นต่อมาซึ่งเป็นเรื่องของพื้นที่ที่เหลือนอยู่จากภัยน้ำท่วม นิทานกล่าวไว้เพียงสั้นๆ ว่า มีพื้นที่พื้นน้ำ คือ ภู ทำให้คนและหมารอดชีวิตอยู่ได้ ส่วนของกะตุและดักกั เล่าว่ามีภูกองกึ่งกับ ภูกะเต ซึ่งเป็นภูที่มีปรากฏอยู่จริงในท้องถิ่น ชื่อของภูอาจจะมาจากนิทานหรือในทางตรงกันข้าม ผู้เล่าอาจได้ชื่อนี้มาจากสถานที่จริงของท้องถิ่น ส่วนสำนวนของตะเรียงกล่าวว่า มีภูที่เหลือนแต่คนกับหมา แต่ไฟอยู่ที่ผู้กะเสียนซึ่งผู้เล่า (ท้าวแสงพา) อธิบายว่า หมายถึงเทวดาหรือผู้ที่อยู่บนฟ้า และสำนวนของ ตะเรียวเล่าว่า มีคนกับหมาอยู่พื้นน้ำ และมีไฟอยู่ที่ดงผีป่าช้า ซึ่งคงต้องอยู่พื้นน้ำเช่นกัน และตามระบบ ความเชื่อของเผ่าจะต้องไม่อยู่ใกล้กันนักกับที่อยู่ของคน

เมื่อวิเคราะห์เนื้อความที่เล่าการอยู่รอดนี้ จะเห็นได้ว่าเน้นตามสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติ คือมีส่วนของพื้นดินที่เป็นที่สูงหรือเป็นภู ทำให้มีสิ่งมีชีวิตเหลือรอดมาได้ และนิทานก็เล่าเพียงสั้นๆ (อันเป็นลักษณะทั่วไปของตำนานหรือ myth) ว่า เหลือคนผู้หญิงกับหมาเถิก (ตัวผู้) โดยไม่ต้องอธิบายว่า เหตุใดจึงเหลือรอดอยู่เพียงเท่านี้

เมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ศรัทธาศึกษาไว้ จะพบว่า นิทานกำเนิดของ ๔ เผ่านี้ ใกล้เคียงกันมากกับตำนานการสร้างโลกของคนไทในแง่อนุภาคน้ำท่วมโลก

อนุภาคการแสวงหาไฟ เมื่อนิทานระบุว่าสิ่งมีชีวิตที่เหลือนรอดอยู่คือ คนกับหมา เหตุการณ์ที่ตามมาคือ ความพยายามที่จะดำรงชีวิตให้อยู่ต่อไปได้ซึ่งทุกสำนวนเน้นไว้ตรงกันว่า จะต้องแสวงหาไฟเพื่อให้มีชีวิตรอด ไฟมีอยู่แล้วแต่ไม่ได้อยู่ในบริเวณหรือตำแหน่งที่เหลือนคนกับหมาอยู่ วิธีการที่จะไปเอาไฟมา ต่อชีวิตจึงเป็นอนุภาคหลักของส่วนนี้

ข้อที่น่าสนใจ คือ นิทานทุกสำนวนเล่าว่า คนให้หมาเป็นผู้ลอบ (ว่ายน)น้ำไปเอาไฟมา

ตะเรียง	ให้หมาไปเอาไฟจากผู้กะเสียน
ตะเรียว	แม่หญิงบอกให้หมาเถิกลอบไปเอาไฟ
กะตุ	แม่ย่าก็บอกให้หมาลอบไปเอาไฟ (สำนวนที่ ๑)
	จึงขอให้หมาไปเอาไฟ (สำนวนที่ ๒)
ดักกั	จึงให้หมาไปเอาไฟ

ประเด็นนี้อาจตีความว่า คนว่ายนน้ำไม่ได้ หรือว่ายนไม่เก่งเท่าหมา (เพราะเผ่าที่เป็นเจ้าของนิทาน

๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๕ ส่วนนี้ ล้วนเป็นคนภูตคอยทั้งสี่ บริเวณที่ตั้งถิ่นฐานมักมีแต่ห้วยน้ำขนาดเล็ก) หรืออาจจะตีความว่า คนเป็นผู้ออกคำสั่งหรือเป็นนาย ส่วนหมาเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งหรือเป็นผู้รับใช้ แต่อย่างไรก็ตาม หมาก็ไม่รู้ว่าจะไปเอาไฟมาให้พิน้ำได้อย่างไร ส่วนของตะเรียงบอกว่า คนบอกให้หมาคาบหม้อดวง (ใบ) น้อยไปใส่เอาไฟมา ส่วนตะเรียงบอกว่า ครั้งแรกๆไปเอาน้ำไฟดับ ต่อมาคนคิดออก จึงบอกให้หมาเอาไฟใส่ในอุ้ง ภาชนะจักสานแบบหนึ่ง) และอัด (ปิด) ปากอุ้งไม่ให้น้ำเข้า จึงเอาไฟมาได้ ส่วนนกจะตุเล่ว่า ไปเอาไฟถึง ๓ ครั้งไม่สำเร็จ ครั้งที่สี่จึงเอาน้ำเต้ามา เอาขึ้นดิน (หรือขึ้นถ้ำ) ใส่ แล้วเอาถ่านไฟใส่ จึงสำเร็จ ส่วนส่วนนกจะตุเล่ว่า ครั้งแรกเอาดินไฟผูกคอหมาไป ไฟก็ดับจึงเอาไฟใส่กระบอกผูกคอหมากลับมาได้สำเร็จ

เฉพาะส่วนของดักกันั้น เล่ารายละเอียดที่ต่างจากส่วนอื่น คือ ไฟนั้นอยู่ที่ภูกะเต และมีคนอยู่ด้วย คนที่ภูกะเตเป็นผู้เอาไฟให้หมานำกลับมาภูกองกิง เมื่อได้มาแล้ว คนที่ภูกองกิงก่อไฟไม่เป็น หมาต้องร้องว่า ตมอ ปลา บัด (เหล็กไฟ ฝ้าย ไม้แปก) คนที่ภูกองกิงจึงก่อไฟได้ ตรงนี้อาจตีความว่า หมาวิธีเพราะเห็นคนที่ภูกะเตก่อไฟ และอาจนำไปเปรียบเทียบกับส่วนของตะเรียงที่เล่าว่า ไฟมีอยู่กับผู้กระเสียน (คนบนฟ้า) แต่ส่วนของดักกั ไฟอยู่กับคนที่ภูกะเต นั่นคือมีคนเอาไฟให้หมา

ในอนุภาคการแสวงหาไฟนี้ เน้นประเด็นที่ว่าไฟเป็นเครื่องหมายของการดำรงชีวิตอยู่ เป็นลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมของมนุษย์ ฉะนั้น แม้จะมีชีวิตรอดอยู่แล้ว หากไม่ได้ไฟมา ก็ไม่สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ อนุภาคหลักนี้จึงเพิ่มน้ำหนักให้กับข้อสรุปแรกที่ว่า นิทานกำเนิด ๕ ส่วนนี้ คล้ายกับตำนานสร้างโลกของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ที่เน้นกำเนิดของมนุษย์หรือการที่มนุษย์สามารถสืบทอดเผ่าพันธุ์ต่อไปได้เป็นสำคัญ

เมื่อคนกับหมาได้ไฟมาแล้ว ทำให้มีชีวิตอยู่รอด คนกับหมาจึงได้เป็นผัวเมียกันและกลายเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ต่อมา

อนุภาคบรรพบุรุษคู่แรกของมนุษย์ เหตุการณ์ในตอนแสวงหาไฟ เกี่ยวโยงมาถึงเหตุการณ์หลักช่วงสุดท้าย คือ การกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ แม้ในทั้ง ๕ ส่วน จะไม่ได้เน้นชัดเจนว่า เหตุใดคนกับหมาจึงเป็นผัวเมียกัน และให้กำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ต่อมา มีส่วนของกะตุเท่านั้นที่บอกว่า ...ก็ได้ไฟมา แม้ย่าเลยเอาหมาผูกเป็นผัว... แต่ในอีก ๓ ส่วน ก็มีนัยที่บ่งให้เห็นว่า เพราะหมาได้ช่วยไปเอาไฟมา ทำให้คนดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ หมาซึ่งมีสถานะต่ำกว่า หรือเป็นผู้รับใช้จึงกลายเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์

อนุภาคหลักเรื่องที่บรรพบุรุษของมนุษย์ที่เป็นคนผู้หญิงกับหมาถูกหรือหมาตัวผู้นี้ ไม่พบใน

ตำนานการสร้างโลกของคนไท แต่มีอนุภาคที่ใกล้เคียงกันในตำนานเผ่าพันธุ์เย้า ที่กล่าวถึงเย้า ๑๒ ตระกูลหรือ ๑๒ แซ่ ในตำนาน **เกียเซินปiong*** ข้อที่ตรงกันคือ บรรพบุรุษที่เป็นคนผู้หญิงกับหมาตัวผู้ ทั้งในนิทาน ๕ ส่วนนี้ และในตำนานของเย้า เห็นว่าเป็นบรรพบุรุษของเผ่าพันธุ์ ไม่ได้กล่าวว่า เป็นบรรพบุรุษของมนุษยชาติโดยรวม ทั้งๆ ที่นิทานทั้ง ๕ ส่วนจะเอ่ยเสนอนัยว่า ไม่มีคนอื่นเหลืออยู่ในโลกนอกจากคนผู้หญิงคนนี้ เช่นเดียวกับเรื่องเกียเซินปiong ที่กล่าวถึงบรรพบุรุษของเผ่าเย้าที่เป็นธิดา กษัตริย์ฮั่น เห็นได้ว่า นิทานกำเนิดเผ่าพันธุ์เหล่านี้ ประสงค์จะกล่าวเล่าหรืออ้างถึงบรรพบุรุษของตน เป็นสำคัญ และไม่พยายามโยงความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น เผ่าพันธุ์อื่น หรือขยายความเชื่อมโยงว่า บรรพบุรุษของตนเป็นบรรพบุรุษร่วมกันของมนุษย์ทั้งหมด แต่ในตำนานกำเนิดเผ่าเย้าอีกกลุ่มหนึ่ง คือ **นิทานฟูเฮย-เซี่ยหมุย** ส่วนต่างๆ นั้น จะเล่าถึงเด็กชาย-หญิงพี่น้องที่รอดชีวิตจากน้ำท่วม และต่อมาได้แต่งงานกัน เป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ทั้งหลาย ในเรื่องกลุ่มนี้มีอนุภาคของน้ำเต้าเข้ามาเป็นอนุภาคหลักด้วย ในลักษณะที่น้ำเต้าเป็นที่หลบภัยจากน้ำท่วม ทำให้รอดชีวิตอยู่ได้ หรือบางส่วนก็จะเล่าถึงว่า ผู้หญิงคลอดลูกออกมาเป็นผลน้ำเต้า แล้วเนื้อและเมล็ดของน้ำเต้าจึงแพร่ขยายเป็นเผ่าพันธุ์มนุษย์ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในขั้นท้ายสุดของเรื่อง

จะเห็นได้ว่าอนุภาคต่างๆ นั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นชุด ส่งผลถึงการตีความหมายสำคัญของนิทาน กล่าวคือ ในกรณีของตำนานกำเนิดมนุษย์ที่กล่าวถึงอนุภาคน้ำเต้า จะสัมพันธ์กับนัยกำเนิดของมนุษย์โดยรวม และการจำแนกกลุ่มเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่ออกมาจากน้ำเต้า ส่วนกรณีของตำนานกำเนิดมนุษย์ที่เน้นเฉพาะเผ่าพันธุ์มักจะไม่มีอนุภาคหลักเรื่องน้ำเต้าเข้ามาเกี่ยวข้อง

ข้อที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่ง ในแง่ตัวละครในตำนานกำเนิดมนุษย์หรือตำนานการสร้างโลกที่ Dang Nghiem Van รวบรวมมา รวมทั้งกลุ่มนิทานตำนานการสร้างโลกของอินเดียนแดง พบว่าตัวละครที่เป็นสัตว์จะมีบทบาทในการสร้างโลกมากกว่าในตำนานการสร้างโลกของคนไท (ศิราพร : ๒๕๓๙, น. ๘๖) ศิราพรตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ตัวละครที่เป็นสัตว์ประเภทนี้มักพบในตำนานของสังคมที่เป็นชนเผ่า เช่น ม้ง เย้า มูเซอ อินเดียนแดง หรือชนเผ่าในแอฟริกา ออสเตรเลีย มากกว่าที่จะพบในตำนานการสร้างโลกของคนไท ซึ่งมักจะกล่าวถึงผู้สร้างโลกที่เป็นแกน หรือบรรพบุรุษที่เป็นปู่สังกะยาสังกะสี หรือมิฉะนั้นก็เป็นเทวดาเพื่อที่จะเชื่อมโยงสถานภาพทางสังคมของผู้ปกครองที่

* ผู้ที่สนใจเรื่องตำนานของเผ่าพันธุ์เย้า อาจอ่านเพิ่มเติมได้จาก เกียเซินปiong (กัว ซาน ปาง) หนังสือเดินทางข้ามเขตภูเขา จัดพิมพ์โดยโครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรมของเย้าไทยและเย้ากวางสี, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

๑๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

“สุวรรณค์ส่งมา” ข้อสังเกตนี้ตรงกับที่ Dang Nghiem Van กล่าวว่า “ถ้าเป็นตำนานของไทย ลาว เวียดนาม จาม มักจะมีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ปกครองทำให้ประชาชนของตนเชื่อว่า บรรพบุรุษของตนขึ้นปกครองเป็นลูกหลานของสุวรรณค์”*

ลักษณะที่ตรงกับข้อสังเกตของศิราพรในประเด็นนี้คือ ตัวละครสัตว์ที่มีบทบาทในการสร้างโลกหรือในการกำเนิดของมนุษย์ มักเป็นอนุภาคที่ปรากฏในนิทานของสังคมชนเผ่า มากกว่าในสังคมที่เน้นว่าผู้ปกครองของตนสืบเชื้อสายมาจากเทวดา หรือ “ฟ้าส่งมา” ซึ่งมักจะมีตัวละครมนุษย์เป็นผู้มีบทบาทหลัก และเสนอให้เห็นแนวคิดว่า ตำนานสร้างโลกของสังคมระดับซับซ้อนนั้น สะท้อนความสำคัญของสถานะภาพของบุคคลและผู้อยู่ในระดับปกครอง

นอกจากนี้ หากเปรียบเทียบตำนานในกลุ่มนี้กับตำนานเกียเขินปึงของเย้า การที่บรรพบุรุษฝ่ายหนึ่ง (พ่อ หรือ ฝ่ายชาย) เป็นหมา อาจบ่งถึงนัยของความรู้สึกด้านสถานะภาพว่า เผ่าพันธุ์ของตนมีความต่ำต้อยกว่าเผ่าอื่นหรือถูกเงื่อนไขของกลุ่มเผ่าพันธุ์ที่ใหญ่กว่า กดให้ต่ำต้อยลงเป็นผู้รับใช้แต่การที่จะสรุปนัยประเด็นนี้ให้ชัดเจนนั้น จำเป็นต้องมีข้อมูลและการศึกษาเปรียบเทียบอย่างสมบูรณ์ซึ่งจำนวนนิทานกำเนิดเพียง ๕ สำนวนในที่นี้ ยังไม่สามารถนำมาขยายรายละเอียดในประเด็นดังกล่าวได้

ส่วนเรื่องที่ว่า เหตุใดจึงระบุให้บรรพบุรุษฝ่ายชายเป็นหมา และฝ่ายหญิงเป็นมนุษย์ อาจจะตีความในขั้นต้นได้ว่า เป็นลักษณะที่เผ่าพันธุ์เจ้าของนิทานรับเอาจากข้อเท็จจริงตามธรรมชาติที่ว่า ผู้หญิง (แม่) เป็นฝ่ายตั้งท้องและให้กำเนิด ลูกที่ออกมาจึงมีความสัมพันธ์กับแม่โดยตรง และควรมีรูปลักษณะหรือเผ่าพันธุ์อย่างเดียวกับแม่ คือ เป็นมนุษย์ นิทานที่เล่าถึงการที่แม่เป็นมนุษย์และพ่อเป็นสัตว์ชนิดต่างๆ นั้น มีอยู่ไม่น้อยในชุมชนหรือเผ่าพันธุ์ต่างๆ ในดินแดนทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ เรื่องที่พบมากที่สุดคือ ลูกที่เกิดจากแม่มนุษย์กับพ่อที่เป็นช้าง ดังเช่นนิทาน เรื่อง นางผมหอมลูกช้าง (ดูรายละเอียดในบทที่ ๒) ในนิทานชาดกมีเรื่องลูกมนุษย์ที่เกิดจากพ่อที่เป็นวัว คือ เรื่อง สุขขวัณณะ วัวหลวง ที่แพร่หลายมากในกลุ่มชาติพันธุ์ไท ซึ่งรับอิทธิพลพุทธศาสนา นอกจากนี้ก็ยังปรากฏในวรรณคดีอีกหลายเรื่อง ที่กล่าวถึงตัวละครเอกที่มีแม่เป็นมนุษย์และพ่อเป็นสัตว์ แต่ก็มักจะสร้างให้เป็นตัวละครที่มีลักษณะพิเศษเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา การที่มีบรรพบุรุษฝ่ายหนึ่งเป็นสัตว์จึงไม่ใช่เรื่องของการดูถูกหรือเหยียดย่ำเผ่าพันธุ์ของตนเอง

อนุภาคที่ปรากฏเฉพาะในนิทานกำเนิดสำนวนของเผ่าเตีรว คือ เมื่อคนผู้หญิงและหมาเป็น

* Dang Nghiem Van อ้างถึงใน ศิราพร, ๒๕๓๙, หน้า ๘๗

ผิวเมียวกัน ก็มีลูกเป็นผู้ชาย ลูกไม่รู้ว่าเป็นพ่อ จนกระทั่งลูกโต เดินได้ พูดได้ แม่บอกให้ไปตามพ่อ มากินข้าว ลูกถามว่าพ่ออยู่ที่ไหน แม่จึงบอกว่า พ่ออยู่นอกบ้าน ลูกบอกว่าเห็นแต่หมาตัวหนึ่ง แม่ก็บอกว่าหมานั้นคือพ่อ ครั้นเมื่อลูกชายโตและไปซดหาหมากับพ่อ พ่อซดดินลงไปจนลึก ลูกก็เลยเอาดินนั้นถมรูที่ซด พ่อก็ตายอยู่ในรูนั้น ลูกชายจึงมาได้แม่เป็นเมียและมีลูกสืบต่อมาเป็นเผ่าตระกูล

อนุภาคที่ลูกชายฆ่าพ่อและได้แม่เป็นเมียนั้น ตรงกับนิทานเรื่องสำคัญที่นำมาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์นิทานในแนวจิตวิเคราะห์ (psycho analytical approach) ซึ่งเน้นถึงปมเพศที่เรียกว่า Oedipus complex ซึ่งอธิบายว่าลูกชายมักจะมีความผูกพันกับแม่ และอิจฉาริษยาพ่อที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแม่ ดังที่ปรากฏในนิทานกรีก เรื่อง Oedipus และนิทานไทยเรื่องพญางูพญาพาน นอกจากนี้ก็ยังมีนิทานที่มีโครงเรื่องและอนุภาคหลักอย่างเดียวกันนี้ปรากฏในดินแดนต่างๆ ทั่วโลก จนถือกันว่าเป็นนิทานแบบเรื่องสากล

การที่นิทานของเผ่าตระกูลนี้มีอนุภาคนี้อยู่ ซึ่งแตกต่างจากนิทานของเผ่าอื่นๆ ในพื้นที่แถบเดียวกัน ทำให้น่าสนใจที่จะสืบค้นต่อไปว่า นิทานของเผ่าอื่นๆ นอกไปจากนี้จะมีอนุภาคทำนองนี้ปรากฏอยู่หรือไม่ และในเผ่าตระกูลเอง นิทานเรื่องนี้มีความแพร่หลายเพียงใด และมีสำนวนเล่าอย่างเดียวกันหรือแตกต่างกันไปอย่างไรบ้าง

อนุภาคย่อยที่น่าสนใจ ซึ่งปรากฏในนิทานสำนวนที่ ๑ ของเผ่ากะตู คือ การที่มนุษย์ชายฆ่าพ่อพันธุ์สืบต่อมา นิทานกะตูเล่าว่า เมื่อคนผู้หญิงกับหมาถึกได้เป็นผิวเมียวกันแล้ว ในชั้นต้นมีลูกเป็นหมากับคนสลับกัน ต่อมา พี่น้องที่เกิดจากพ่อแม่คู่แรกนี้ได้เป็นผิวเมียวกัน เกิดลูกหลานต่อมาอีก มีทั้งลูกหมาลูกคน จนถึงระยะที่ผู้คนมีจำนวนมากขึ้น ตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองได้แล้ว จึงมีแต่ลูกที่เป็นคนเท่านั้น ไม่มีลูกหมาเกิดขึ้นอีก ซึ่งหมายความว่า ในขั้นนี้ หมากับคนแยกออกจากกันอย่างชัดเจน ไม่มีการปะปนกันอีกต่อไป อนุภาคนี้นี้แสดงว่า การที่พี่น้องได้กันเป็นผิวเมยวนั้น เกิดจากความจำเป็นในระยะแรกที่ไม่มีเผ่าพันธุ์มนุษย์มากพอ เมื่อความจำเป็นข้อนี้หมดไปก็ไม่อนุโลมให้พี่น้องมีความสัมพันธ์ทางเพศกันอีก ซึ่งข้อห้ามนี้ตรงกับข้อห้ามที่เป็น incest taboo ของสังคมโดยทั่วไป ทั้งชุมชนดั้งเดิมและสังคมในระยะต่อมาจนถึงปัจจุบัน

การที่นิทานเล่าว่า ในระยะแรกมีลูกหมากับลูกคนเกิดสลับกัน น่าจะเป็นลักษณะของการอธิบายเหตุผลตามสภาพความเป็นจริงว่า เมื่อบรรพบุรุษฝ่ายหนึ่งเป็นมนุษย์ อีกฝ่ายเป็นสัตว์ก็ย่อมจะมีโอกาสให้กำเนิดลูกมนุษย์กับลูกสัตว์ได้เท่าๆ กัน ข้ออธิบายนี้อาจเกิดขึ้นในระยะหลัง หรืออาจเกิดเฉพาะในสำนวนของผู้เล่าคนนี้เท่านั้นก็ได้ ส่วนนิทานกะตูสำนวนที่ ๒ ผู้เล่ามุ่งจะอธิบายว่า กะตูถือสิ่ง

หรือตระกูลต่างกัน กะตุสิงจจะเป็นกลุ่มดั้งเดิมที่ถือกำเนิดจากพ่อที่เป็นหมา ลูกหลานจึงไม่กินเนื้อหมา แต่ไม่มีข้อความที่เล่าว่ามีลูกที่เป็นหมาหรือไม่ ซึ่งอาจจะหมายความว่ามิแต่ลูกคน การจะตีความให้ชัดเจนลงไปจึงจำเป็นต้องมีการสืบค้นนิทานเรื่องเดียวกันนี้แต่ต่างสำนวนกันจากผู้เล่าเผ่ากะตุบ้านต่างๆ กัน เพื่อนำมาศึกษาหาข้อสรุปให้ชัดเจนตามหลักวิชาคติชนวิทยา

ข้อสังเกตประการสุดท้ายในการศึกษาเปรียบเทียบนิทานกำเนิดกลุ่มนี้ คือ ในนิทานของเผ่าตะเรียง ช่วงท้ายสุดกล่าวว่า คนเกิดจากหมา เรียกว่า “ตาจอ ยายรอด” เป็นต้นเผ่าพันธุ์มาจนปัจจุบัน บางคนก็ไม่กินหมา โดยเฉพาะพวกหมอดู (หมอดูว่า ผีตัวใดที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วย) จะไม่กินหมา ถือว่า ขะลำ นิทานของเผ่าอื่นอีก ๓ เผ่าไม่ให้รายละเอียดของการเรียกบรรพบุรุษ ดังที่นิทานตะเรียงระบุ คือ ตา “จอ” (หมา) และไม่มีนิทานสำนวนใดโยงเรื่องของบรรพบุรุษที่เป็นหมาเข้ากับข้อห้ามการกินหมา ทั้งๆ ที่ในเผ่าตะเรียงนั้น การกินเนื้อหมา ไม่เป็นข้อขะลำสำหรับคนทั่วไป เพราะแม้ว่าจะไม่ได้กินเนื้อหมาเป็นอาหารประจำ แต่ก็อนุญาตให้กินได้ในการทำพิธีกรรมหลังจากการฝังศพซึ่งต้องมีการฆ่าหมาในเรือนของคนตาย หรือในกรณีเกิดการเจ็บป่วยแล้วหมอดูบอกว่า ผีหมามาต้อง (มาทำให้เจ็บป่วย) จึงต้องฆ่าหมาเลี้ยงผีนั้น แล้วกินเนื้อหมาหลังจากเสร็จการเลี้ยงผี

ในประเด็นนี้ นิทานกะตุสำนวนที่ ๒ ของท่านวีพอน จออาสาน อธิบายเรื่องในลักษณะคล้ายคลึงกันว่า กะตุไม่กินหมาเพราะเป็นบรรพบุรุษ แต่เน้นว่าเฉพาะกะตุสิงจเท่านั้นที่ไม่กินหมา และท่านวีพอนยังเล่าเรื่องกะตุสิงปะลอง ซึ่งได้ชื่อมาจากนิทานที่เล่าว่าบรรพบุรุษของกลุ่มสิงปะลองนี้ ทำรูปหุ่นทั้งไหลลงตามน้ำ (ปะลอง) เพื่อล่อใจผู้หญิง ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า นิทานกะตุสำนวนที่สองนี้ มุ่งจะแสดงให้เห็นว่า กะตุมีหลายกลุ่ม และการแบ่งกลุ่มไม่ได้ถือเอาถิ่นฐานเป็นหลักเพียงอย่างเดียว แต่มีเรื่องของกำหนดแบ่งแยกบรรพบุรุษในชั้นหลังต่อมาอีกด้วย แม้บรรพบุรุษคู่แรกจะเป็นคู่เดียวกันก็ตาม

นิทานกำเนิดของเผ่าตะเรียงและเผ่ากะตุ (สำนวนที่ ๒) จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่อีกประการหนึ่งของนิทาน คือ การอธิบายความเชื่อและข้อห้ามของเผ่า และในส่วนของนิทานกะตุยังขยายรายละเอียดไปถึงบทบาทในการจำแนกกลุ่มย่อยของเผ่าอีกชั้นหนึ่งด้วย*

* นิทานกะตุสำนวนนี้ อธิบายเรื่องการถือสิง (clan) ของคนกะตุ แต่เท่าที่ได้สำรวจและบันทึกข้อมูลของเผ่ากะตุไม่ปรากฏว่าเผ่ากะตุเน้นเรื่องการถือสิงอย่างจริงจัง นิทานสำนวนนี้จึงอาจจะได้รับอนุภาคเพิ่มเติมมาจากนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น กลุ่มไทดำ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถือสิงอย่างจริงจังและกำหนดแบ่งแยกกลุ่มชัดเจน

ส่วนนิทานของเผ่าอื่นๆ อีก ๒ เผ่า คือ ตะริวและดักกั้งไม่กล่าวถึงเรื่องนี้ และไม่ปรากฏว่ามีข้อมูลด้านวัฒนธรรมความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของ ๒ เผ่านี้ ที่เน้นเรื่องเกี่ยวกับการกินหรือไม่กิน เนื้อหามา ผู้บอกข้อมูลส่วนมากมักกล่าวเป็นกลางๆ ว่า คนที่กินก็กิน คนที่ไม่อยากกินก็ไม่กิน จึงอาจสรุปข้อสังเกตในเรื่องนี้ได้ว่า นิทานของเผ่าตะริวและเผ่าดักกั้งมีบทบาทหน้าที่รองในการอธิบายความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของเผ่า ในขณะที่นิทานของกะตุส้านวนที่ ๒ มีบทบาทรองในการอธิบายการจำแนกหรือการแบ่งกลุ่มย่อยของคนในเผ่า

นิทานกำเนิด หรือ myth of origin ของชนเผ่า ไม่ว่าจะเป็นนิทานในสังคมที่ซับซ้อนในเชิงโครงสร้างสังคมและระบบการปกครอง หรือ นิทานในสังคมชนเผ่าดั้งเดิม มีคุณค่าสำคัญในการศึกษาสังคมและสมาชิกของสังคมนั้นๆ และยังสะท้อนให้เห็นความเกี่ยวพันในเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะระบบความเชื่อ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อีกด้วย

กำเนิดเผ่า

นิทานประเภทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมาของเผ่า นอกจากเรื่องที่มีลักษณะคาบเกี่ยวอยู่กับนิทานกำเนิดของมนุษย์ หรือบรรพบุรุษคู่แรกของเผ่าพันธุ์แล้ว ยังมีที่เล่าเรื่องของเผ่าโดยตรงดังเช่นนิทานของเผ่าจะตือ รวม ๔ สำนวน ซึ่งเล่าถึง “บ้านเกิด” ของจะตือ นิทานของเผ่าแยฮู เรื่องบ้านดักสตุย และเรื่องที่มาจากเผ่าแยฮู นิทานเผ่ากะตุเรื่อง สิงปะลอง และนิทานของเผ่าละวี ๒ สำนวน

นิทานส่วนมากไม่ได้เล่าถึงความเป็นมาของเผ่าเพียงอย่างเดียว แต่มักมีอนุภาคที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่นๆ เช่น การอพยพโยกย้าย การแยกออกจากบ้านเกิดดั้งเดิม การแยกกลุ่มย่อย และบางเรื่องก็มีเนื้อหาหลักเป็นนิทานแบบปรัมปรา (fairy tale) แต่แทรกส่วนที่อธิบายถึงความเป็นมาของเผ่าหรือประวัติของเผ่าไว้ด้วย ดังเช่นนิทานของเผ่าแยฮู

นิทานกำเนิดเผ่าสำนวนต่างๆ มีดังนี้

นิทานแยฮู เรื่อง เผ่าแยฮู (บ้านดักสตุย)

บ้านเดิมชื่อดักสตุย มีพลเมือง ๓๐๐ คน มีประเพณีกินฮึดควาย มีการไปเสาะแสวงล่าสัตว์ มีสัตว์เป็นมาประดับในพิธี มีนกจับเป็นๆ และนกกา จักจั่น ชีเขย หางผึ้ง ปลา จากห้วยดักดาง เอามาตกแต่งห้อยไว้ที่เสาหลักควาย ดั้นไปดั้นมา คนก็ไปดู พอประมาณ ๗ โมงค่ำ มีแผ่นดินไหว ผู้คนล้มหายตายจาก ก็ย้ายไปอยู่ที่ใหม่ เป็นหิน เป็นกกไม้ เป็นดวงดาว ดวงเดือน บนฟ้า ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่

๖-๗ คน ได้เป็นผัวเมียกัน ได้ลูกได้หลาน มีชีวิตจนปัจจุบัน ขณะนี้จึงมีผู้คนมากมาย ต่อมาก็ได้อพยพแยกย้ายจากบ้านดักสตุย มาเป็นบ้านดักมุง บ้านวังลี และบ้านดักเก (ท้าวแก้วสวน สุลีปิง เผ่าแยฮู บ้านดักเก ฟังเรื่องเล่านี้จากแม่ และมาเล่าต่ออีกชั้นหนึ่ง)

นิทานแยฮู เรื่อง ที่มาของเผ่าแยฮู

(ผู้เล่าคือ ท้าวแก้ววิเสส สำนักเมืองดักจิง)

ในปางก่อนมีครอบครัวหนึ่ง อยู่บนลูก ประเทศเวียตนาม มีท้าวสะกูไปดักนกอยู่ใต้ต้นไม้ ตอนที่กำลังดักนกอยู่นั้น ปรากฏว่ามีเสียงเหมือนนกร้องดัก กาว กาว อยู่ เมื่อเป็นอย่างนั้น เขาจึงมองขึ้นไปดู แต่ไม่เห็นว่าจะมีอะไรอยู่บนต้นไม้ เขากลับบ้าน เมื่อกลับถึงบ้านแล้ว เขาก็เล่าเรื่องให้ครอบครัวฟังว่าเขาไปดักนกวันนี้ มีเสียงร้องเหมือนนกแต่ประหลาด ครอบครัวได้ยินดังนั้น จึงว่า อย่าไปอีก ขึ้นไปก็ไม่ได้อะไร ถ้าไปอีกอาจจะเกิดเรื่องไม่ดีกับครอบครัวลูกหลาน จากนั้นมาท้าวสะกูจึงหยุดไปดักนกที่ต้นไม้และที่อื่นๆ ๒-๓ อาทิตย์ ทำแต่งานอื่นอยู่บ้าน แต่เขาคิดว่าตัวเองมีทองคำได้มาเมื่อก่อน ๒-๓ สลึง อาทิตย์ต่อมาเขาจึงเอาทองคำนั้นไปหาซื้อควายจากบ้านนอกและเขตลุ่ม การไปนั้นไปเส้นทางที่เขาไปดักนก พอไปถึงต้นไม้ที่เขาดักนกนั้น ก็ปรากฏมีเสียงอีก เขาก็มองขึ้นไปดู เห็นผลไม้ ๑ ลูก เขาคิดว่า ลูกไม้ร้องอย่างนี้อยากให้เราเอาไปใช้ไหม เขาจึงปีนเอาลูกไม้นั้น แล้วกลับบ้าน ไม่ได้ไปซื้อควายอย่างที่ตั้งใจไว้ พอถึงบ้านก็เล่าให้ลูกเมียฟังว่า คงเป็นลูกไม้แหละที่ร้อง แล้วจึงปอกเปลือก ปรากฏว่ามีลูกคนร้องให้อยู่ ท้าวสะกูจะเอาก็เสียตาย ไม่อยากขายกลับบาป ตัดสินใจเอาเด็กที่เกิดจากหมากไม้นั้นมาเลี้ยงเป็นของตนให้ชื่อว่าท้าวสะกี

(เนื้อเรื่องต่อจากนี้เป็นลักษณะนิทานปรัมปรา เล่าถึงความขัดแย้งระหว่างท้าวสะกูกับท้าวสะกี ต่อมาท้าวสะกี เปลี่ยนชื่อเป็น ท้าวตาเตียง และมีเรื่องแทรกเป็นเรื่องของพี่น้องกำพร้าอีกคู่หนึ่ง จนถึงตอนท้ายจึงย้อนกลับมาที่ท้าวตาเตียง)

...หลังจากที่ท้าวสะกูกับท้าวตาเตียงยิงนกน้อย ขอมากันแล้วก็แยกกันไป ตอนนีท้าวตาเตียงอยู่ดักโปรง เพราะว่าท้าวตาเตียงอยู่บนลูกแล้วไม่สบายใจ ไปอยู่ดักโปรง ๑-๒ ปีก็มีสาวมาชอบ ดังนั้นจึงสร้างครอบครัว ถึง ๒-๓ ปีได้ลูกชาย ๑ คน ท้าวตาเตียงให้ชื่อว่า ดางาง แล้วแม่ก็ตายไป ดางางก็เป็นลูกกำพร้าแม่ แต่ท้าวตาเตียงพยายามเลี้ยงดูลูกของตน จนอายุได้ ๑๘-๑๙ ปี วันหนึ่งดางางไปส่องเขียดทางห้วยวัง ทางดินดอนตะเรียงเวลาไปส่องถึงกรงยี่ ห้วยวัง ก็พบกับสาวตะเรียง ๑ คนแต่ไม่รู้จักชื่อ แต่ทั้งสองคนถามกันว่าส่องเขียด ได้มากเท่าไรแล้ว ทางฝ่ายหญิงก็ตอบไม่ได้ ฝ่ายหญิงก็

ถามฝ่ายชายว่าเจ้าได้เเยะไหม ฝ่ายชายก็ตอบว่า ไม่เเยะเพราะมันไม่มี ต่อมานานพอสมควรจึงถามซอกัน ท้าวตางถามว่า เจ้าชื่ออะไร ฝ่ายหญิงตอบว่าเขาชื่อ ยาย่าง แล้วฝ่ายหญิงก็ถามว่า ชื่ออะไร ฝ่ายชายตอบว่า เราชื่อตางาง

จากนั้นทั้งสองจึงพูดถึงความรัก ยาย่างถามว่าทางบ้านดึกโปรงมีผลไม้อะไรบ้าง ท้าวตางางตอบว่า หมากเวก หมากปิ่น หมากกูปและอื่นๆ มีเเยะแยะ ท้าวตางางถามว่าทางตะเรียงมีผลไม้อะไรกิน ยาย่างตอบว่ามีหมากหว่า หมากหยัด หมากปุย หมากปือกมีเเยะแยะ ไม่อดอยาก สุดท้ายยาย่างว่าถ้าเจ้าให้เราแต่งเข้าบ้านทางเจ้าเราก็กินกัน ถ้าเข้ามาอยู่บ้านเราเราจะตกลงเป็นเมีย ท้าวตางางก็ตกลงปลงใจ แต่ว่าท้าวตางางไปตั้งบ้านอยู่ดักเบียด ถ้าอยู่บ้านตาดือที่อยู่บนเบิ่งนั้น ทั้งสองก็เห็นดี แล้วถามญาติทั้งสองฝ่ายก็เห็นดีด้วย เขาทั้งสองจึงตั้งครอบครัวเลย มาตั้งถิ่นฐานอยู่บนเบิ่งสูง มองเห็นบ้านร่อนลูก ดูกโปรงก็เห็น แต่ท้าวตางางบอกว่าถึงจะเอาเมียตะเรียงก็ตาม ต่อไปมีลูกหลานก็เรียกว่าเผ่าแยฮู เพราะท้าวตางางเป็นเผ่าแยฮู มาจากเวียดนามโน่น ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันเขตเซกมะนาตาดูแสงตาดือ จึงเรียกว่าเผ่าแยฮู และภาษาพูดคล้ายภาษาตะเรียง เพราะท้าวตางางเอาเมียตะเรียง

นิทานกะตู เรื่อง สิงปะลอง

สิงปะลอง (ปะลอง แปลว่า ไหลตามน้ำ) เมื่อประมาณพันปีก่อน มีกลุ่มหนึ่งแยกออกมาจากสิงจ้อ มีสาวงาม พ่อแม่อยากให้แต่งงาน แต่แม่หญิงบอกว่าบัก ผู้บ่าวบ่งาม แม่หญิงจึงหนีไปนอนป่า ผู้บ่าวตามไปเป็นเพื่อน เวลานอนก็เอามัดพินกันกลาง แต่พอตกดึก แม่หญิงกลัวผีจึงข้ามไปนอนด้วย ผู้บ่าวอยากลองใจ วันรุ่งขึ้นจึงมัดรูปหุ่น แล้วเอาทั้งลงมาตามน้ำ ลงมาถึงเชิงภู แม่หญิงนึกว่าผู้บ่าวตกน้ำตาย เสียใจร้องไห้คร่ำครวญ ต่อมาก็ได้มีลูกกันมากมาย เกิดเป็นกลุ่มที่เรียกว่า สิงปะลอง หมายถึงรูปหุ่นที่ทิ้งให้ไหลลงตามน้ำ

(ท่านวีพอน จออาสาน เล่าเรื่อง กะตูสิงปะลอง ที่บ้านดักล็อก เผ่ากะตู)

นิทานจะต้อง เรื่อง ตันกำเนิดเผ่าจะต้อง (สำนวนบ้านลิ่ง)

กกเหล่าเผ่าแก่ บรรพบุรุษเผ่าแก่ ชื่อ ท้าวฮองท้าวเหียง เป็นอ้ายแอม (พี่น้อง) กัน

แต่เดิมอยู่ในห้วยหนองคลองบึง มีพ่อเผ่าหนึ่งออกมาไปถางไร่ อยู่ทีเนิน เอามัดใหญ่ไปปาดกกไม่อยู่แถวนั้น เอาข้าวพันธุ์ไปปลูก กินหมากไม้ต่างข้าวไปก่อน ลักเอาข้าวเผ่าตะโอยมาปลูก ได้ข้าวสักแค่กำมือก็เอามาสัก มารูได้หลาย ก็ทำข้าวเปียกและเก็บพันธุ์ข้าวไว้สักอีก ได้ข้าวอีก มีพ่อเผ่าอีก

คนหนึ่ง ไปหานกหาหนู ได้พบกัน ก็ถามกัน บอกว่าเป็นจะต้อง อยู่ห้วยจะต้อง

ได้เดินทางไปเกรียง อาลัก พุดเหมือนกันแต่สำเนียงไม่เหมือนกัน เว้าไปเว้ามาก็ได้ตั้งบ้านอยู่
ห้วยจะต้อง ได้สานเส้นทางไปเกรียง อะลัก เขาก็พุดกันว่า มีกะตุ ส่วย ละเวน อะลักเป็นผู้พาไป

ต่อมา ท้าวสองท้าวเฮียง ก็ได้เป็นกกเหล่าเฒ่าแก่ ขยายบ้านใหญ่ขึ้นเป็นสองพันคน ต่อมา
แตกบ้านไปก็เหลือบ้านละ ๔๐๐-๕๐๐ คน ทุกข์ยาก นุ่งผ้ากะเตี่ยวเปลือกไม้ สนไฟเอามาตีเป็นแผ่น
นุ่งเป็นข่งเป็นกะเตี่ยวเป็นขิ่นเป็นผ้า

ท้าวสองท้าวเฮียงตั้งบ้านอยู่จอมภู เอน้ำมาใช้ ไม่ให้ศัตรูมาเอน้ำไปได้ เมื่อถึงสมัยท้าวเซียง
ท้าวกะมื่นชะรืล เป็นเฒ่าแก่ใหญ่ หมดสมัยนี้ก็เป็นองแก้ว ่องทอง เป็นลาวลุ่ม จะต้องขึ้นบัญชีกับลาวลุ่ม
มีผู้นำคือ หลวงยอด (เฮือะ) คนตั้งกาด คนอยู่บ้านลิ่งเป็นผู้รองคือแสนลาด

สมัยต่อมาคือท่านเดื่อจ อยู่ตั้งกาด ท่านดาจอยู่ตั้งกาดเหมือนกัน เป็นเฒ่าแก่ผู้นำสมัยที่ ๕
ฝรั่งเข้ามาปกครอง จะต้องขึ้นบัญชีกับฝรั่ง ฝรั่งอยู่สาละวัน ปากเซ แต่ได้ตั้งคนเป็นหลวง เป็นทหาร
ไปติดตามดูแลควบคุม

นิทานจะต้อง เรื่องกำเนิดจะต้อง (สำนวนบ้านดงปลั่ง)

เฒ่าจะต้องกำเนิดออกมาจากน้ำเต้าของโลก

เฒ่าจะต้องออกเป็นรุ่นที่ ๑ ของโลก เจ้าพญาผู้ออกก่อนกับน้องสาวพ่อแม่เดียวกัน ออกจาก
น้ำเต้าแล้ว อ้ายแอมสองคนก็เอากันเป็นผัวเป็นเมีย แล้วมีการขยายพลเมืองของเฒ่าจะต้อง ต่อมาได้ให้
ออกรอบที่ ๒ เป็นไทย รอบที่ ๓ เป็นอเมริกา จีนออกรอบที่ ๔ ฉะนั้นหัวหน้ากำพาว้าผีน้อยเป็นผู้มอบ
หนังสือให้ หนังสือนั้นมอบให้เฒ่าจะต้อง เป็นหนังสือหนังสือควาย สำหรับให้เฒ่าจะต้อง ไทยได้เจียขาว

จากนั้นเฒ่าจะต้องไปตั้งบ้านอยู่ที่กกตะแลน อยู่ทุ่งใหญ่ ประมาณสิบปีที่แล้ว ก็เลยไปอาศัยอยู่
ดินเฒ่าอะลัก ได้ซื้อดินตอนนั้นเป็นราคาวัว ๑ ตัว จ้าวตำเงิน กะเตี่ยวราคาหนึ่งแสนกีบ แต่ต่อมา
ตีราคาได้เป็นควาย ๕ ตัว

ในเมื่อตกลงกันแล้ว จะต้องก็ได้ตั้งบ้านชื่อตั้งกาด ตั้งลาว อยู่ทีนั้น มี ๓ จุดบ้าน ผูกความ
สามัคคีเป็นพี่น้องกันหมด

นิทานกำเนิดเฒ่าจะต้อง (สำนวนบ้านดงกาดใหญ่)

เริ่มด้วยบ้านบ่วง อพยพหนีฝั่ง หนีเสือ ไปอยู่แถวดินอะลัก จึงขอซื้อดินอะลัก ตีราคา ๓ ล้านกีบ

จ่ายเป็นหม้อทอง ควาย ปะเนาะ ปะฮาด ขอซื้อดินขนาด ๒๕ หลัก ยาว ๕๐ หลัก

หลังจากนั้นได้ตั้งบ้านที่โนนสูง

ต่อมามีการฆ่าฟันกัน โกรธเคืองกัน

ต่อมาเมื่อมีฝรั่งเข้ามาปกครอง ก็ค่อยเชาการตีฟันกัน

นิทานจะต้อง เรื่องบ้านเกิดของจะต้อง (สำนวนบ้านดงกาด ๒)

เผ่าจะต้องขยายจากบ้านจะต้อง อยู่บ้านดงกาด พ่อลูกไปหากลวย เพราะอดอยากข้าว ไปจนถึงวังมอน พ่อกับลูกเฝ้ากันว่า ถ้าต้มข้าวเหนียวกับต้มไก่ จะกินหรือไม่กิน ลูกชายจึงนั่งข้าวเหนียวกับต้มไก่ให้พ่อกิน พ่อกินแล้วเกิดมีขนยาวงอกตามตัว มันก็เลยบอกว่าลูกกลับไปเสีย ลูกอยากได้กะพ้ากะเจ้าะ หวด กะดั่ง ก็มาหาพ่อ พ่อจะอยู่ที่นี้ อย่าให้คนอื่นมาด้วย ภายหลังจากนั้นมีคนไปหาเซยและยอดหวาย ที่อยู่วังน้ำ ได้ยินเสียงพูดกันว่า กวาง ฟาน มาหาเราแล้ว เราจะทำยังไงจึงจะได้กิน ต่อมาก็เป่าเป็นลมพัดแรงๆ จนกวาง ฟาน ปลิวเข้าไปที่ปากหลุมวังน้ำ

ต่อมาคนที่บ้านไปอีก ไปถึงที่ตัดไม้ ได้ยินเสียงพูดกันเหมือนครั้งก่อน หลังจากนั้น ลูกของพ่อคนนั้นไปหาพ่อ ขอให้ออกมาสอนสานกะติบ สานหวด สานกะดั่ง ครั้นลูกจะไปหาพ่ออีก ก็ห้ามไม่ให้คนอื่นไป ถ้าคนอื่นไป จะสานไม่ถูก แล้วพ่อก็ลงไป ลูกก็กลับเรือน ครั้งที่สามไปกันอีกหลายคนทั้งหญิงทั้งชาย ลมพัดแรง คนก็ตกวังน้ำไปหมด เหลือแม่ฝ่ายคนเดียว อยู่บ่อนขุมมันป่า ก็เลยไม่ตกน้ำ ได้ยินเสียงให้ร้องรำฟ้อน เห็นเด็กๆ ออกมาเอากะตักไปจี่กิน แย่งกันกิน ต่อกันว่า ให้พวกสัตว์หัวดำเอาเบ็ดไปตกให้เจ้าดับสูญปลาในน้ำได้ยินเสียงคำก็เลยพูดขึ้นมากับพวกผีว่าจะเอาหมากผักไม้เอี้ยะ หมากเดือย ขี้ไก่ และสาตเตย จะกระแทกใส่บ่อนที่พวกเจ้าอยู่ให้พวกเจ้าดับมอด เผ่าแก่ได้ยินก็เลยพูดว่า พวกเจ้าอย่าเฝ้าว่าจะดับมอดตาย พวกเจ้าจะตาย แม่ฝ่ายที่อยู่ในขุม ก็ออกมาจากขุมมันป่า กลับบ้าน

แม่ฝ่ายไปถึงบ้านก็บอกให้ พวกเผ่าแก่ว่า อ้ายน้องเอย ถ้าอยากทำลายพวกผีให้ดับมอดก็ทำได้ ให้พากันไปหาเครื่องทำลายดังกล่าว ก็พากันไปเสาะหาเครื่องได้แล้ว เอาไปทอกลงน้ำห้วยตรงนั้น ผีตรงนั้นก็ตาย หายไปอยู่บ่อนอื่น พบพ่อคนหนึ่งที่อยู่เผ่าไร่จึงถามว่า หลานอยากกินไก่ไหม ข้อยหนักหลาย เอาไปไม่ได้ คนนั้นตอบว่า อยากกิน ถ้าลุงให้ก็ดี ผีก็เอาปลาให้ คนนั้นตื่นขึ้นมาเห็นปลาก็เลยกินปลาบั้ง พวกผีก็หนีไปอาศัยบ่อนปะฮูลอง เมืองตะไคย พวกผีเมืองตะไคยบอกว่า เจ้าเป็นปอบ พวกเราไม่รับ ผีที่มาจากวังน้ำเลยไปอาศัยดินอะลักอยู่ที่ภูตาแร ผีที่ภูตาแรก็รับเอาผีพวกนี้อยู่ด้วยกัน (นิทานเผ่าจะต้องทั้งสามเรื่องนี้ ผู้เล่าคือ ท้าวคำบุณ บ้านดงกาดใหญ่ เมืองกะลิม)

นิทานละวี เรื่อง ประวัติเผ่าละวี (สะเวียง)

แต่ก่อนก็ นาน นานมาแล้ว เผ่าละวีเฝ้าเห็นว่า สะเวียง อยู่มาเห็น เจ้านายของพวกเขามีลูกชาย กก แต่ลูกชายเพี้ยนกำลังจะตาย เจ้านายบอกให้เขาดูแลปกป้องรักษาลูกชายเพี้ยน ลูกชายเพี้ยนมีหัวใจทองหลาย เสียบผมอยู่ หัวทองนั้นหายไป

เจ้านายออกใจหลาย เว้าว่า “พวกเจ้าเป็นผู้ลักหัวของเขาไป เจ้านั้นแหละลักหัวทองไป” เจ้ากกเจ้าเหล่าตันเชื้อสายของสะเวียงบอกเจ้านายว่า พวกเราบ่ได้เอ็ด แต่เจ้านายก็บ่เชื่อ พวกเราจึงต้องกระจายหนีหายจากบ้านจากเรือนเดิมบนภูดอย

บันดาสะเวียงหนีข้ามลำของ เมื่อจะข้ามน้ำนั้น ใช้สายเชือกทองผูกโยงกันไว้ แต่คันเมื่อข้ามน้ำ สายเชือกทองนั้นขาด จึงพลัดห่มกันเป็นสอง หมูหนึ่งข้ามลำของมาฝั่งไทย อีกหมูหนึ่งข้ามบ่ได้จึงต้อง ลี้หลบซอกอยู่ตามป่าภูดอย เผ่าอื่นก็พากันเอ็นว่า นี่แหละพวก ลักหัว

หมูสะเวียงที่ข้ามไปไทยนั้นสุขสบาย มีของกินอุดม แต่พวกเฮาลักหัวหนีอดอยาก บ่มีพอกิน ไผ่ก็ว่าเขาเป็นพวกขี้ลักเพราะว่าได้ลักหัวทองไป เขามาอยู่ห้วยนวน ขอดินอะลักอยู่ใกล้บ้านกะสังกาง ของอะลัก ต่อมาก็ได้ยกย้ายไปภูหลวง ไปอยู่ดินห้วยญิด แยกบ้านออกเป็นห้วยญิดใหญ่ และห้วยญิดน้อย แล้วก็ยังแตกแยกย้ายกันไปอีก (ผู้เล่าคือ ท้าวคำบุญ นายบ้านละวีฝั่งแดง)

นิทานประวัติเผ่าละวี สำนักบ้านละวีน้ำพัน

แต่เดิมอยู่ดินไท ลูกสาวของพญาไทตายลง พญาเอาคนแต่ละเผ่าไปคบกัน มีนายละวีผู้หนึ่ง ลักเอาหัวใจของลูกสาวผู้ตายของพญา ท้าวพญาสืบสวน แล้วนายละวีและพวกก็เลยหนี เอาสายทองตัดน้ำแยกฟากน้ำออก ตัวข้ามมาฟากนี้ (ดินลาว) สายทองขาดกลางน้ำ เลยแยกผัวเมียแม่ลูกจากกัน

จึงเดินทางไปดินดักจิ้ง ไปอยู่ห้วยนอรุท ต่อมาไปอยู่ห้วยยอด ที่เมืองดักจิ้งนั้น เมื่ออยู่ห้วยยอด คนสองสามเผ่าช่วยกันเอ็ดแล้ว ช่างมาโดนแล้ว เผ่าละวีไม่เคยเห็นช่าง ก็ปาดขึ้น (ฆ่าแหละเนื้อ) แบ่งกันกิน แล้วก็เลยหามเอาหัวช่างมาให้ลูกหลานดู เผ่าอื่นอะลัก ตะเวียง ก็เคียดละวี ละวีต้องหนีมาอยู่ห้วยอิมบุ บนยอดภูหลวง แล้วหนีต่อมาอยู่ลุ่ม ที่ลำห้วยญิด ดงหมากแดง

ต่อมายกย้ายมาบ้านบักเหียะ มาห้วยสีดา ย้ายไปย้ายมาหลายแห่ง (ผู้เล่า คือ ท้าวคำจอง นายบ้านละวีน้ำพัน)

นิทานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องกำเนิดเผ่าทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า มีอนุภาคหลักที่เน้นเรื่องของเผ่า แม้บางเรื่องหรือบางสำนวนจะเริ่มตั้งแต่กำเนิดของมนุษย์ เช่น นิทานจะต้อง สำนวนบ้านดงปลั่ง ซึ่งเริ่มด้วยอนุภาคที่ใกล้เคียงกับตำนานการสร้างโลกของคนไทย อันเป็นนิทานน้ำเต้าป๋งที่แพร่หลายอยู่ในวัฒนธรรมไท-ลาว ต่อมาก็กล่าวถึงการมีความสัมพันธ์ระหว่างพี่ชายกับน้องสาวและการขยายกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แต่เห็นได้ชัดว่า เนื้อหาของนิทานสำนวนนี้ไม่ต่อเนื่องกันสนิท คือ กล่าวว่ คนรุ่นแรกที่ออกมาจากน้ำเต้าป๋งเป็นจะต้อง-พี่ชายน้องสาว-จากนั้นก็ มีการขยายพลเมืองของเผ่าจะต้องต่อมา ให้ได้ออกกรอบที่สอง เป็นไทย รอบที่สามเป็นอเมริกา จีนออกกรอบที่สี่ จึงดูเหมือนว่าผู้เล่ายกให้เผ่าจะต้องเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ด้วย เพราะไม่ได้กล่าวว่าคนอื่น ๆ ออกมาจากน้ำเต้าป๋ง แต่กล่าวเสมือนว่าเป็นลูกของพี่ชายน้องสาวจะต้องที่เป็นบรรพบุรุษคู่แรก นอกจากนี้ยังไม่ได้กล่าวถึงอนุภาคน้ำท่วมโลก แต่กล่าวถึงเฉพาะเรื่องการขยายเผ่าพันธุ์มนุษย์ และให้รายละเอียดของการที่เผ่าอพยพมาอาศัยพื้นที่ของชนเผ่าอะลัก มีการซื้อขายพื้นที่อย่างชัดเจน

นิทานสำนวนนี้จึงเป็นการปะติดปะต่ออนุภาคต่างๆ ที่ผู้เล่าอาจเคยได้ยินมา แต่เรื่องที่เน้นในตอนท้ายเป็นเรื่องที่คนในเผ่าน่าจะรับรู้ร่วมกัน คือการโยกย้ายเข้ามาอยู่ร่วมพื้นที่กับชนเผ่าอื่น อันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่นานนัก

นิทานสำนวนอื่นๆ ของเผ่าจะต้อง เน้นอนุภาคกลุ่มเดียวกันเกือบทั้งหมดคือ การอพยพย้ายถิ่นและการขออาศัยในพื้นที่หรือเขตบ้านของชนเผ่าอื่น ที่เป็นกลุ่มหลักของพื้นที่นั้นอยู่แล้ว เช่น ไปขอดินอะลัก (สำนวนบ้านดงปลั่ง) หรืออะลักเป็นผู้พาให้ไปอยู่ในถิ่นที่มีเกรียง (เงะ) กะตู ส่วย ละเวน (แถบเมืองท่าแดงปัจจุบัน) และพวกผีของเผ่าจะต้องไปขออาศัยผีเมืองตะโอย แต่ผีเมืองตะโอยไม่รับ จึงไปอาศัยดินอะลักอยู่ที่ภูตาแร ผีที่ภูตาแรก็รับเอาผีพวกนี้อยู่ด้วยกัน

ฉะนั้น อนุภาคที่เด่นชัดในนิทานเผ่าของจะต้อง คือ การอพยพพร้อมเร่ของเผ่า และการขออาศัยพื้นที่ของเผ่าอื่น ที่ระบุชัดเจนว่า เป็นดิน (เขตแดน) ของอะลัก

นิทานของเผ่าละวี ก็มีอนุภาคสำคัญคล้ายคลึงกัน คือไม่ได้เล่าถึงกำเนิดมนุษย์หรือกำเนิดเผ่า แต่เล่าความเป็นไปของเผ่าว่า ตกทุกข์ได้ยาก ต้องอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ตลอดเวลา และต้องขออาศัยพื้นที่ซึ่งมีชนเผ่าใหญ่หรือกลุ่มชาติพันธุ์หลักของพื้นที่นั้นครอบครองอยู่แล้ว เช่น นิทานประวัติละวีฝั่งแดงเล่าเรื่องของเผ่าตั้งแต่ครั้งที่ยังมีชื่อว่า สะเว้ง และเหตุที่ทำให้ต้องอพยพหนีความผิดที่ถูกกล่าวหา อันทำให้ชื่อของเผ่าเปลี่ยนเป็น ละวี (ลักหวิ) และในที่สุดก็ต้องขออาศัย ดินอะลัก เช่นเดียวกัน

ส่วนเผ่าแอฮู นั้น เล่าเรื่องเกี่ยวกับบ้านเก่าแก่ของเผ่า คือ บ้านดักสตูย และภัยพิบัติที่ทำให้

ผู้คนล้มตาย ต้องเริ่มต้นสร้างบ้านสร้างชุมชนขึ้นใหม่ แต่ก็ไม่ใช่การสร้างในลักษณะบรรพบุรุษคู่แรกของมนุษย์ แต่เป็นคน ๖-๗ คนที่เหลืรอดชีวิตจากแผ่นดินไหว แล้วจึงได้เป็นผัวเมียกันมีลูกหลานสืบต่อมา และแยกออกเป็นบ้านต่าง ๆ ที่มีอยู่จริงในปัจจุบัน

นิทานของเผ่าแอฮูอีกเรื่องหนึ่งนั้น มีลักษณะโครงสร้างเป็นนิทานปรัมปรา คือเป็นเรื่องยาวที่เล่าถึงตัวเอกและการผจญภัยต่าง ๆ อันเป็นลักษณะเด่นของนิทานประเภทนี้ แต่ตอนท้ายนิทานแอฮูเรื่องที่มาของเผ่าแอฮู ก็เสนออนุภาคสำคัญเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าแอฮูและเผ่าตะเรียง โดยกล่าวว่า ท้าวตาเตียง เผ่าแอฮู ได้เมียเป็นเผ่าตะเรียง และอพยพเข้าไปอยู่ในเขตดินตะเรียง เพราะบ้านของเผ่าตะเรียงอุดมสมบูรณ์กว่า นั่นคือการยอมรับสถานะของเผ่าตะเรียงว่าเป็นเผ่าใหญ่และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเผ่าแอฮู แต่ก็ยังย่ำระบบการสืบสกุลของเผ่าว่า ลูกที่เกิดมายังเป็นเผ่าแอฮู แม้จะอยู่ในบ้านตะเรียง ซึ่งตามความเป็นจริงนั้น เมื่อชนเผ่าแต่งงานข้ามกลุ่มและฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเข้าไปอยู่ในบ้านของอีกฝ่าย ลูกมักจะถูกนับเข้าไปเป็นคนของเผ่าเจ้าของพื้นที่ โดยปรกติในกลุ่มชนเผ่าเหล่านี้ ฝ่ายหญิงจะเข้าไปอยู่กับฝ่ายชาย ลูกจึงเป็นเผ่าเดียวกับพ่อ แต่ถ้าฝ่ายชายยากจน ไม่มีค่าทอง (สินสอด) ก็ต้องเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง ลูกก็จะกลายเป็นคนของเผ่าของแม่ไป แต่ในนิทานเผ่าแอฮูเรื่องนี้ ท้าวตาเตียงเป็นบรรพบุรุษและอยู่ในฐานะวีรบุรุษของเผ่า ฉะนั้น นิทานจึงต้องเน้นว่า ลูกที่เกิดมาก็ให้เป็นเผ่าแอฮู มิฉะนั้น เชื้อสายเผ่าพันธุ์แอฮูก็จะหายไป กลายเป็นเผ่าตะเรียง และเน้นว่าบรรพบุรุษของแอฮูมาจากเวียดนาม เพื่อให้ชัดเจนว่าเป็นคนละเผ่ากับตะเรียงและมีถิ่นกำเนิดเดิมต่างกัน แต่ก็ต้องยอมรับว่าเข้ามาอาศัยพื้นที่ของชนเผ่ากลุ่มที่ใหญ่กว่า คือตะเรียง

ส่วนนิทานกะตูเรื่อง สิงปะลอง นั้น ไม่ได้เน้นอนุภาคกำเนิดของเผ่า แต่เน้นการแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย คือเป็นกลุ่ม สิง (clan) ต่าง ๆ นิทานเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นลักษณะของกลุ่มเผ่าพันธุ์กะตูที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง คือ ประชากรของเผ่ากะตุนั้นมีจำนวนมาก แต่เนื่องจากพื้นที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่ภูเขาโดดๆ มีที่ราบตั้งบ้านเรือนได้จำกัดจึงต้องแยกกันเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยมีวิถีชีวิตและภาษาพูดแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็ยังนับว่าเป็นเผ่าเดียวกัน เรื่องของกะตูจึงไม่กล่าวถึงการอาศัยดินของเผ่าอื่น แต่กล่าวถึงการมีกลุ่มย่อยๆ หลายกลุ่ม และรวมเอากลุ่มย่อยเข้าด้วยกันโดยให้อยู่ในระบบการถือเอาโคตรวงศ์หรือตระกูลของกลุ่ม ที่มีสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่หมายรู้ของกลุ่มนั้นและกลุ่มอื่นๆ ในเผ่าเดียวกัน ดังเช่นที่กล่าวถึงกะตูสิงจ้อ สิงปะลอง สิงเรส เป็นต้น

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า นิทานในกลุ่มนี้ เป็นนิทานที่มีอนุภาคหลักเกี่ยวข้องกับเรื่องของเผ่า มากกว่าจะกล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์หรือกำเนิดของเผ่า ในขณะเดียวกัน อนุภาคสำคัญของเรื่อง

เหล่านี้จะสะท้อนถึงสถานะของเผ่าและความสัมพันธ์กับเผ่าที่อยู่ร่วมพื้นที่อย่างเด่นชัด

ชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่าของเขากอง มีการอพยพโยกย้ายมาตั้งแต่ในอดีต ซึ่งมักเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ในการเสาะแสวงหาแหล่งอยู่อาศัยที่อุดมสมบูรณ์ ต่อมาในสมัยสงครามกับฝรั่ง (หมายถึง ฝรั่งเศษ ในสมัยอาณานิคม) และสงครามต่อต้านปฏิการ (อเมริกา) มีการอพยพโยกย้ายแบบแตกฉาน ชานเซ็น เพื่อหลบภัยสงครามหลบภัยระเบิดจากเครื่องบิน ทำให้หมู่บ้านของชนเผ่าหลายสิบแห่งถูกทิ้งร้าง หรือแยกย้ายออกเป็นบ้านเล็กบ้านน้อย และเกิดการปะปนกันระหว่างชนเผ่าต่างๆ นอกจากนั้น ในช่วงสงครามสงบแล้ว รัฐบาลลาวมีนโยบายให้บรรดาชนเผ่าที่อยู่ในเขตภูเขาหรือเขตทุรกันดารอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตที่ราบ เขตใกล้ตัวเมือง เพื่อสะดวกในการปกครอง และการพัฒนาหมู่บ้านของเผ่าต่างๆ จึงเปลี่ยนที่ตั้งไปอยู่ในเขตพื้นที่ราบบ้าง เขตริมเส้นทางสายใหญ่ๆ ที่เชื่อมต่อแขวงบ้าง และเกิดการปะปน หรือที่ภาษาลาวเรียกว่า สับปน ระหว่างชนเผ่า

บ้านสับปนบางบ้านอาจมีชนเผ่าต่างๆ อยู่ถึง ๓-๔ เผ่า เช่น บ้านหัวเซ เมืองท่าแดง เดิมเป็นบ้านเผ่าละเวน ในปัจจุบันมีทั้งเผ่าเต้เรียง จากเมืองดักจิ้ง เผ่าเงะ จากเมืองกะลิม และเผ่ากะตูอยู่ปะปนกับละเวน การติดต่อและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างชนเผ่าจึงมีมากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้ได้หมายความว่า ในอดีต ชนเผ่าเหล่านี้ไม่ได้มีความสัมพันธ์ติดต่อกัน หากแต่ในอดีตนั้น บ้านของชนเผ่าแต่ละเผ่ามักเป็นที่รวมกลุ่มเฉพาะชนเผ่าเดียวกัน จะมีการปะปนกันก็เพียงส่วนน้อยในกรณีที่มีการแต่งงานข้ามเผ่า ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีมากนัก แต่ก็มิได้มีข้อห้ามในเรื่องนี้ ฉะนั้น จึงอนุมานได้ว่าในปัจจุบัน และอนาคต ความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าในแขวงเขากองน่าจะมีลักษณะที่น่าสนใจ ทั้งในแง่การถ่ายทอดและรับวัฒนธรรม อาจมีการปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตปัจจุบันในลักษณะ “การสร้างครอบครัววัฒนธรรมใหม่” ตามนโยบายของส่วนกลาง ตลอดจนการยอมรับ”สถานะทางสังคม” ของกลุ่มชนเผ่าที่มีจำนวนประชากรมากกว่า หรือมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางของความเจริญก้าวหน้า

ในการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์* ชาร์ลส เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes) เสนอว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งรกรากในบริเวณเดียวกันจะมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่พึงพากันในอดีตนั้นเนื่องจากความเจริญเกิดขึ้นในที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ในการศึกษาชาวเขาในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงพบว่า

* Charles F. Keyes, “ introduction” in Ethnic Adaptation and Identity : The Karen on the Thai Frontier with Burma, 1979 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : การศึกษาสังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔) หน้า. ๑๕๘.

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีลักษณะเป็นคู่ เช่น คนลัวะ/คนเมืองคนคะฉิ่น/คนฉานคนกะเหรี่ยง/คนพม่า คนม้ง/คนจีน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเกิดการพึ่งพากันระหว่างชาวเขาซึ่งเจริญน้อยกว่ากับคนพื้นราบซึ่งเจริญกว่า และสามารถผลิตสิ่งของต่างๆ ที่ชาวเขาไม่สามารถผลิตได้เอง

ในแง่ของการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า และลักษณะทางสังคมชุมชนนั้น นิทานตำนานของเผ่าละวี่มีลักษณะที่น่าสนใจ ๒ ประการ ประการแรก อายุของนิทานนี้ไม่น่าจะเก่าแก่นัก เพราะมีเนื้อความที่ระบุถึง “เจ้านาย” และการตั้งชุมชนในลักษณะการปกครองที่มีระบบค่อนข้างชัดเจน ไม่เหมือนนิทานเชิงประวัติหรือตำนานความเป็นมาของชนเผ่าส่วนมากที่มักมีเนื้อความไม่ค่อยต่อเนื่อง ไม่สมบูรณ์และมักขึ้นกับ “ความเชื่อ” มากกว่า “ข้อเท็จจริง” หรือเหตุผลประการที่สอง ตามเนื้อความของนิทานนี้ ชนเผ่าละวี่เองรู้ว่าแต่เดิมเผ่าของตนเรียกชื่อตนเองว่าสะเวิง (หรือสะเบียง) แต่นอกไปจากที่ปรากฏในนิทานเรื่องนี้แล้ว คนละวี่โดยทั่วไปจะบอกว่าตนเป็นเผ่าละวี่ (ในภาษาของเผ่าบางที่ออกเสียงว่า ละวี่) แสดงว่าเผ่าละวี่ยอมรับการเรียกชื่อเผ่าของตนตามคำเรียกของเผ่าอื่น ทั้งๆ ที่คำเรียกนั้นเป็นการระบุประวัติในเชิงลบของเผ่า ที่เป็นดังนี้น่าจะมาจากเหตุผลที่ว่าเผ่าละวี่เป็นเผ่าเล็กมากเมื่อเทียบกับเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เช่น เผ่าฮาร์ก เผ่าตะเรียง

เผ่าละวี่มีประชากรจำนวนน้อยมาก ปัจจุบันมีบ้านของเผ่าละวี่เพียง ๓ บ้าน คือ ละวี่ฝั่งแดง ละวี่น้ำพัน (แบ่งเป็นบ้านน้ำพันคุ่มไต้ และบ้านน้ำพันคุ่มเหนือ) และละวี่น้อย รวมจำนวนประชากรทั้งหมดประมาณ ๕๐๐ คนเศษ

นอกจากจะมีประชากรน้อยแล้ว ประวัติการอพยพโยกย้ายของเผ่าก็แสดงให้เห็นว่า ละวี่ไม่มีโอกาสที่จะตั้งบ้านเรือนให้เป็นชุมชนที่มีความมั่นคงได้ เมื่ออยู่ที่ภูหลวง ห้วยญิด นั้น เกิดมีโรคระบาดคนตายมาก (น่าจะเป็นอหิวาตกโรค) จึงอพยพแยกย้ายกันไปตั้งหมู่บ้าน กลุ่มหนึ่งมาอยู่บ้านละวี่น้อย อีกกลุ่มอยู่บ้านน้ำพัน (เหนือ) ต่อมาในช่วงสงคราม ต้องอพยพหลบภัยไปซุกซ่อนอยู่ตามป่าเขา กลุ่มหนึ่งยังอยู่ที่แถบบ้านละวี่น้อย บางกลุ่มข้ามปากน้ำ (ห้วยญิด) มาอยู่ที่บ้านน้ำพัน (กลาง) ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๘๐ กลุ่มละวี่น้อยอพยพไปอยู่บ้านน้ำพันมากขึ้น บ้านน้ำพันจึงกลายเป็นบ้านหลักของละวี่ ครั้นถึงช่วงปี ๑๙๘๕ เมื่อสงครามสงบแล้ว เจ้าหน้าที่ของรัฐไปแนะนำให้อพยพมาอยู่ริมเส้นทางหมายเลข ๑๖ (เขากอง-อัตตะปือ) ซึ่งขณะนั้นกำลังเริ่มสร้าง เพราะรัฐมีแผนจะแยกเมืองเขากองแขวงสาละวันตั้งขึ้นเป็นแขวงเขากอง การอพยพมาอยู่ริมทางหลวง ใกล้ตัวแขวงใหม่ ย่อมจะสะดวกสบายและใกล้ความเจริญ ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจึงสนใจและเห็นลู่ทางจะมีที่ทำมาหากินดีขึ้น เช่น เคยปลูกข้าวไร่ในพื้นที่แปลงเล็กๆ รัฐก็เสนอว่าจะจัดสรรที่นาให้ ซึ่งจะทำให้มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์กว่าการอยู่บนพื้นที่

สูงเช่นที่ภูหลวงหรือห้วยญืด แต่อย่างไรก็ตาม จำนวนครัวเรือนที่อพยพมาในครั้งแรกก็มีเพียง ๔ หลังคาเรือน และต่อมาเพิ่มขึ้นอีก ๔ หลังคาเรือน รวมเป็น ๑๓ หลังคาเรือน และตั้งขึ้นเป็นบ้านละวีฝั่งแดง อยู่ห่างจากตัวแขวงเซกองเพียง ๘ กิโลเมตร จนถึงปัจจุบันนี้เป็นเวลา ๑๓ ปีแล้ว บ้านละวีฝั่งแดง มีเรือนเพิ่มขึ้น ๒๓ หลังคาเรือน จำนวนครัวเรือน ๕๓ ครอบครัว ประชากรรวมทั้งหมด ๒๔๖ คน บ้านละวีน้ำพันเหนือตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๕ มี ๑๖ หลังคาเรือน ประชากร ๘๔ คน บ้านละวีน้ำพันใต้ (เดิมคือน้ำพันกลาง) ตั้งขึ้นตั้งแต่ปี ๑๙๔๔ มี ๑๙ หลังคาเรือน ประชากร ๑๑๘ คน ส่วนบ้านละวีน้อย มี ๑๘ หลังคาเรือน ประชากร ๖๒ คน

เมื่อละวีอพยพโยกย้ายจากที่สูงบนภูหลวงมาอยู่ใกล้พื้นราบมากขึ้นเรื่อยๆ นั้น เท่ากับว่าเข้ามาอยู่ใกล้เขตความเจริญมากขึ้นเรื่อยๆ เช่นกัน วิถีชีวิตและลักษณะทางวัฒนธรรมของเผ่าละวีก็เริ่มแปรเปลี่ยน ด้วยอิทธิพลของชนเผ่าใหญ่ที่เป็นเจ้าของพื้นที่คือฮาร์ก ดังเช่น การปลูกเรือน แต่ดั้งเดิมนั้นชนเผ่าละวีปลูกเรือนยาว ลักษณะเดียวกับเรือนของเผ่ากะตุ (ยังมีให้เห็นบ้างในเขตเมืองกะลิม) แต่เมื่ออพยพมาอยู่แถบบ้านกะสังกาง อันเป็นบ้านฮาร์ก เผ่าละวีก็เริ่มปลูกเรือนแบบฮาร์ก เป็นเรือนขนาดเล็กลง จำนวนผู้อยู่อาศัยในเรือนแต่ละหลังก็ลดน้อยลง พื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนเปลี่ยนไปจากรูปแบบเดิมเมื่ออยู่ในเรือนยาว ซึ่งจะแบ่งเป็นสองฟากตามความยาวเรือน จัดเป็นพื้นที่ส่วนตัวของแต่ละครอบครัว คือ พ่อแม่และลูก ส่วนพ่อแม่แม่แม่จะมีพื้นที่ส่วนตัวอยู่ด้านหน้าของเรือน แต่ละครอบครัวมีเตาไฟหุงต้มอยู่ในส่วนที่เป็นพื้นที่ของตน แม้ว่าอาจจะหุงต้มทำกินร่วมกันบ้างก็ตาม ครั้นเมื่อมาอยู่กับเผ่าฮาร์ก ละวีก็เริ่มปลูกเรือนแบบฮาร์ก วิถีชีวิตของเผ่าละวีก็ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม เริ่มตั้งแต่ชีวิตในตัวเรือนไปจนถึงการติดต่อกับเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

ชนเผ่าที่นับว่าใกล้ชิดกับละวีมากที่สุด คือ เผ่าอะลัก หรือ ฮาร์ก (ออกเสียงตามภาษาของเผ่า) ซึ่งเป็นเผ่าใหญ่ที่สุดในเขตเมืองละมาม และแม้ว่าจะมีจำนวนน้อยกว่าเผ่ากะตุและเผ่าตะเรียง แต่เผ่าฮาร์กอยู่ในบริเวณที่ราบ ซึ่งต่อมาเป็นบริเวณตัวเมืองหรือเขตสำคัญของชุมชนแถบนี้ทั้งหมด นั้นหมายความว่า เผ่าฮาร์กได้มีโอกาสรับความเจริญตามแบบชุมชนเมืองมากกว่าเผ่าอื่นๆ เผ่ากะตุนั้นอยู่บนที่สูงของเมืองกะลิม ส่วนตะเรียงอยู่บนที่สูงของเมืองดักจิง เผ่าใหญ่ทั้งสองเผ่านี้จึงมีการพัฒนาน้อยกว่าเผ่าฮาร์ก ทั้งในด้านระบบสังคมวัฒนธรรมและเทคโนโลยี การที่เผ่าละวีเข้ามาอยู่ใกล้ชิดกับฮาร์กจึงต้องยอมรับอิทธิพลของฮาร์กอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง

คนละวีเรียนรู้ภาษาฮาร์กเพื่อจะติดต่อกับฮาร์กส่วนฮาร์กไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาละวีจึงพบว่าคนละวีส่วนมากจะพูดฮาร์กได้พอเข้าใจ แต่คนฮาร์กจะพูดละวีไม่ได้ คนละวีรุ่นใหม่เริ่มเรียนรู้ภาษา

ลาวลุ่มมากขึ้น ในขณะที่คนฮาร์กส่วนมากจะพูดลาวลุ่มได้เพราะอยู่ใกล้กลุ่มลาวลุ่มมาก่อน ทั้งสองเผ่าจึงอาจใช้ภาษาลาวลุ่มเป็นภาษากลางในการติดต่อ เมื่อก่อนคนละวีปลูกฝ้าย ไปแลกผ้าทอของฮาร์ก (หรือแลกกับเครื่องประดับทำด้วยเงินฝีมือของเผ่าตะเริง) ทั้งๆ ที่ละวีเคยทอผ้าใช้เองได้ แต่ก็เห็นว่าผ้าทอของฮาร์กสวยกว่าทนกว่า และเห็นว่าคนฮาร์กทอผ้าเก่งกว่าละวีด้วย ปัจจุบันละวีมักซื้อเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มจากตลาดในแขวงเซกอง การทอผ้าในบ้านละวีฝั่งแดงก็แทบไม่มีเหลือให้เห็น นอกจากนานๆ ครั้งจะมีแม่เฒ่าที่ทอผ้าเบี่ยงหรือผ้าขาวม้าให้พ่อเฒ่าหรือลูกชาย

เมื่อผู้หญิงละวีแต่งงานกับผู้ชายฮาร์ก ก็จะย้ายไปอยู่ในเรือนสามีและกลายเป็นประชากรฮาร์กไป เมื่อผู้ชายละวีแต่งงานกับผู้หญิงฮาร์ก ผู้ชายละวีก็นิยมย้ายไปอยู่กับภรรยา เหตุผลสำคัญคือ ค่าทองหรือสินสอด เมื่อผู้ชายไปอยู่ในเรือนฝ่ายหญิง ผู้ชายไม่ต้องจ่ายค่าทอง ซึ่งโดยทั่วไปจะแพงมาก เพราะถือว่าผู้หญิงเป็นกำลังสำคัญของครัวเรือน ทั้งในด้านการทำมาหากิน การดูแลพ่อแม่แม่เฒ่าและการผลิตสมาชิกที่เป็นแรงงานให้แก่ครัวเรือน ฉะนั้น เมื่อคนเผ่าละวีแต่งงานกับเผ่าฮาร์กมากขึ้น ประชากรเผ่าละวีก็ลดจำนวนลงและประชากรเผ่าฮาร์กทวีคูณขึ้น

ปัจจุบันเผ่าละวี โดยเฉพาะบ้านละวีฝั่งแดงนับว่าอยู่ใกล้ความเจริญมาก และได้รับความช่วยเหลือจากรัฐอย่างมาก แต่วิถีชีวิตโดยทั่วไปยังอยู่ในภาวะไม่มั่นคง เรียกว่ายังตั้งตัวไม่ได้ โอกาสที่ละวีจะกลับไปใช้ชื่อดั้งเดิมของตนเองว่า สะเวิง นั้นเป็นไปได้ยาก เผ่าสะเวิง ก็จะต้องรับเอาชื่อ ละวี หรือ ลักหวิ เป็นชื่อของตนตลอดไป พร้อมกับนิทานที่เป็นทั้งคำอธิบายและคำยืนยันยอมรับสถานะของตนเอง เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมพื้นที่ในระบบปฏิสัมพันธ์แบบใหม่ได้

นิทานของเผ่าแอฮู เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีเนื้อหาในเชิงแสดงการยอมรับสถานะของเผ่า พร้อมกับอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าของตนกับเผ่าใกล้เคียงที่ใหญ่กว่า นิทานของเผ่าแอฮูเรื่องนี้ในช่วงต้นมีลักษณะเป็นนิทานปรัมปราดังกล่าแล้ว มีอนุภาค (motif) ที่พบในนิทานปรัมปราทั่วไป เช่น เด็กที่อยู่ในผลไม้ (หรือดอกไม้ กล้วยไม้) ความขัดแย้งระหว่างพ่อเลี้ยงกับลูกเลี้ยง (หรือแม่เลี้ยง-ลูกเลี้ยง) การประลองฝีมือ การวางแผนกำจัดคู่อริ ฯลฯ จะเห็นได้ว่ามีลักษณะการผนวกเอาอนุภาคที่ได้เคยฟังเคยพบมารวมเข้าไว้ด้วยกัน จนเรื่องมีลักษณะสับสนในบางตอน (เช่น ที่กล่าวถึงพี่น้องกำพร้าสองคน อันเป็นตอนที่ออกนอกเรื่องท้าวสะกุกกับท้าวตาเตียง แต่ไปมีลักษณะอนุภาคตัวละครแบบนิทานลาว คือมีลูกกำพร้าหรือพี่น้องกำพร้า)

อย่างไรก็ตาม ส่วนที่น่าสนใจของนิทานเรื่องนี้คือช่วงสุดท้ายที่เล่าถึงท้าวตางางได้เมียเป็นตะเริงในตอนต้นนั้น นิทานไม่ได้เล่าว่า ท้าวสะกุก ท้าวสะกี และชาวบ้านงอนลูกเป็นเผ่าใด แต่บอกว่า

อยู่ในเขตเวียด ซึ่งตีความได้ว่า แอฮูถือว่าบรรพบุรุษของตนมาจากเวียดนาม

ตามข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ในเขตเวียดนามมีชนเผ่า เจ๊ะฮู ซึ่งได้ติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับกลุ่มชาติพันธุ์มอญเขมรในเขตลาว โดยเฉพาะสินค้าบางอย่าง เช่น ไข่เค็มขนาดเล็กใหญ่ที่ใช้ใส่เหล้า เป็นสินค้าราคาแพง และถือเป็นของสินสอดได้ เช่นเดียวกับควาย หม้อทอง (เหล็อง) และเครื่องประดับอื่นๆ ชนเผ่าเจ๊ะฮูนี้ไม่ใช่ชาติพันธุ์มอญเขมร แต่คงเป็นด้วยการออกเสียงเรียกชื่อเผ่าที่คล้ายกัน ทำให้เผ่าแอฮูซึ่งอยู่ติดเขตแดนเวียดนาม คิดว่าตนสืบเชื้อสายมาจากเผ่าเจ๊ะฮู หรืออย่างน้อยก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ที่จริงภาษาพูดและวัฒนธรรมของสองเผ่านี้ต่างกันมาก แอฮูจึงไม่ได้เป็นเผ่าเดียวกันกับเจ๊ะฮูในเวียดนาม แต่การที่มีถิ่นที่อยู่อาศัยใกล้กัน ได้ติดต่อสัมพันธ์กันมาช้านาน จึงทำให้เข้าใจไปว่ามีความสัมพันธ์ทางสายเลือดด้วย หรือหากพิจารณาจากอีกมุมมองหนึ่ง แอฮูอาจจะต้องการระบุว่าเผ่าพันธุ์ของตนนั้นไม่ได้มาจากตะเรียง หรือไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของตะเรียงมาก่อน ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นการระบุโดยเจตนาหรือเป็นสำนึกส่วนลึกก็ตาม

ในตอนท้ายของเรื่องทีกล่าวถึงท้าวตางงมีเมียเป็นตะเรียง และตัดสินใจเลือกถิ่นที่อยู่ซึ่งไม่ใช่บ้านแอฮู และไม่ใช่นบ้านตะเรียง นั้นสะท้อนให้เห็นสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่าทั้งสอง ตะเรียงเป็นเผ่าใหญ่และยึดเขตภูสูงของดักจึงเป็นที่อยู่อาศัยมาช้านานจนเรียกได้ว่า ดักจึงเป็นเมืองตะเรียง ภาษาตะเรียงเป็นภาษากลางของบรรดาชนเผ่าที่อยู่ในแถบนี้ เช่น ตะวีว ดักกาง และแอฮู เมื่อชนเผ่าในเขตนี้ใช้คำว่า “ภาษาดักจึง” จึงหมายถึงภาษาตะเรียง การที่เผ่าแอฮูต้องยอมรับความสำคัญของตะเรียง ในขณะเดียวกันก็พยายามรักษาสถิติลักษณะของเผ่าของตนไว้ จึงทำให้นิทานของเผ่าแอฮูสะท้อนมุมมองของเผ่าเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์นี้ไว้อย่างชัดเจน

นิทานของเผ่าละวีและเผ่าแอฮูจึงสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่าที่เป็น “พี่ใหญ่” และ “น้องเล็ก” อย่างชัดเจน ในขณะที่นิทานของจะต้อง ไม่ได้เน้นถึงปฏิสัมพันธ์ในลักษณะนี้ แต่กลับกล่าวถึงการ “ขออาศัยดิน” และการ “ซื้อดิน” ซึ่งน่าจะวิเคราะห์ได้ว่า จะต้องเป็นเผ่าเล็กเช่นเดียวกับแอฮูและละวี การเดินทางเร่ร่อนเพื่อหาที่ทำกินจึงเป็นวิถีชีวิตค่อนข้างสามัญที่เกิดขึ้นกับเผ่าเล็กๆ เมื่อพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์กว่ายังมีอยู่พอให้แบ่งปันได้ แต่อยู่ในเขตที่มีชนเผ่าที่ใหญ่กว่าตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ก็จำเป็นต้องยอมรับว่า ชนเผ่าใหญ่นั้นมีสิทธิในการเป็น “เจ้าของ” พื้นที่ และต้องขอหรือซื้อ เพื่อให้มีส่วนแบ่งปันใช้พื้นที่นั้นด้วย

ในปัจจุบัน ลักษณะของการอพยพโยกย้ายเปลี่ยนรูปแบบไป เพราะพื้นที่ทั้งหมดเป็นของรัฐที่จะจัดสรรเพื่อการพัฒนาให้เกิดความอุดมสมบูรณ์โดยทั่วถึง ชนเผ่าใหญ่อย่างตะเรียง เจะ หรือกะตู

๓๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

แต่เป็นกลุ่มที่อยู่บ้านห่างไกลทุรกันดาร จึงอพยพลงมาอยู่พื้นราบตามคำแนะนำของรัฐ และต้องเข้ามาอยู่ในพื้นที่ของชนเผ่าอื่น เช่น ลัวะและละเวน ในท่าแดง รูปแบบการยอมรับปฏิสัมพันธ์ใหม่ก็เปลี่ยนไป ดังเช่นที่ละเวนในเมืองท่าแดง กำหนดว่า ชนเผ่าอื่นที่เข้ามาอยู่ร่วมในบ้านละเวน จะต้องทำพิธี “ขอเข้าฮีด” เพื่อยอมรับนับถือข้อปฏิบัติของละเวน โดยเฉพาะในเรื่องของประเพณีพิธีกรรม แม้ละเวนจะไม่บังคับว่า ชนเผ่าเหล่านั้นจะต้องปฏิบัติตามประเพณีพิธีกรรมของละเวน และยังอนุญาตให้ชนเผ่าที่อพยพเข้ามาอยู่ด้วยสามารถประกอบพิธีกรรมตามฮีดของตนได้ แต่ก็เห็นได้ว่า ลักษณะการแสดงสถานภาพของชนเผ่าใหญ่ถูกกำหนดขึ้นอีกแบบหนึ่ง เพื่อกำหนดปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบวิถีชีวิตอย่างใหม่เช่นกัน

ภาพสะท้อนของการปกครองหรือการยอมรับอำนาจปกครองของชนเผ่าที่ใหญ่กว่า หรือกลุ่มคนที่มีสถานะเหนือกว่า ปรากฏอย่างชัดเจนในนิทานของเผ่าจะต้อง ที่บันทึกความเปลี่ยนแปลงของเผ่า ภายใต้การปกครองของชุมชนอื่นหรือกลุ่มคนอื่นในเขตพื้นที่เฉพาะ หรือพื้นที่กว้างขวาง (ดังเช่นที่ฝรั่งเศสปกครองในฐานะอาณานิคม) ซึ่งเป็นลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งของนิทานที่บันทึกความเป็นมาของเผ่าพันธุ์

แม้นิทานกำเนิดเผ่าของชนเผ่าในแขวงเซกองที่กล่าวมานี้ จะยังมีจำนวนน้อย ทำให้การวิเคราะห์ไม่อาจเสนอผลได้ชัดเจนนัก แต่อย่างน้อยก็สามารถทำให้เห็นความเป็นมาของเผ่า และการดำรงชีวิต ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่า ที่เกิดจากมุมมองของแต่ละเผ่าที่เป็นเจ้าของนิทานนั้น

บทที่ ๒ นิทานกับชีวิตท้องถิ่น

นิทานประเภทนิทานท้องถิ่น (legend/local legend/migratory legend) ตามระบบการจัดจำแนกนิทานนั้นจะหมายถึงนิทานที่มีโครงสร้างหรือมีอนุภาคหลักที่แสดงลักษณะของท้องถิ่น อาจเป็นเรื่องที่เล่าเกี่ยวกับสถานที่ตามธรรมชาติที่มีอยู่เฉพาะในถิ่นนั้น หรือเรื่องราวของคนที่เชื่อว่าเคยมีตัวตน มีชีวิตจริงอยู่ในถิ่นนั้น หรือเรื่องราวของวีรบุรุษประจำถิ่น บางทีก็เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติที่ฝังซ่อนไว้อย่าง เรื่องของความเชื่อและประเพณีเฉพาะท้องถิ่นบางอย่าง กล่าวโดยรวมก็คือ นิทานที่แสดงลักษณะเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งของท้องถิ่น

ในการรวบรวมข้อมูลนิทานของชนเผ่าในแขวงเซกอง เนื่องจากรวบรวมข้อมูลได้มาไม่มากนัก และเป็นข้อมูลที่ไม่อาจตรวจสอบได้ชัดเจนว่า เป็นนิทานของท้องถิ่นหรือของชนเผ่าไหน หรือเป็นนิทานที่มีอิทธิพลของวัฒนธรรมที่เป็นกระแสหลัก เช่น นิทานลาวลุ่ม เข้าไปผนวกอยู่ หรืออาจเป็นตัวโครงเรื่องหลักเลยก็ได้ เพียงแต่ปรับเปลี่ยนให้กับชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าที่นำนิทานนั้นมาเล่าต่อ หรือมาปรับให้เหมาะสมสภาพแวดล้อมใกล้ตัว บางครั้งก็มีนิทานที่นำเอาอนุภาคจากเรื่องหลายๆ เรื่องเข้ามาปะติดปะต่อกัน จนกลายเป็นนิทานเรื่องยาวแบบนิทานปรัมปรา ลักษณะทั้งหมดนี้อาจวิเคราะห์ตามทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทานได้

แต่ในที่นี้ จะกล่าวถึงนิทานประเภทต่างๆ ทั้งหมดของชนเผ่าในแขวงเซกอง ในภาพรวมของนิทานกับชีวิตท้องถิ่น ซึ่งจะมีทั้งนิทานวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษของเผ่าใดเผ่าหนึ่ง หรือหลายเผ่าที่กล่าวถึงวีรบุรุษร่วมกัน นิทานขนาดยาวที่เรียกว่า นิทานปรัมปรา หรือบางครั้งก็เรียกกันว่า นิทานชีวิต ซึ่งเล่าถึงเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครเอกที่เป็นคนในท้องถิ่น นิทานเกี่ยวกับคน สัตว์และพันธุ์พืชต่างๆ ที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อมของท้องถิ่น ซึ่งมักมีลักษณะเป็นนิทานอธิบายเหตุ เช่น เสือทำไมมีลาย ตัวลั่นทำไมไม่มีเขี้ยว เป็นต้น

นิทานกลุ่มที่น่าสนใจอีก ๒ กลุ่มคือ นิทานที่มีตัวเอกเป็นตัวละครแกล้งโก้ง (trickster) ซึ่งมักมีพฤติกรรมที่น่าขบขัน และนิทานเรื่องผีต่างๆ ที่แสดงความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าส่วนใหญ่ และยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อกับประเพณีพิธีกรรมในชีวิตของชนเผ่าด้วย

นิทานเหล่านี้มีส่วนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นในแง่ใดแง่หนึ่ง หรืออาจจะโดยรวมๆ จึงนำมากล่าวรวมกันไว้ในบทที่ชื่อว่า นิทานกับชีวิตท้องถิ่น ได้แก่

นิทานวีรบุรุษและบรรพบุรุษ
นิทานปรัมปราคติ
นิทานคน สัตว์ และพืชพันธุ์ไม้
นิทานมุขตลกของชนเผ่า
นิทานผีกับความเชื่อ

นิทานวีรบุรุษและบรรพบุรุษ

ชนเผ่าในแขวงเซกองทั้ง ๑๓ เผ่า เป็นชุมชนดั้งเดิม ระบบสังคมและครอบครัวตลอดจน การดำเนินชีวิตยังไม่ซับซ้อน ส่วนใหญ่ชีวิตจะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน การรักษาตัวเอง และชุมชนให้ปลอดภัยจากภัยพิบัติตามธรรมชาติและความอดอยาก หรือโรคภัยไข้เจ็บ ชนเผ่าเหล่านี้ ไม่ค่อยมีประวัติการต่อสู้ของเผ่า เพราะต่างก็ทำมาหากินอยู่ในท้องถิ่นกันดาร ไม่มีแหล่งทรัพยากร สูงค่าที่จะทำให้เกิดการต่อสู้ช่วงชิง ไม่มีปัญหาเรื่องการที่คนต่างถิ่นจะเข้ามาครอบครองเพื่อผลประโยชน์ ใดๆ ก็ตาม นอกไปจากการมีความสัมพันธ์กับเผ่าอื่นในลักษณะของการแต่งงานข้ามเผ่าบ้าง การอาศัย เขตพื้นที่ทำมาหากินบ้าง เป็นไปในรูปของการพึ่งพาอาศัยกันเป็นส่วนใหญ่ และข้อสำคัญคือไม่มีความ ขัดแย้งกันในเรื่องของความเชื่อ ซึ่งมักจะเป็นเหตุของการต่อสู้ระหว่างเผ่าพันธุ์ ดังที่เกิดขึ้นในสังคม ระดับที่ซับซ้อนกว่า

อีกประการหนึ่ง วิถีชีวิตด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ก็ยังไม่ซับซ้อนหรือมีรายละเอียด มากนัก การที่จะมีเรื่องราวของวีรบุรุษอย่างที่เรียกกันว่า วีรบุรุษวัฒนธรรม เช่น เป็นผู้ที่สอนการทำมา หากินให้แก่เผ่าพันธุ์ หรือตั้งบ้านตั้งเมืองของเผ่า จึงไม่ค่อยมีปรากฏในนิทานของชนเผ่า นิทานบางเรื่อง กล่าวถึงชื่อของบุคคลที่เป็นระดับผู้นำหรือเป็นหัวหน้าของชุมชน แต่ก็เห็นได้ว่าเป็นอนุภาคตัวละคร ที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ดังเช่น นิทานเรื่องบ้านเกิดของจะต้อง สำนวนบ้านสิ่ง ที่เอ่ยถึงชื่อของบุคคลจริง เช่น หลวงยอด (ท้าวเฮื้อะ) ท่านเดือจ แต่ในตอนต้นก็ได้กล่าวถึงชื่อของบรรพบุรุษในรุ่นที่เก่านั้นไป คือ ท้าวสองท้าวเฮียง ซึ่งเป็นผู้พาชุมชนของตนมาแสวงหาที่ทำกินและตั้งเป็นชุมชนขึ้น นิทานกำเนิดของ เผ่ากะตุเรื่องคนกะตุมาแต่ไหน ก็แทรกอนุภาคเหตุการณ์ตอนกลางของเรื่อง ให้มีตัวละครที่เป็นหัวหน้า หรือผู้นำที่ชุมชนนับถือ ใช้คำเรียกว่า ตะกองเรียขตะกองปะรวจ (วีรบุรุษ) คือ พี่น้องกำพร้า ที่ชื่อว่า ท้าวฮอรุกับท้าวยะเราะฮู เป็นต้น

หากกล่าวถึงวีรบุรุษที่ชนเผ่าหลายเผ่า่นับถือหรือกล่าวถึงร่วมกัน ก็คงจะได้แก่ *องกมมะด้า*

ซึ่งเป็นชื่อของบุคคลที่มีชีวิตอยู่จริง ในสมัยที่ฝรั่งเศสส่งคนเข้ามาปกครองพื้นที่แถบแขวงจำปาสัก สาละวัน อัดตะปือ องกมมะด้าเป็นชื่อที่ชนเผ่ามักจะพูดถึงและรู้จักกันแพร่หลาย แต่เมื่อสอบถามถึง เรื่องขององกมมะด้าในความรับรู้ของชนเผ่าทั่วไป ก็พบว่า รู้แต่เพียงชื่อกับพฤติกรรมความกล้าหาญ คือการไม่ยอมรับให้ฝรั่งเป็นผู้ปกครอง องกมมะด้าจึงหนีเข้าไปอยู่ในป่า มีผู้คนตามเข้าไปอยู่ด้วย ตั้งตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นกับฝรั่ง แต่อยู่ได้ไม่นาน ทางฝรั่งก็ส่งคนตามไปยิงองกมมะด้าตาย

เรื่องราวที่รู้กันก็มีอยู่เพียงเท่านั้น บางคนอาจมีรายละเอียดเพิ่มเติมบ้าง แต่ก็เพียงเล็กน้อย เช่น ท้าวบุญสวน เผ่าละเวนบ้านห้วยเซ เล่าว่า องกมมะด้าเป็นคนมีความรู้เวทมนตร์คาถา มีลักษณะ พิเศษคือ สะดือวนเป็นก้นหอย ซึ่งทำให้เชื่อกันว่าไม่ใช่คนธรรมดาแต่เป็นผู้มีบุญ แต่รายละเอียด ของพฤติกรรมอื่นๆ ก็ไม่มีนอกไปจากที่กล่าวแล้ว เรื่องขององกมมะด้ากลับไปปรากฏอยู่ในบันทึกของ ต่างชาติ เช่น ฝรั่งเศส ซึ่งถือว่าปกครองอยู่ในตอนนั้น และบันทึกของคนต่างชาติที่เข้ามาสำรวจ หรือมาศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของท้องถิ่นในแขวงภาคใต้ของ สปป.ลาว

ชนเผ่าต่างๆ ที่เอ่ยถึงชื่อองกมมะด้า ไม่สามารถระบุได้แน่นอนว่า องกมมะด้าเป็นชนเผ่าใด แต่ต่างก็ถือเอาว่าเป็นวีรบุรุษของตน อย่างไรก็ตาม ชนเผ่าที่กล่าวถึงองกมมะด้านี้จะเป็นกลุ่มที่อยู่ใน พื้นที่ราบ เช่น เมืองละมาม เมืองท่าแดง ส่วนชนเผ่าในเมืองดักจิง เมืองกะสิม ซึ่งเป็นถิ่นดั้งเดิมที่อยู่ ห่างไกลการติดต่อ ไม่มีใครเอ่ยถึงชื่อขององกมมะด้า นอกจากในนิทานกำเนิดของเผ่าจะต้อง สำนวน บ้านลึง กล่าวถึงองแก้วทองทองว่าเป็นลาวลุ่มที่เป็นผู้ปกครองหรือผู้นำชุมชนในดินแดนทางใต้เผ่าจะต้อง ที่อยู่บ้านดั่งกาด บ้านลึง บ้านดั่งปลัง ถือว่า ต้องขึ้นบัญชีกับองแก้วทอง หมายความว่า จะต้อง ในขณะนั้น ขึ้นสังกัดอยู่กับลาวลุ่ม เป็นระยะก่อนที่ฝรั่งจะเข้ามาปกครอง ในนิทานเรื่องดังกล่าวเล่าว่า

ท้าวของท้าวเฮียง ตั้งบ้านอยู่จอมภู เหนือน้ำมาใช้ ไม่ให้ศัตรูมาเอาหน้าไปได้ เมื่อถึง สมัยท้าวเซียง ท้าวกะมินชะริลเป็นเผ่าแก่ใหญ่ หมดสมัยนี้ก็เป็นองแก้ว องทอง เป็นลาวลุ่ม จะต้อง ขึ้นบัญชีกับลาวลุ่ม มีผู้นำคือหลวงยอด (ท้าวเฮือะ) อยู่บ้านลึง เป็นผู้รองคือ แสนลาด

สมัยต่อมาคือ ทานเดือจ อยู่ดั่งกาด ทานดาจอยู่ดั่งกาดเหมือนกัน เป็นเผ่าแก่ผู้นำ สมัยที่ ๕ ฝรั่งเข้ามาปกครอง จะต้องขึ้นบัญชีกับฝรั่ง ฝรั่งอยู่สาละวัน ปากเซ แต่ได้ตั้งคนเป็นหลวง เป็นทหาร ไปติดตามดูแลควบคุม

ผู้เล่านิทานคือ ท้าวบุญ และผู้บันทึกคือท้าวฮันวิไล แสดงความสัมพันธ์กับชื่อบุคคลในเรื่อง โดยกล่าวว่า ท้าวเฮือะเป็นบรรพบุรุษของตน (ฮันวิไล)

จะเห็นได้ว่า นิทานประเภทที่มีชื่อของบุคคลที่เป็นวีรบุรุษนี้ มักจะต้องกล่าวถึงการต่อสู้

ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น ต่อสู้กับเผ่าอื่น ต่อสู้กับคนในเผ่าของตนที่มีพฤติกรรมไม่สมควรเป็นผู้นำ (เช่น ท้าวดาเตียงหรือท้าวสะก็ตองต่อสู้หรือประลองฝีมือกับท้าวสะกู ซึ่งเป็นคนเก็บตนมาเลี้ยง) ท้าวฮอร์และท้าวยะเราะฮ์จะต้องต่อสู้กับคนในบ้านดังเราะฮ์ ถ้าไม่มีการต่อสู้ หรือเป็นการต่อสู้กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ลำบากยากแค้นก็มักไม่มีชื่อของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นตัวตนจริงหรือไม่ก็ตาม

นิทานของชนเผ่าที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษของเผ่า มักไปปนอยู่ในนิทานกำเนิดเผ่าบ้าง กำเนิดมนุษย์บ้าง หรือบางทีก็ไปเป็นอนุภาครองอยู่ในนิทานปรัมปราที่มีขนาดยาว แต่ชื่อบุคคลหรือตัวละครเหล่านั้นก็มักเป็นชื่อที่ใช้กันอยู่ทั่วไป ไม่ได้บอกความเฉพาะเจาะจง หรือมุ่งจะให้เชื่อว่าเป็นเรื่องจริง ดังที่การอธิบายลักษณะของนิทานวีรบุรุษหรือนิทานบรรพบุรุษ ในทางคติชนวิทยามักจะถือว่านิทานวีรบุรุษจะมีเค้าเรื่องจริงที่เคยเกิดขึ้น มีตัวตนของบุคคลจริงในอดีต หรือมีพฤติกรรมที่จัดว่าเป็นวีรกรรมเกิดขึ้นจริง ผู้คนจึงถ่ายทอดเรื่องราวกันต่อๆ มา

มีนิทานของกะตูดู ๒ เรื่อง ซึ่งอาจถือว่าเป็นอนุภาคบางอนุภาคคล้ายจะเป็นนิทานวีรบุรุษ แต่อนุภาคหลักของเรื่องกลับเป็นการเล่าถึงมรดกของบ้านหรือของเผ่า คือ เรื่อง เองฮูเอ็ง และเหตุที่มรดกชื่อว่าสะกาม (สาเหตุที่ได้สะกาม) ในเรื่องเองฮูเอ็ง นั้นมีตัวละครที่ชื่อว่า อินตือ เป็นลูกกำพร้าอยู่ในบ้านกันดอน เมื่อควายตัวหนึ่งตกลงไปในหนองน้ำใหญ่ ไม่มีใครเอาขึ้นมาได้เพราะมีผีจูดอยู่ แต่ได้ยินเสียงร้องเรียกชื่อ อินตือ ในที่สุดผู้อาวูโส (เจ้ากกเจ้าเหล้า) ของบ้านก็บอกให้อินตือไปดึง อินตือบอกว่าถ้าไปดึงก็ได้ แต่ตนเองคงจะต้องตกลงไปในน้ำแน่ ผู้อาวูโสจึงให้อินตือจับปลายเชือก มีคนอื่นอีก ๕๐ คนอยู่ต้นเชือก พออินตือลงมือดึงเชือก ควายก็หลุดจากปลักหนองแต่อินตือกลับพลิวลงไปจากภูที่ยืนอยู่ ที่ข้อตีนควายมีเองฮูเอ็งเกาะติดอยู่ เองฮูเอ็ง เป็นกลองโลหะ (นิทานเล่าว่าเป็นเงินขาว) รูปเหมือนหม้อ มีหูสองหู และมีรูปสัตว์รูปคนมากมายบนหน้ากลอง เองฮูเอ็งก็เลยกลายเป็นสมบัติของบ้านกันดอน ส่วนเองฮูเอ็ง ก็ต้องลงไปอยู่ในหนองน้ำนั้น

ผู้เล่าเรื่องเองฮูเอ็ง บอกว่า ถ้าไม่มีอินตือ ก็ไม่ได้มรดกสำคัญของบ้านกันดอนมา มรดกของบ้านกันดอนมี ๗ อย่าง คือ สะกาม เองฮูเอ็ง ปุงกันแดฮู (หม้อทอง) กันเป็ง (ไห) สนิไซ (เป็นรูปของแกนที่ตกลงมาจากหลังคากวีนในเรือนของบ้านดังเราะฮ์) กงกู (กำไลแขน) และปะเนาะ (เครื่องดนตรีคล้ายฆ้องทองเหลือง) ฉะนั้น อินตือจึงเป็นคนที่ทำให้บ้านกันดอนได้ชื่อว่าเป็นบ้านสำคัญของเผ่ากะตูดู

ส่วนสะกามเป็นหม้อทองเหลืองมีสองหู คล้ายหม้อทองต้มเหล้าที่ชนเผ่าใช้กันอยู่ แต่ขนาดใหญ่มาก สาเหตุที่บ้านกันดอนได้สะกามมานั้น ไม่มีตัวละครในตำนานวีรบุรุษเหมือนเรื่องเองฮูเอ็ง แต่มีความเกี่ยวข้องกับผีเหมือนกัน คือ สะกามนี้เป็นของผี ผีเอามาแลกกับลูกที่ถูกคนของบ้านกัน

ดอนจับไว้ แต่กว่าบ้านกันดอนจะได้ละกามาก็มีเรื่องยืดยาว จนถึงต้องเอาสองแม่ลูกไปยกให้บ้านของตาลางที่ไปเอาละกามาที่ตกอยู่ในน้ำมาที่บ้านกันดอนได้ สองแม่ลูกที่เอาไปยกให้เสมือนเป็นค่าแรงแก่บ้านของตาลางนั้น เป็นคนในบ้านที่มีคติความผิดกันอยู่กับบ้านกันดอน คนบ้านกันดอนจึงเอาตัวมาชดใช้ความผิดของบ้านนั้น แล้วเอาไปให้เป็นคนรับใช้บ้านของตาลางแทนค่าจ้างที่เก็บละกามาให้

จะเห็นว่า นิทานเรื่องละกามนี้ ไม่ได้กล่าวถึงวีรบุรุษ แต่กล่าวถึงสมบัติสำคัญของบ้านและความร่วมมือร่วมใจของคนในบ้านที่ทำให้ได้สมบัตินี้มา นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการชดใช้ความผิดระหว่างบ้านซึ่งในข้อมูลเกี่ยวกับข้อชะล่าของกะตุ ก็มีอธิบายว่าคนเผ่ากะตุและเผ่าอื่นๆ ที่มีบ้านอยู่ใกล้กันอาจมีเรื่องผิดพ้องหมองใจกันเกิดขึ้น ถ้าเป็นเรื่องใหญ่ที่ถือว่าเป็นชะล่าบ้าน ก็จะต้องมีการปรับไหมชดใช้ความผิด การปรับไหมบางที่ใช้วิธีเอาคนมายกให้เป็นคนรับใช้ของฝ่ายที่เรียกร้องค่าเสียหาย ฉะนั้นในเรื่องนี้ คนบ้านกันดอนจึงไปเรียกเอาการปรับไหมชดใช้จากอีกบ้านที่มีคติกันอยู่ เพื่อเอาคนมาให้เป็นค่าแรงสำหรับชาวบ้านของตาลาง

นิทานกะตุ ๒ เรื่องนี้จึงมีเนื้อหาที่น่าสนใจ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบ้าน และสิ่งของมีค่าหรือสมบัติที่ถือว่าเป็นเครื่องเชิดหน้าชูตาของเผ่าหรือของบ้าน แม้จะไม่ใช่เรื่องของวีรบุรุษโดยตรง แต่ก็มีลักษณะบางอย่างที่สัมพันธ์กับนิทานประเภทวีรบุรุษ ที่จะต้องเน้นถึงกลุ่มชนหรือชุมชน มีการต่อสู้หรือแสดงความร่วมมือร่วมใจ ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน อันเป็นอนุภาคสำคัญอย่างหนึ่งของนิทานวีรบุรุษ

ปรัมปราคดี

นิทานปรัมปรา (fairy tale) หรือที่ระบบการจำแนกบางระบบใช้คำเรียกชื่อว่า นิทานชีวิต (novella) บ้าง นิทานมหัศจรรย์ (wonder tale) บ้าง มีอยู่หลายเรื่องในจำนวนนิทานของชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า ส่วนมากเป็นเรื่องขนาดยาว หรือผู้เล่าบอกว่า เรื่องเดิมนั้นยาว แต่จำได้เฉพาะเท่าที่เล่า ซึ่งเป็นตอนเด่นที่คนชอบเล่าชอบฟังกัน ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาในการเล่านิทานขนาดยาว

บางที่ผู้เล่าก็จำสับสน นำเอาอนุภาคของนิทานเรื่องอื่นมาเติมไว้บ้าง หรือเอามาใส่แทนอนุภาคเดิมของเรื่องที่เล่าบ้าง ที่พบมากที่สุดคือ การนำเอานิทานที่มีแบบเรื่องแพร่หลายอยู่ในดินแดนแถบนี้มาเล่าเป็นเรื่องใหม่ มีโครงเรื่องอย่างเดิม มีอนุภาคหลักเหมือนเรื่องเดิม แต่ปรับเปลี่ยนการผูกร้อยเหตุการณ์บางตอน หรือเรียกชื่อตัวละครเอกให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของเผ่าของผู้เล่า

นิทานปรัมปราที่รู้จักกันแพร่หลายมากที่สุด และเล่ากันได้แทบทุกเผ่า คือ เรื่องนางผมหมอม ซึ่งเป็นนิทานแบบเรื่องที่รู้จักกันทั่วไป โดยเฉพาะในวัฒนธรรมลาว อนุภาคหลักของตัวละครเอกในเรื่องนี้คือ นางเอกจะมีผมหมอมติดจากคนทั่วไป และมักจะมีกำเนิดต่างจากคนธรรมดา คือพ่อเป็นสัตว์ใหญ่หรือสัตว์ที่ถือว่าสำคัญของถิ่นนั้น เช่น ช้าง วัว

ในปัจจุบัน นิทานเรื่องนางผมหมอมนี้ นอกจากจะเล่ากันแพร่หลายแล้วยังปรากฏในรูปลักษณะอื่นๆ เช่น บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม นำมาขับร้องเป็นเพลง ใช้เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมสำหรับเรียนในโรงเรียน ฯลฯ เมื่อนำมาเล่า ผู้เล่ามักจะเล่าเฉพาะเหตุการณ์สำคัญๆ หรือบางทีก็เล่าเฉพาะเหตุการณ์ที่เป็นโครงเรื่องหลัก หรือบางครั้งผู้เล่าคนเดียวกันแต่เล่าไม่เหมือนกันในแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับสถานที่ เวลา ผู้ฟัง และอารมณ์ของผู้เล่า

ท้าวดวงใจ เคื่องคำ เผ่าฮารัก เขียนเรื่องนางผมหมอม หรือ นางผมหมอมลูกช้าง เป็นเรื่องขนาดยาวหลายหน้า มีอนุภาคหลักครบถ้วนสมบูรณ์ตามนิทานลาวที่มีเผยแพร่ทั่วไป แต่ก็ถือได้ว่าเรื่องนางผมหมอมเป็นนิทานของเผ่าฮารัก เช่นเดียวกับที่เผ่าอื่นๆ จะอ้างได้เช่นกัน แต่มีข้อที่น่าสังเกตว่าเผ่าที่เล่าเรื่องนางผมหมอมมักจะเป็นเผ่าที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเผ่าลาวลุ่ม เช่น ฮารัก กะเซง ในเมืองละมาม และส่วย ละเวน ในเมืองท่าแดง ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า เผ่าที่อยู่ห่างไกลเช่น ตะเยียง หรือ เงะ กะตุ จะไม่รู้จักเรื่องนางผมหมอม หากแต่เผ่าที่อยู่ไกลเหล่านี้มักจะเล่าเรื่องนางผมหมอมเพียงสั้นๆ เฉพาะอนุภาคหลักที่จำเป็นหรือที่คนเล่าคนฟังชอบ เช่น เล่าถึงกำเนิดของนางผมหมอม ที่แม่ไปกินน้ำในรอยเท้าช้าง จึงท้องและคลอดลูกเป็นนางผมหมอม ต่อมานางจะเดินทางออกหาตามพ่อ เพราะถูกเด็กอื่นๆ ล้อเลียนว่าเป็นลูกไม่มีพ่อ ต่อมาเมื่อนางผมหมอมมีสามีและมีลูก จะถูกผู้หญิงอีกคนหนึ่งซึ่งมักกล่าวว่าตนเป็นผีโพงบ้าง เป็นคนแต่ินิสัยเลวร้ายบ้าง มาทำอันตรายนางผมหมอมและปลอมเป็นนางผมหมอมแต่ในที่สุดก็จะถูกจับได้และถูกฆ่าตาย

อนุภาคหลักของเรื่องนางผมหมอม จะสอดคล้องกับความเชื่อหรือวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่า เช่น การที่ลูกนางผมหมอมไม่มีพ่อ เป็นพฤติกรรมที่ชนเผ่าทั่วไปถือว่าชะล่า คือถือว่าผู้หญิงที่ท้องโดยไม่ได้แต่งงาน หรือไม่มีคนรับเป็นพ่อเด็กนั้น ทำให้เกิดชะล่าบ้าน ต้องถูกปรับโทษ และเด็กก็จะถูกเรียกว่า ลูกทาง (ลูกเกิดตามทาง คือ ชุมชนไม่ได้รับรู้เห็นเพราะไม่มีการแต่งงาน) แม้ในภายหลังแม่จะได้แต่งงานตามประเพณี เด็กก็จะต้องถูกเรียกว่าลูกทางอยู่ตลอดไป อาจถือว่าเป็นวิธีที่ชุมชนใช้ควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนของตน ให้อยู่ในรูปแบบที่ยอมรับเป็นมาตรฐาน

นอกจากนิทานเรื่องนางผมหมอม ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องหลักของนิทานปรัมปราในแถบนี้แล้ว

ยังมีนิทานขนาดยาวอีกหลายเรื่อง que เข้าลักษณะนิทานปรัมปรา ได้แก่

นิทานตะเรียง	เรื่อง	อ้ายน้องกำพร้าว
นิทานตะรื้อว	เรื่อง	สิบ ท้าวโตรได้ควาย กำพร้าวเวือก กำพร้าวเมียดาวช้าง
นิทานฮารัก	เรื่อง	นางกันม้ง
นิทานเงะ	เรื่อง	นางไก่ป่า กำพร้าวกับไก่ป่า ลูกกำพร้าว (กอนเดอย) ภูเห่า ขะล่ำควาง
นิทานกะตู	เรื่อง	นางดักชิและนางดักชะ
นิทานจะต้อง	เรื่อง	ท้าวเตียมต่อ

นิทานเหล่านี้แม้บางเรื่องจะไม่ยาวมากแต่ลักษณะอนุภาคตัวละครและอนุภาคเหตุการณ์ในเรื่องจะตรงกับแบบเรื่องของนิทานปรัมปราบางเรื่องมีลักษณะเหมือนนิทานแบบเรื่องที่แพร่หลายอยู่ในแถบนี้ เช่นเดียวกับเรื่องนางผมหอม คือ เรื่อง นางไก่ป่า นางดักชินางดักชะ และท้าวเตียมต่อ

อนุภาคตัวละครในนิทานที่กล่าวมานี้ คล้ายคลึงกับที่พบในนิทานปรัมปราทั่วไป เช่น ตัวเอกจะมีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดที่ทำให้ต่างจากคนอื่น ๆ โดยทั่วไป ก็อาจจะเป็นเจ้าชายเจ้าหญิงที่มีของวิเศษหรือมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว แต่ในทางตรงกันข้ามก็อาจเป็นคนยากจน คนมีลักษณะพิกลพิการ ซึ่งในท้ายที่สุดก็จะกลายกลายเป็นคนร่ำรวย คนสูงศักดิ์ หรือรูปร่างสวยงามกว่าคนอื่น ดังเช่นนางผมหอมที่เกิดมาเป็นลูกทาง (หรือมีพ่อเป็นช้าง) ท้าวเตียมต่อ เป็นลูกกำพร้าว ไม่มีพ่อแม่ญาติพี่น้อง ผู้เล่าขึ้นต้นว่า ท้าวเตียมต่อแม่นคนทุกข์ที่สุด...พ่อแม่ไม่มีและอ้ายน้องเชื้อสายของมันก็มี อนุภาคตัวละครที่เป็นลูกกำพร้านี้เป็นอนุภาคที่พบมากที่สุด นิทานปรัมปราแทบทุกเรื่องจะต้องเล่าว่าตัวละครเป็นลูกกำพร้าว มักจะอยู่กับย่า และยากจนข้นแค้น ในตอนจบของเรื่องจึงจะได้ดีมีความสุข อาจจะได้ความได้ว่า การเป็นลูกกำพร้าเป็นสภาวะที่ทุกข์ยากที่สุดในวิถีชีวิตของชุมชนแบบดั้งเดิม เพราะขาดความช่วยเหลือของเครือเรือนและกลุ่มญาติ แม้ชุมชนจะมีการร่วมมือกันในการทำมาหากิน แต่ความร่วมมือนั้นจะต้องมาในรูปแบบของเครือเรือนและกลุ่มญาติพี่น้อง ที่เป็นองค์ประกอบของชุมชน การเป็นลูกกำพร้าวจึงหมายความว่า ไม่มีกลุ่มสายโลหิตที่จะรับเอาเป็นสมาชิกในเครือเรือน ชีวิตจึงลำบากเข็ญ การต่อสู้หรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่ดำเนินไปในเรื่อง ซึ่งท้ายที่สุดทำให้ลูกกำพร้าวได้ดี มีสุข จึงเป็นเสมือนการต่อสู้กับปีศาจ มังกร ศัตรูจากเผ่าอื่น ฯลฯ เท่ากับเป็นการประกาศความสามารถของตัวเอง

ความทุกข์ยากของตัวเอกที่เป็นลูกกำพร้าวในนิทานเหล่านี้ สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชนเผ่า เช่น เรื่องขะล่ำควาง ขึ้นต้นว่า บ้านแห่งนี้มีคนจนอนาถาคนหนึ่งอยู่กับ

ย่าเฒ่า และปลูกตูปแคมบ้าน (ทำหมั่วบ้าน) เพราะมีคนยังมีและไต่บ้านไล่หนี ย้อนเขาเจ้าทุกซังจนเขาบ่อยากให้อยู่ร่วมกัน คือคนอื่น ๆ ในบ้านเห็นว่าย่าหลานยากจนนี้เป็นเหมือนสิ่งอาเพศที่จะทำให้เกิดความทุกข์ยากในบ้าน จึงไม่อยากให้อยู่ร่วมบ้าน เพราะตามธรรมดาชีวิตในชุมชนก็ลำบากขาดแคลนอยู่แล้ว การมีคนที่ต้องให้ความช่วยเหลือจึงอาจจะทำให้ลำบากยิ่งขึ้น อย่างน้อยก็เป็นภาระของชุมชนที่จะต้องดูแลหรือให้ความช่วยเหลือตามสมควร

แต่คุณสมบัติของลูกกำพร้าเหล่านี้คือ ความขยันขันแข็งในการทำมาหากิน และไม่รบกวนผู้อื่น ลูกกำพร้ามักจะเจียมตัวและไม่พยายามแข่งขันกับผู้อื่น แต่เหตุการณ์ในเรื่องจะนำให้ตัวเอกขึ้นไปสู่ฐานะที่สูงขึ้น หรือประสบความสำเร็จได้ด้วยคุณสมบัติประจำตัวเหล่านี้ ในอีกแง่หนึ่งนิทานจึงกลายเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมหรืออุดมคติของชุมชนด้วย

วิถีชีวิตและความเป็นไปต่างๆ ในนิทานประเภทนี้มีมักจะเป็นภาพที่ถอดออกมาจากชีวิตของชนเผ่าต่างๆ โดยตรง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหากิน อาหาร บ้านเรือน และความสัมพันธ์หรือพฤติกรรมของชุมชน ลักษณะมหัศจรรย์ที่เป็นจินตนาการในเรื่อง เช่น ของวิเศษ หรือการฟื้นคืนชีวิต เป็นเพียงส่วนประกอบที่เสริมสร้างความสนุกสนานของเนื้อเรื่องเท่านั้น หรือมีเจตนาเป็นอนุภาคที่ชนเผ่าจะได้รับมาจากการติดต่อกับวัฒนธรรมของกลุ่มอื่น เช่น เรื่องท้าวเตี้ยมต๋อ ซึ่งเป็นคนทุกข์ยาก นางเอกคือนางหล้าเคยชิงชิงขับไล่ แต่ต่อมา เมื่อเสี่ยงทายหาคู่โดยการไปโอบเสาเรือนเพื่อจะหาคู่ที่ในอนาคตจะเป็นใหญ่เกินหน้าพ่อของนางที่เป็นใหญ่อยู่ในบ้าน ปรากฏว่าเสาตูป (กระตอม) ของท้าวเตี้ยมต๋อกลับโอบไม่รอบ นางหล้าจึงตัดสินใจไปอยู่กับท้าวเตี้ยมต๋อ แต่ท้าวเตี้ยมต๋อกลับไม่ยอมรับนางไว้เพราะเกรงจะเลี้ยงดูนางไม่ได้

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อมาในเรื่องท้าวเตี้ยมต๋อนี้ มีโครงเรื่องเป็นอย่างเดียวกับสังข์ทอง หรือสุวรรณสังข์ชาดก คือ ท้าวเตี้ยมต๋อต้องพิสูจน์ความสามารถให้พ่อตาเห็น และต้องเปรียบเทียบกับเขยคนอื่น ๆ ด้วย ในที่สุดพ่อตาก็เห็นว่า ท้าวเตี้ยมต๋อไม่ใช่คนยากจนธรรมดาแต่มีความสามารถเหนือกว่าลูกเขยอื่นๆ ทั้งหมด จึงยกเรือนและสมบัติของตนให้ท้าวเตี้ยมต๋อครอบครอง

นิทานของเผ่าจะต้องเรื่องนี้อาจได้รับอิทธิพลมาจากสุวรรณสังข์ชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาตที่แพร่หลายในกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาว หรืออาจได้มาจากแบบเรื่องสังข์ทองอันเป็นแบบเรื่องที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่งในพื้นที่แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพียงแต่ตัวเอกไม่ได้เกิดมาในสภาพกำบังลักษณะที่แท้จริงเหมือนพระสังข์ที่อยู่ในรูปหอย หรืออะลองหอยขาวของกลุ่มชาติพันธุ์ไท

นิทานอีกเรื่องหนึ่งที่มีอนุภาคตัวละครและเหตุการณ์คล้ายเรื่องที่แพร่หลายทั่วไปคือ เรื่อง

สิบของเผ่าตะวันออก ซึ่งคล้ายกับจำปาสักและนางสิบสอง แต่ในเรื่องนี้จำนวนเด็กที่เกิดจากอณทะทวง มี ๑๐ คน เป็นเด็กผู้ชายทั้งหมด เด็กทั้งสิบลอยไปกับน้ำเตาจนถึงสวนของยักษ์ และใช้อุบายฆ่ายักษ์ตายได้ เรื่องดำเนินไปจนในที่สุด เด็กคนที่สิบหรือน้องสุดท้องที่ได้ดาบสั้นที่สุดเป็นผู้ที่ได้ผู้หญิงสวยที่สุดมาเป็นภรรยา

อย่างไรก็ตาม นิทานปรัมปราเหล่านี้ไม่ได้จบลงด้วยความสุขของตัวเอกเสมอไป มีหลายเรื่อง ที่จบลงด้วยความตาย เช่น เรื่องนางไก่ป่า หรือกำพร้ากับไก่ป่า ที่กล่าวถึงไก่ป่าที่ถอดรูปเป็นผู้หญิงงาม หรือเรื่องท้าววูเห่า ที่เป็นชายหนุ่มรูปงามซ่อนอยู่ในคราบงู แต่ในที่สุดก็ไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับคนได้ตลอดไป

นิทานกะตุเรื่องนางดักขินางดักแซะที่เป็นพี่น้องกันนั้น ก็กล่าวถึงการที่น้องสาวได้เป็นสามี เช่นกันกับเรื่องท้าววูเห่า แต่ต่อมานางดักขินางดักแซะ จึงหาทางฆ่าน้องตาย แต่ในที่สุดนางก็ถูกงูสาที่เป็นสามีน้องขบถตาย แต่ในตอนท้ายของเรื่อง ผู้เล่านำเอาอนุภาคนิทานสัตว์เกี่ยวกับงูที่คายพิษทิ้งมาต่อไว้ จึงกลายเป็นจบลงด้วยนิทานอธิบายเหตุที่งูไม่มีพิษ และสัตว์อื่นๆ ได้พิษของงูสาไป อันเป็นนิทานอธิบายเหตุที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่งเช่นกัน

ลักษณะที่น่าสนใจอย่างหนึ่งของนิทานปรัมปราของชนเผ่าคือ ด้วยเหตุที่เรื่องค่อนข้างยาว ผู้เล่าจึงสามารถเติมอนุภาครองๆ เข้าไปได้มาก อนุภาครองเหล่านี้มักจะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ และการดำเนินชีวิตของชนเผ่า เช่น ในเรื่องท้าววูเห่า ที่ถูกแกล้งให้กินไก่ขาวและกล้วยขาว ไก่ขาวและกล้วยขาวเป็นชะล่าของชนเผ่าหลายเผ่า ชายหนุ่มในบ้านที่ไม่พอใจท้าววูเห่าจึงแกล้งเอามาให้ท้าววูเห่ากินจนต้องกลักร่างเป็นงู และออกจากเรือนไปในที่สุด

นิทานปรัมปราของชนเผ่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายอย่าง โดยเฉพาะในการศึกษาเปรียบเทียบตามแนวการศึกษาของวิชาคติชน ซึ่งนอกจากจะทำให้เห็นการแพร่หลายและการรับอิทธิพลระหว่างกันและกันแล้ว ยังสะท้อนถึงความคิดความเชื่อและค่านิยมของชนเผ่าที่อาจจะศึกษาจากข้อมูลประเภทอื่นได้ยาก เพราะนิทานปรัมปราเป็นเรื่องที่เล่าจากแรงบันดาลใจและจินตนาการของคน จึงแฝงบุคลิกลักษณะและความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ไว้ได้อย่างลึกซึ้ง

คน สัตว์ และพืชพันธุ์ไม้

นิทานของชนเผ่าที่เป็นนิทานขนาดสั้นๆ มักเล่าถึงสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อมตัวผู้เล่าอยู่ ทั้งเรื่องของผู้คนร่วมบ้าน ร่วมเผ่าและต่างเผ่า เรื่องของธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศ พืชพันธุ์ไม้ และสัตว์ต่างๆ

ทั้งที่เป็นสัตว์ร้ายและสัตว์เล็กๆ น้อยๆ ทั่วไป

นิทานในกลุ่มที่เล่าถึงสิ่งแวดล้อมรอบตัวนี้ มักจะมีลักษณะเป็นนิทานอธิบายเหตุ เช่น เล่าถึงเหตุที่เสือมีลาย ตัวลิงไม่มีเขี้ยว เหตุที่ตัวทากได้กินเลือดคน นกปะเทอยแค้นนกกา นกกับแผลวเป็นเพื่อนกัน เรื่องนางนกเขา เรื่องเหล่านี้จะมีอนุภาคหลักอยู่ที่การอธิบายลักษณะเด่นของสัตว์ หรือลักษณะนิสัยของสัตว์ชนิดต่างๆ และมักจะเชื่อมโยงไปถึงความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ด้วย เช่น ทำให้คนไม่กินสัตว์ชนิดนั้นชนิดนี้

นิทานเรื่องสัตว์ที่ค่อนข้างยาวและมีลักษณะผสมระหว่างการเป็นนิทานปรามปรากับนิทานอธิบายเหตุ คือ เรื่องสัตว์เป็นผัวเมีย ซึ่งเป็นนิทานของกะตุ ในเรื่องกล่าวถึงท้าวอาจิต ซึ่งเป็นภาษาเผ่าเรียกสัตว์ประเภทกระรอกหรือกระแตเล็กๆ เมียของท้าวอาจิตคือนางนกมูม สัตว์ตัวอื่นๆ อิจฉาท้าวอาจิตและอยากได้นางนกมูม จึงหาทางฆ่าท้าวอาจิตแต่ก็ไม่มีวิธีฆ่า จนท้าวอาจิตผลออวตกับเมียว่า ไม่มีทางที่ใครจะมาทำอันตราย นอกจากเอาชีเข็บ (ตัวเล็กๆ คล้ายตะขาบ) มาใส่ในปล้องไม้ไผ่ที่เป็นแคน เผอิญตัวเรือดในเรือนไต่ขึ้น จึงไปบอกสัตว์อื่นๆ ในที่สุดท้าวอาจิตก็ตาย สัตว์ทั้งหลายพยายามมาแย่งชิงนางนกมูมแต่ไม่สำเร็จ นางนกมูมบินหนีไป และยังชวนท้าวกะเลินจนหายไปทั้งตัว มาจนถึงบัดนี้

เรื่องที่กล่าวถึงวิธีการลอบฆ่าโดยเอาชีเข็บใส่ในแคนน้ำเต้า หรือใส่ในหลอดดูดเหล้าให้หนี้อยู่หลายเรื่อง น่าจะเชื่อได้ว่า ชีเข็บอาจเป็นอันตรายถึงชีวิตตามประสบการณ์ของชนเผ่า แต่เนื่องจากเป็นสัตว์ขนาดเล็ก คนทั้งหลายก็คงคิดประมาท นิทานประเภทนี้จึงเป็นข้อที่จะช่วยเตือนใจไม่ให้ประมาทในเรื่องอันตรายเล็กๆ น้อยๆ เช่น ชีเข็บ ตะขาบ ทาก เรือด ที่อยู่รอบๆ ตัวคน

นิทานอีกกลุ่มหนึ่งที่น่าสนใจ คือ นิทานเกี่ยวกับพืชที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิตของชุมชนเพาะปลูก เช่น นิทานดักกัง เรื่อง พืช ๔ ชนิดประชุมกัน กล่าวถึง ข้าวเปลือก ข้าวสาลี (ข้าวโพด) ข้าวฟ่าง และข้าวชะเหนียน ปรึกษากันว่าใครจะเป็นหัวหน้า ข้าวแต่ละชนิดต่างก็บรรยายความไม่เหมาะสมของลักษณะของตนเอง เช่น ข้าวชะเหนียนเป็นข้าวเมล็ดเล็กๆ ต้มไม่พอกิน ข้าวฟ่างบอกว่า ตนมีเปลือก ๘ กลีบ ดำยาก ข้าวสาลี (ข้าวโพด) อ้างว่า ตนเป็นข้าวที่ไม่มีระเบียบ สุกไม่พร้อมกัน กินดิบก็ได้ สุกก็ได้ จะต้มกินหรือปิ้งกินก็ได้ ไม่มีระเบียบอย่างนี้ก็ไม่ควรเป็นหัวหน้า ในที่สุด ข้าวเปลือกจึงได้เป็นหัวหน้า เพราะมีระเบียบชัดเจนว่าต้องกินสุก ต้องรูดเมล็ดมาผัด มาตำ มาตาก แล้วต้มให้สุกจึงจะกินได้ จากนั้นคนจึงได้กินข้าวเป็นพืชหลักตลอดมา

นิทานสั้นๆ เรื่องนี้นอกจากจะเล่าถึงลักษณะเฉพาะตัวของข้าวชนิดต่างๆ แล้ว ยังสะท้อนให้

เห็นการทำมาหากินและวิธีการหุงหาอาหารของชนเผ่า จึงเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้เล่ามีความช่างสังเกตและสามารถนำเอาสิ่งแวดล้อมรอบตัวมาผูกเรื่องอธิบายวิถีชีวิตของตนได้อย่างชัดเจน

นิทานของเผ่าเตเรียบเรียงเรื่อง คนเขากินข้าวย่านแมงจูดจี และคนหาวิธีรู้ตัวข้าวย่านแม่เหงาอน ก็แสดงวิถีชีวิตของชุมชนเพาะปลูกเช่นกัน และยังเกี่ยวโยงไปถึงความเชื่อเรื่องที่ว่า สมัยก่อนข้าวมีเมล็ดใหญ่มาก คน ๒๐ คน กินข้าวเมล็ดเดียวก็อิ่ม เวลาหุงข้าวก็ปลิดเอาที่ละเมล็ด แต่ลูกสาวในเรื่องนี้ฟังคำสั่งของแม่ผิด แม่สั่งให้เอาข้าวเมล็ดครึ่งมาต้มเลี้ยงคนที่มาช่วยออกแรงงาน (ลงแขก) ลูกสาวเอาข้าวถึงแอบครึ่ง (แอบคือภาชนะสานสำหรับใส่ข้าว คล้ายกะติบ) มาต้ม หม้อข้าวแตกแม่จึงโกรธ ฝ่าหัวลูกสาวเป็นสองซีกและสั่งให้ไปเป็นแมงจูดจี ดูกี่มากิน และต่อมาแม่ต้องกินข้าวหลายมือเพราะข้าวเมล็ดแตก จึงมีขนาดเล็กลง ทำให้แม่อ่อนเพลีย วันหนึ่งไปหุงข้าวกังวลงลับ เลยหุงเอาข้าวทั้งรวงลงมาในฝ่ามือ ตั้งแต่นั้นคนก็เลยรู้วิธีรู้ตัวข้าวเป็นรวง ไม่ใช่แกะเอาที่ละเมล็ด

เรื่องนี้จึงเล่าถึงประสบการณ์เพาะปลูกของคน รวมทั้งเล่าถึงลักษณะของสัตว์คือ แมงจูดจี หรือกูดจีที่กินข้าวด้วย นอกจากนั้น ตอนต้นเรื่องยังเล่าว่าคนแต่ก่อนหากบาดเจ็บหรือป่วยไข้ แม้ฉีดเดียวก็จะตาย แต่ตายแล้วก็จะกลับฟื้นมาใหม่ใน ๖ วัน แต่หลังจากที่เมล็ดข้าวเปลี่ยนขนาดไป คนก็ตายแล้วไม่มีฟื้นขึ้นมาอีก

ส่วนเรื่องรวงข้าวน้อย เป็นนิทานประเภทสั่งสอน เพราะในเรื่องคนหุงข้าวไม่สนใจข้าวรวงเล็กๆ ปล่อยทิ้งไว้ รวงข้าวจึงร้องไห้เสียใจ ครั้นมาเก็บไปใส่กะเจาะ รวงเดียวกลับเต็มกะเจาะ จึงเป็นเรื่องเตือนใจไม่ให้ดูหมิ่นของเล็กๆ น้อยๆ โดยเฉพาะข้าวปลาอาหารซึ่งเป็นของหายาก

ในประเภทนิทานอธิบายเหตุนี้ มีอยู่เพียงเรื่องเดียวที่เล่าถึงดวงอาทิตย์ที่เรียกว่า หน่วยตาเว็น เป็นนิทานของกะตู่ กล่าวถึงคนไม่รู้จักตะวัน นี่ถือว่าเป็นสัตว์ที่มาเอาสัตว์ในร่างของตนไป จึงทำร้ายจักตะวัน ในที่สุดตะวันก็อธิบายว่าตนคือตะวัน คนที่เห็นตะวันในเรื่องบอกกับคนอื่นว่า ตะวันอยู่ในพื้นที่ที่บ้านกะตู่ตั้งอยู่นี้เอง ตะวันมีหนวดยาว ๓-๔ คอก เวลาพบคนหนวดจะยาวออกมาเป็นสีแดง เวลาตะวันพุดด้วยก็จะร้อนมาก นิทานเรื่องนี้ในตอนท้ายเล่าว่า ตะวันเดินรอบโลก ส่วนโลกอยู่กับที่ ทำให้เห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่เล่ากันมาแต่เดิม เพราะหากเป็นเรื่องใหม่ก็คงอธิบายว่าโลกเดินรอบตะวัน

การเล่าถึงสิ่งต่างๆ รอบตัวไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือพืช ทำให้เห็นได้ว่าชีวิตของชนเผ่านั้นอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติแวดล้อม และการรู้จักหรือช่างสังเกตสิ่งแวดล้อม ก็จะทำให้การดำเนินชีวิตนั้นปลอดภัยมากขึ้น หรืออุดมสมบูรณ์มากขึ้น หรือแม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต แต่การสังเกตเห็นลักษณะเล็กๆ น้อยๆ ของสิ่งต่างๆ ก็ทำให้รู้ได้ว่า คนมีความสนใจในสภาพแวดล้อมรอบตัว และมี

จินตนาการที่จะบอกเล่าถึงสิ่งที่เห็น ตลอดจนใช้จินตนาการอธิบายสิ่งที่ตนเห็นแต่อาจไม่เข้าใจ จินตนาการและประสบการณ์เหล่านี้จึงรวมกันเข้าเป็นความรู้ความเข้าใจชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวชนเผ่าทั้งหลาย และยังทำให้เห็นประสบการณ์ที่มีอยู่ร่วมกันของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่และสิ่งแวดล้อมทำนองเดียวกันด้วย

มุขตลกของชนเผ่า

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าในสังคมที่มีความซับซ้อนของระบบระเบียบสังคม หรือในสังคมชนเผ่าที่เรียบง่าย เรื่องเล่าหรือนิทานที่จะขาดไม่ได้ คือ เรื่องประเภทขบขัน ที่กล่าวถึงพฤติกรรมแปลกประหลาดต่างๆ ของคนโง่ คนเขลา คนที่มีความประพฤติดีหรือความคิดต่างไปจากคนอื่น ๆ ในชุมชนเดียวกัน เรื่องตลกขบขันเหล่านี้ บางทีก็เป็นเรื่องที่เล่าในลักษณะการเสียดสี หรือย้อนกลับในทางตรงกันข้าม เช่น ทำให้เห็นว่าพฤติกรรมหรือความคิดแบบคนธรรมดาในชุมชนนั้น เป็นเรื่องโง่เขลาหรือตื้นเขิน โดยให้ตัวละครในเรื่องที่มีบุคลิกต่างไปจากคนธรรมดานั้นกลับประสบความสำเร็จ หรือเป็นฝ่ายชนะคนที่ทำสิ่งต่างๆ ตามมาตรฐานของสังคม

เนื่องจากเรื่องประเภทนี้มักเล่าให้เกิดความขบขันและไม่สนใจที่จะวางตัวละครให้อยู่ในกรอบของสังคม จึงมีเรื่องจำนวนหนึ่งที่เล่าถึงลักษณะฉลาดแกมโกงของตัวละคร ในแนวคิดที่แสดงให้เห็นว่าความฉลาดในลักษณะนั้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และไม่ผิดกฎของสังคมหรือชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องประเภทนี้มักจะมีส่วนที่แสดงให้เห็นว่า ความฉลาดแกมโกง หรือความคิดเอาเปรียบคนอื่นตลอดจนทำอันตรายคนอื่นนั้น จะมีคนที่เหนือกว่า เก่งกว่า แต่เป็นไปในทางที่ดี มาเอาชนะได้ เป็นการกำกับหรือวางกรอบไว้ทางอ้อม ไม่ให้ความคิดในลักษณะนี้ออกนอกหล่นออกทางจนเกินไป

ตัวอย่างที่เป็นแบบเรื่องที่แพร่หลายที่สุดของนิทานประเภทนี้ คือ นิทานเชียงเมี่ยง หรือศรีธนญชัย ในวัฒนธรรมลาว นิทานเชียงเมี่ยงเป็นนิทานเรื่องสำคัญที่มีชื่อเสียงที่สุดก็ว่าได้ และแพร่หลายออกไปในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มลาวลุ่ม ความแพร่หลายนั้นเห็นได้ชัดอย่างหนึ่งคือนิทานเชียงเมี่ยงนี้จะรักษาชื่อของตัวเอก คือเชียงเมี่ยง ไว้โดยตลอดไม่เปลี่ยนแปลง หากจะมีเรื่องเล่าทำนองเดียวกันที่ใช้ชื่อตัวละครเอกเป็นอย่างอื่น ก็จะเป็นเพียงเรื่องสั้นๆ ที่อาศัยแก่นเรื่องหรือเค้าโครงมาจากตอนหนึ่งตอนใดของเรื่องเชียงเมี่ยง แต่จะไม่เล่าเป็นเรื่องยาวต่อกันเป็นตอนๆ เหมือนเรื่องเชียงเมี่ยง

นิทานของชนเผ่าในแขวงเซกอง มีเรื่องนิทานเชียงเมี่ยงอยู่ด้วย ๔ เรื่อง และเป็นเรื่องเชียงเมี่ยง

ในตอนที่คล้ายๆ กัน คือ เชียงเมี่ยงประลองปัญญากับพญาหรือเจ้าเมือง เช่น พญาได้ข่าวว่าเชียงเมี่ยงมีปัญญาฉลาด สามารถพูดจาหลอกลวงคนให้หลงเชื่อได้ จึงสั่งเชียงเมี่ยงให้หลอกตน เชียงเมี่ยงก็สามารถทำได้สำเร็จทุกครั้ง เช่น หลอกให้ขึ้นไปอยู่บนหลังคา หลอกให้ลงไปใต้น้ำ

การแสดงปัญญาหรือความฉลาดของเชียงเมี่ยงในเรื่องนิทานเหล่านี้ มักไม่แสดงว่าเชียงเมี่ยงใช้ปัญญาในการเอาเปรียบหรือทำร้ายผู้อื่น นอกจากในเรื่องเดียวที่พญาจะมาเชียงเมี่ยง โดยการเอาใส่กระชังไปแขวนไว้ที่ริมน้ำ และเชียงเมี่ยงก็รอดชีวิตได้ โดยมีคนอื่นประสพชะตากรรมแทนตัว ซึ่งในเรื่องก็จะเห็นว่า การกระทำของเชียงเมี่ยงไม่เป็นการทำร้ายคนอื่นโดยตรง แต่เป็นการรักษาชีวิตของตนเอง นอกจากนั้นก็จะเป็นเรื่องที่เชียงเมี่ยงต่อสู้ทางปัญญากับพญาเจ้าเมืองโดยตรง เช่น ไปหลอกหลับนอนกับเมียเจ้าเมืองบ้าง หลอกให้พญาลงไปอยู่ในน้ำเพื่อไปพบพ่อของพญาในเมืองลึกลับที่เชียงเมี่ยงอ้างว่าได้ไปพบมาบ้าง และเมื่อพญาให้เชียงเมี่ยงกินยาเบื่อ เชียงเมี่ยงก็หลอกให้พญาคิดว่ายาเบื่อไม่ได้ผล พญาจึงลองกินยาเบื่อบ้าง ในที่สุดก็ตายทั้งพญาและเชียงเมี่ยง

นิทานเรื่องเชียงเมี่ยงเป็นเรื่องที่แสดงการรับอิทธิพลของวัฒนธรรมที่ใหญ่กว่าหรือเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักของพื้นที่ ในที่นี้ นิทานเชียงเมี่ยงของลาวจึงแพร่หลายไปในพื้นที่ที่มีการติดต่อกับกลุ่มลาวลุ่ม หรือมีชนชั้นที่เห็นได้ว่า เฉพาะตัวผู้เล่าเองมีความสัมพันธ์กับกลุ่มลาวลุ่ม เช่น นิทานเรื่องเชียงเมี่ยงของเผ่าดักกั ที่ท้าวคำวัน พันเงินมาเป็นผู้เล่า ท้าวคำวันเรียนหนังสือระดับสูงและทำงานเป็นรัฐกร ย่อมมีโอกาสได้รับรู้เรื่องเชียงเมี่ยงแน่นอน แต่คนในบ้านดักกั เมืองดักกัจึงจะรู้เรื่องเชียงเมี่ยงมากน้อยเพียงไรไม่อาจทราบได้ หรือในกรณีของเผ่าส่วยที่เล่าเรื่องเชียงเมี่ยงกับพญา เป็นเรื่องที่ค่อนข้างสมบูรณ์มาก ซึ่งก็เชื่อได้ว่าเป็นเพราะเผ่าส่วยทำแดงอยู่ในตัวเมือง มีการติดต่อกับลาวลุ่มอย่างใกล้ชิดตลอดมา การที่ท้าวจันทบ ส่วยบ้านท่าแดงจะเล่าเรื่องเชียงเมี่ยงได้อย่างละเอียดจึงเป็นเรื่องที่อธิบายได้ง่าย

นิทานเชียงเมี่ยงที่เล่ากันนี้ มักไม่เล่าถึงประวัติชีวิตของเชียงเมี่ยงเหมือนเรื่องศรีธนญไชยของไทย แต่จะเล่าเฉพาะอนุภาคเหตุการณ์ที่แสดงปัญญาหรือไหวพริบปฏิภาณของเชียงเมี่ยงโดยตรง

นิทานอีกเรื่องหนึ่ง ให้ชื่อตัวเอกว่า ท้าวดัวะ แต่เมื่อพิจารณาอนุภาคและวิธีการเล่าเรื่องแล้ว เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นเรื่องเชียงเมี่ยงที่เอาไปประสมกับนิทานท้องถิ่น เช่น เล่าถึงท้าวดัวะหลอกเสือ หลอกแม่เฒ่า จนในตอนท้ายสุดก็เล่าอนุภาคที่เป็นเรื่องเชียงเมี่ยงโดยตรง คือเหตุการณ์ตอนที่ท้าวดัวะไปหลอกพญา เพราะพญาสั่งให้หลอก แต่ท้าวดัวะก็หลอกด้วยอุบาย ๒ ชั้น จนในที่สุด ทั้งพญาเมียพญา และลูกสาวพญา ก็ถูกหลอกให้นั่งอยู่กับที่ไปไหนไม่ได้ ท้าวดัวะจึงได้ทำงานเป็นผู้ดูแลขอบเขต

ที่ดินของพญา เพราะเป็นคนฉลาดมีไหวพริบ หลอกพญาได้

นิทานประเภทตลกขบขัน หรือคนเจ้าปัญญาเรื่องอื่นๆ นอกไปจากเชียงใหม่ ที่น่าสนใจคือเรื่อง **อวมชึมกับบันตวย** ของท้าวสวนเทียน ญาณดารา เผ่าเงะ บ้านวังใต้ เรื่องอวมชึมกับบันตวยเป็นนิทานที่มีตัวละครเป็นคู่คนฉลาดกับคนโง่ คนฉลาดคือ บันตวยจะหลอกให้อวมชึมเสียเปรียบโดยตลอด บางครั้งการเสียเปรียบก็เป็นเรื่องค่อนข้างรุนแรง เจ็บตัว และในที่สุดก็ถึงตาย แต่ก็เห็นได้อีกเช่นกันว่า เรื่องจะรักษาระดับเอาไว้ไม่ให้พฤติกรรมของคนฉลาดนั้นเป็นเรื่องที่คนอื่นจะอยากทำตาม โดยวิธีการเล่าที่เห็นได้ชัดเจนนว่า บันตวยเป็นฝ่ายเอาเปรียบเพื่อนตลอดมา คนที่ฟังนิทานไม่อาจจะคิดว่าการกระทำของบันตวยเป็นสิ่งสมควร แต่ที่บันตวยทำอย่างนั้นเป็นเพราะความฉลาดที่หาประโยชน์ใส่ตนเองและเป็นอันตรายแก่เพื่อน จากเรื่องเล็กๆ น้อยๆ จนถึงเรื่องของการตาย จึงทำให้คนฟังขบขันในไหวพริบของบันตวยแต่ไม่คิดจะทำตาม เพราะในสังคมชุมชนดั้งเดิมนั้น ความร่วมมือร่วมใจ และการช่วยเหลือกันเป็นสิ่งสำคัญ หากกฎหรือระเบียบสังคมข้อนี้ถูกทำให้ผิดไป ความเสียหายจะเกิดขึ้นแก่ชุมชนทั้งหมด

ในตอนท้ายของเรื่องซึ่งเล่าพฤติกรรมเป็นตอนๆ ไป คล้ายเชียงใหม่ นั้น เมื่ออวมชึมตายแล้ว บันตวยได้สมบัติทั้งหมดของอวมชึม และอวมชึมกลายเป็นผีที่ดูแลคนทั้งหลายที่ทำไมไถนา เพราะอวมชึมตายในตอนที่จะจุดไฟเผาไร่เพื่อเตรียมเพาะปลูก ฉะนั้น คนที่มีสติปัญญาน้อยกว่าอย่างอวมชึม จึงได้อยู่ในฐานะของผีที่ผู้คนต้องเคารพนับถือ เพราะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินโดยตรง ส่วนคนฉลาดเจ้าปัญญาอย่างบันตวยก็คงไม่มีใครนับถือ

นิทานที่อาจจัดเข้าประเภทนิทานขบขันอีก ๔ เรื่องคือ เรื่องพ่อเผ่ากับลูกเขยโง่จา และเรื่องเสือเห็ดเสียวกับคน เรื่องแรกนั้นเป็นนิทานขบขันประเภทเกี่ยวกับเพศ ซึ่งเป็นนิทานแนวหนึ่งที่คนทุกชุมชนชอบเล่ากันมาก แต่จะเล่าในหมู่คนสนิทสนม หรือในโอกาสเฉพาะ เพราะถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่น่าพูดถึงในที่สาธารณะ หรือกับคนนอกวง และโดยเฉพาะนิทานที่มีตัวละครเป็นคู่พ่อตากับลูกเขย เป็นอนุภาคตัวละครของนิทานขบขันที่นิยมกันแพร่หลายทั่วไป ส่วนเรื่องเสือเห็ดเสียวกับคน ก็เป็น การแสดงสติปัญญาของคนที่เหนือกว่าเสือซึ่งเป็นสัตว์ร้าย แสดงว่าปัญญามีความสำคัญมากกว่าแรงกาย หรือความดุร้ายภายนอก

นิทานเรื่องหาคนเป็นเมีย และเกวไปหาเห็ดของเผ่าตะวีนั้น ตามลักษณะโครงเรื่องไม่ใช่ นิทานขบขันโดยตรง แต่ก็เห็นได้ว่ามีอนุภาคบางอนุภาคที่เล่าเพื่อให้ขบขัน เช่น ผู้หญิงในเรื่องหาคนเป็นเมีย ทำให้ผู้ชายหัวเราะจนไม่อาจจับตัวผู้หญิงได้ และใช้วิธีถลกผ้าถุงขึ้น และก็ได้ผลคือผู้ชาย

หัวเราะจนหยุดไม่ได้ เลยถูกชาวบ้านจับตัวไว้ ส่วนเรื่องเกวไปหาเห็ด เป็นเรื่องขบขันที่เกี่ยวข้องกับกลโกงและเรื่องเพศเช่นกัน เป็นกลอุบายของเกวที่จะหลับนอนกับเมียของชาวบ้านอื่นๆ แต่ในที่สุดเกวก็ถูกแก้แค้นให้กินน้ำใบงวนจนตาย

นิทานตลกขบขันนี้ แสดงให้เห็นบุคลิกของชุมชนได้ชัดเจนยิ่งกว่านิทานประเภทอื่นๆ เพราะเป็นการนำเอาระบบระเบียบของสังคม ค่านิยมและอุดมการณ์บางลักษณะ มากลับให้เป็นตรงกันข้าม แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องมีวิธีการที่จะควบคุมระดับของความผิดเพี้ยนหรือกลับตรงข้ามนั้น ไม่ให้เป็นอันตรายต่อชุมชน หรือไม่ให้เกิดมาตรฐานที่ผันแปรไปของชุมชนนั้น

ผีกับความเชื่อ

นิทานเรื่องผีและที่เกี่ยวข้องกับความตาย มักเป็นนิทานสั้นๆ และแฝงอยู่ในข้อมูลประเภทอื่นๆ เช่น ในการอธิบายประเพณีพิธีกรรมบางอย่าง หรือ เล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ผู้เล่าจะเล่าโดยอาจไม่คิดว่าเป็นเรื่องผี แต่คิดว่าเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องอื่นที่กำลังอธิบายอยู่

ที่กล่าวดังนี้เพราะเมื่อถามชนเผ่าถึงเรื่องผี คำตอบที่ได้จะเป็น ๓ ลักษณะคือ อย่างแรกไม่สามารถอธิบายลักษณะหรือความคิดเกี่ยวกับผีได้ เพราะผีเป็นคำรวมของระบบความเชื่อดั้งเดิม ชนเผ่ามักจะตอบว่า ถือฮีดผี หรือถือผี แต่ไม่ได้กำหนดลักษณะว่าผีเป็นอย่างไร หรือผีในธรรมชาติ ผีคนตายต่างกันอย่างไร

ลักษณะที่สอง ผีเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม หรือขั้นตอนของพิธีกรรม เช่น ในการแข่งฮีด เรือนรักษาคนเจ็บ อาจจะมีการเรียกผีเชิญผีมากินข้าวปลาอาหารที่เลี้ยงผี แต่ก็มักไม่ระบุชัดเจนว่า ผีที่เชิญมานั้นคืออะไร หรือเป็นผีจากไหน เช่น ผีป่า ผีเรือน ผีภู มักจะบอกว่า เชิญรวมๆ กันไป สุดแท้แต่จะนึกออก หรือจดจำถ้อยคำที่ใช้เชิญผีเรียกผีมาจากพ่อแม่คนรุ่นผู้ใหญ่ และหากเรียกขาดตกบกพร่องไปบ้างก็ไม่ถือว่าเป็นอะไร เพราะการเรียกผีก็เป็นกรเรียกรวมๆ อยู่แล้ว

ลักษณะที่สาม ผีกับคนเป็นจะปะปนกันอยู่ในการดำเนินชีวิตตามปกติธรรมดา หมายถึงว่า ชนเผ่ามักจะรู้สึกว่ามีโลกของคนเป็น หรือในสิ่งแวดล้อมธรรมชาตินี้เป็นที่อยู่ของผีด้วย เพียงแต่ไม่เห็นกัน (หรือคนไม่เห็นผี) ด้วยเหตุนั้น คนจึงกลัวว่า เมื่อผีปะปนอยู่ในที่เดียวกับคน คนก็อาจจะทำให้ผีขุ่นเคืองหรือโกรธ จนถึงขั้นทำอันตรายได้ โดยที่คนอาจไม่รู้ตัวว่าได้ทำอะไรผิดไป จนกว่าจะเกิดเหตุขึ้นแล้ว

ในอีกทางหนึ่ง เพราะเหตุที่ผีปะปนอยู่ในโลกของคนเป็น ทำให้คนไม่กลัวผี ยกเว้นผีคนตาย

๔๘ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ซึ่งชนเผ่าจะบอกตรงกันว่า คนตายนั้นเปลี่ยนสภาพไปแล้วจากคนเป็น ฉะนั้น หากได้เห็นหรือรู้สึก ว่าคนตายนั้นกลับมาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ก็จะกลัว เพราะไม่ใช่คน หรือกล่าวสั้นๆ คือกลัวเพราะไม่ใช่พวกเดียวกันแล้วนั่นเอง ฉะนั้นจึงต้องมีวิธีกีดกันไม่ให้ผีคนตายกลับเข้ามาอยู่ในพื้นที่เดียวกับคนเป็นอีก

แต่ส่วนผีในธรรมชาติ เช่น ผีภู ผีน้ำ ผีดินนั้น ในชีวิตปกติธรรมดา คนก็จะรู้สึกเฉยๆ เหมือนกับว่าคนกับผีก็อยู่ร่วมกันได้ ต่างก็อยู่ในขอบเขตของตน ด้วยเหตุนี้ คนจึงคิดว่า ที่ผีมาทำอันตรายก็เพราะคนไปล่วงเกินขอบเขตของผีเข้า และต้องมีการขอสมานลาโทษ หรือกระทำพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ผีรับรู้ว่าเป็นการขอโทษที่ได้ล่วงล้ำขอบเขตระหว่างกัน

ในนิทานเรื่องผีของชนเผ่าที่รวบรวมมาได้ นั้น แสดงลักษณะดังกล่าวนี้ไว้ทั้งสามลักษณะ คือ ในส่วนของผีคนตาย นิทานจะแสดงความน่ากลัวของผี โดยเฉพาะผีตายโหงและผีตายทั้งกลม ที่ทุกเผ่าจะพูดตรงกันว่า เป็นผีร้ายที่สุดจึงต้องมีการแยกขอบเขตออกไปให้ห่างที่สุด และไม่ให้มีความข้องเกี่ยวเกิดขึ้นเลย ดังเช่น เรื่องผีตายทั้งกลมที่พ่อเฒ่าห่วย บ้านละวีฝั่งแดงเล่าว่า ประเพณีของละวีนัน ถ้าผีตายทั้งกลม จะต้องปาด (ผ่าท้อง) เอาลูกออก และแยกฝังต่างหากจากแม่ เพราะผีตายทั้งกลมนั้นตายโดยไม่รู้ตัว ไม่อยากจะตาย คิดว่าตัวเองกำลังจะได้ลูก ถ้าไม่ปาดเอาลูกออกผีก็จะนึกว่าตนยังไม่ตาย ก็จะกลับมาเวียนอีก แม้คนเป็นจะบอกไม่ได้ว่า ผีที่กลับมานั้นจะมาทำอะไรได้บ้าง แต่เพียงคิดว่าคนที่ตายไปแล้วจะกลับมา ก็น่ากลัวพอแล้ว ไม่อยากจะเห็น

ดังนั้น เมื่อมีกรณีตายทั้งกลมเกิดขึ้นในบ้านละวี แต่สามีของผู้ตายสงสารภรรยา ไม่อยากให้ปาดเอาลูกออก จึงฝ่าฝืนประเพณีของเผ่า ฝังภรรยาไปพร้อมทั้งลูกในท้อง ปรากฏว่าผีตายทั้งกลมนั้นกลับมาบ้าน ให้เห็นเป็นเงาบ้าง ได้ยินเสียงแปลกๆ บ้าง ทำให้คนกลัวกันไปทั้งบ้านเป็นเวลาร่วมเดือน จนในที่สุดต้องเอาครูบามาสวด ทำพิธีเอาน้ำมนตร์ขับไล่ผี ทั้งๆ ที่เผ่าละวีถือผีและไม่ได้นับถือพุทธ แต่เมื่อเกิดเหตุกับผีก็จำเป็นต้องอาศัยอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่คิดว่าเป็นฝ่ายตรงข้ามกับผีมาช่วยเหลือ เพราะชนเผ่าเหล่านี้แม้จะมีคำว่า หมอผี หรือหมอที่ดูผี แต่ก็เป็นเรื่องของความเจ็บป่วย ไม่ใช่การติดต่อหรือควบคุมผี การเลี้ยงผีหรือทำพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับผีนั่น เป็นเรื่องที่คนในบ้านหรือในครัวเรือนทำได้โดยตรง ไม่จำเป็นต้องมีผู้ปฏิบัติหน้าที่ติดต่อกับผีโดยเฉพาะ

นิทานเรื่องผีที่บันทึกไว้ในบรรดานิทานชนเผ่า นั้น มี ๗ เรื่อง คือเรื่อง ดากะนวย เรื่องรู้จักกินโตเจยเป็นอาหาร เรื่องคนไปล่าเนื้อ เรื่องผีดึงคนนอน และเรื่องผีปอบ ๓ สำนวน

นิทานสี่เรื่องแรกนั้น แม้จะมีตัวละครที่เป็นผี และมีพฤติกรรมหลักอยู่ในเรื่อง แต่ก็ยังเป็นผีที่

ปะปนอยู่ในโลกของคน ดังที่กล่าวแล้ว ถึงแม้คนจะกลัวผีเหล่านี้ แต่ผีก็มาในสภาพที่คนไม่กลัว หรือไม่รู้ว่าเป็นผี ดังเช่นในเรื่องตาคะนวย เป็นนิทานขนาดยาว คล้ายนิทานท้องถิ่น แต่ตัวตาคะนวยนั้น รูปร่างเป็นคนแต่ที่จริงเป็นผีที่จับคนไปกินซึ่งคนก็จะหลบเลี่ยงได้เพราะรู้ว่าทางไปบ้านผีตาคะนวยนั้นเป็นทางที่รกเรือ แต่เมื่อตาคะนวยได้ยินคนพูดดังนั้น ก็เลยทำทางเข้าบ้านตนให้สะอาดเกลี้ยงเกลา เอื้อยน้องสองคนจึงพลัดเข้าไปบ้านผีตาคะนวย แต่ในที่สุดก็สามารถหาอุบายกำจัดผีตาคะนวยได้ ตอนท้ายเรื่องกล่าวว่า ผีตาคะนวยตกจากนอกชานลงบนดินคอหักตาย

เรื่องรู้จักกินโต (ตัว) เจยเป็นอาหาร เล่าถึงผีต่อแลมที่มาลักธิดาของชาวบ้าน แต่ถูกจับได้ เลยสัญญาว่าถ้าปล่อยไปก็จะช่วยชาวบ้านทุกอย่าง ต่อมาเมื่อชาวบ้านไปหาผีต่อแลมก็เอาโตเจยให้คนละหลายๆ เอามาทำอาหารกินกันอร่อยดี ร้อย จากนั้นมาจึงรู้จักที่จะจับตัวเจยกิน

เรื่องคนไปล่าเนื้อนั้น เล่าเป็นเรื่องคล้ายนิทานท้องถิ่น แต่ตัวหญิงสาวที่ชอบตายของ ตัวละครสำคัญของเรื่องนั้นเป็นผู้หญิง ตกลงจะแต่งงานกัน แต่ตายเองถูกพ่อแม่ตัวเองฟันตายเพราะนึกว่าเป็นขโมยเนื่องจากข้าวของที่ผีให้มาเป็นของดีที่ไม่เคยมีไม่เคยเห็น เมื่อตายเองตายแล้วและเอาไปฝังที่ป่าช้า ผีหญิงสาวตามไปที่เรือนไม่พบ จึงช่วยน้องสาวสุดท้องของตายเองให้มีข้าวเต็มเล้าข้าว แล้วผีก็ตามตายเองไปที่ป่าช้าและเข้าไปอยู่ที่ในป่าช้ากับตายเองที่ฝังไว้นั้น

จะเห็นได้ว่า เรื่องทั้งสามนี้ ผีที่กล่าวถึงเป็นทั้งผีที่คน ไม่ได้มีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัว หรือมีความดุร้ายมากมาย หากจะวิเคราะห์ในแง่ของสัญลักษณ์ ผีในเรื่องทั้งสามนี้อาจเป็นคนกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะและพฤติกรรมต่างไปจากคนในชุมชน จึงถูกกำหนดว่าเป็นผี ทำนองเดียวกับที่มีผู้อธิบายว่า ผีปอบหรือผีเกาะ ก็คือ การกำหนดให้คนกลุ่มหนึ่งมีสถานะต่างไปจากคนในชุมชน เพราะมีความขัดแย้งหรือมีเหตุที่ทำให้คนในชุมชนไม่พึงพอใจ หรือไม่ยอมรับผิดชอบคนกลุ่มนั้นในฐานะสมาชิกของชุมชน ส่วนนิทานเรื่องผีปอบทั้ง ๓ ส่วนนั้น เห็นได้ว่าเป็นเรื่องของความเชื่อที่รับมาจากลากลุ่มโดยตรง เพราะเมื่อเปรียบเทียบความคิดเรื่องผีปอบกับข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีของชนเผ่าแล้ว ไม่ปรากฏว่า จะมีโครงสร้างของความเชื่อในแง่ใดที่จะมีผีปอบอยู่ในระบบความเชื่อเรื่องผี ฉะนั้น เรื่องผีปอบจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับการใช้เวทมนตร์และอำนาจของสิ่งลึกลับบางอย่าง เช่น วานโพง ที่จะทำให้เกิดอันตรายแก่ผู้ที่ครอบครอง ถ้าใช้ไม่ถูกวิธี หรือไม่มีอำนาจพอจะควบคุมสิ่งที่ตนเป็นเจ้าของได้ ดังที่เรื่องกล่าวว่า เจ้าของวัตถุที่มีอำนาจเหล่านั้น อาจจะกลายเป็นผีปอบไปเองเพราะควบคุมไม่ได้

ส่วนเรื่องที่เล่าถึงผีปอบที่เป็นคนธรรมดา แต่ไปเข้ากินอวัยวะภายในของคนอื่นนั้น เห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่แทรกเข้าไปในระบบความเชื่อของชนเผ่า และไม่มีส่วนเกี่ยวพันกับองค์ประกอบอื่นๆ

๕๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ในระบบความเชื่อนั้นเลย นิทานประเภทนี้จึงเป็นนิทานที่รับเรื่องมาโดยตรง มากกว่าจะเป็นเรื่องที่สะท้อนออกมาจากวิถีชีวิตของชนเผ่าเอง

นิทานของชนเผ่าดังที่ได้กล่าวมานี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อที่เป็นแรงผลักดันและควบคุมพฤติกรรมต่างๆ ของชุมชน สะท้อนรายละเอียดของวิถีชีวิต และบุคลิกลักษณะของเผ่า ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและระหว่างชุมชนด้วย

บทที่ ๓

ขับลำทำเพลง

ในการรวบรวมและศึกษาข้อมูลทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง เครื่องดนตรีและการขับลำทำเพลงเป็นกลุ่มข้อมูลที่จะปรากฏแทรกอยู่ตลอดเวลาในการกล่าวถึงข้อมูลหัวข้ออื่นๆ ดังเช่น ในเรื่องของประเพณีพิธีกรรม ชนเผ่าจะมีข้อกำหนดชัดเจนว่า เครื่องดนตรีอะไรบ้างที่จะต้องใช้ในการประกอบพิธีกรรมหรือการแข่งฮืด และใช้เครื่องดนตรีแตกต่างกันอย่างไรในระหว่างการแข่งฮืดบ้านกับฮืดเรือน เมื่ออธิบายถึงเรื่องครอบครัวและการแต่งงาน เครื่องดนตรีจะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของทรัพย์สินมีค่าที่ใช้เป็นสินสอดได้ และไม่ว่าจะเป็นในโอกาสของการแข่งฮืดบ้าน ซึ่งหมายถึงพิธีกรรมความเชื่อที่สำคัญที่สุดของคนทั้งบ้านร่วมกัน หรือในการรื่นเริงระหว่างญาติพี่น้องหรือคนในครัวเรือน การกล่าวถึงดนตรี เพลงขับ และการละเล่นรื่นเริงต่างๆ ก็แทรกเข้ามา ลักษณะเหล่านี้แสดงว่าดนตรีและเพลงของชนเผ่ามีส่วนสำคัญอยู่ในชีวิตของชุมชน ทั้งในกระบวนการที่เคร่งครัดเอาจริงเอจัง อย่างการแข่งฮืด และการรื่นเริงเบิกบานที่ทุกคนสามารถเข้าร่วมได้โดยไม่จำกัดเพศวัยและสถานะทางสังคม

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงกระบวนการเก็บข้อมูลทางด้านดนตรีและเพลงของชนเผ่าจริงๆ นั้นพบว่า การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างยากลำบาก เนื่องจากดนตรีและเพลงไม่สามารถจะบอกเล่า อธิบาย หรือบันทึกเป็นถ้อยคำได้โดยสมบูรณ์ และแม้จะได้ใช้อุปกรณ์ต่างๆ ช่วยในการเก็บและบันทึก เช่น เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพนิ่ง และกล้องบันทึกภาพวิดีโอ แต่เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ก็ยังไม่สามารถบันทึกและถ่ายทอดศิลปะในแขนงนี้ได้อย่างสมบูรณ์

อุปสรรคสำคัญที่สุด คือ เพลงขับลำของชนเผ่า นั้น มีลักษณะร่วมกันอยู่ที่เป็นการสืบทอดทางมุขปาฐะอย่างแท้จริงจึงไม่มีการบันทึกหรือท่องจำถ้อยคำที่ใช้ขับแต่ต้องอาศัยความสามารถของผู้ที่จะขับคิดถ้อยคำขึ้นมาเองเป็นส่วนใหญ่ เนื้อความหรือถ้อยคำที่เคยมีผู้ขับและเป็นที่ติดใจพอใจของผู้ฟังอาจจะมีคนจดจำไว้ได้บ้าง แต่การที่จะหาตัวคนขับเพลงที่ชำนาญและสามารถขับให้ฟังได้ หรือแม้แต่หาคนที่เคยจดจำได้และถ่ายทอดให้ฟังได้นั้น เป็นเรื่องที่ยากลำบากมาก การรอโอกาสเพื่อที่จะได้ร่วมอยู่ในสถานการณ์จริง เช่น ในพิธีแข่งฮืดบ้านหรือฮืดเรือนของชนเผ่า ก็ต้องอาศัยเวลาที่พอเหมาะพอดีจึงจะบันทึกข้อมูลนั้นได้

ด้วยปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ทำให้การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับดนตรีและเพลงขับของชนเผ่าทั้ง

๑๓ เฝ้า ทำได้เพียงในลักษณะบันทึกคำบอกเล่าเกี่ยวกับเครื่องดนตรีชนิดต่างๆ ของแต่ละเฝ้า โอกาสหรือข้อกำหนดในการบรรเลงเครื่องดนตรีนั้นๆ และบันทึกชนิดของการขับลำและโอกาสในการขับลำทำนองแต่ละอย่าง ซึ่งก็มีข้อกำหนดเช่นเดียวกับเครื่องดนตรี

เพลงและเครื่องดนตรี

โดยทั่วไป ชนเฝ้าทั้ง ๑๓ เฝ้า จะมีเครื่องดนตรีที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นประเภทใหญ่ๆ เช่น เครื่องดนตรีประเภทให้จังหวะ ได้แก่ ข้องทองเหลือง และกลอง ขนาดต่างๆ กัน เครื่องดนตรีประเภทเป่า ได้แก่ ปี่ ขลุ่ย ซอปาก กระบี่ แคน เครื่องดนตรีที่มีสายดีด เช่น กระหยับปี (กระจับปี) พิณน้ำเต้า และเครื่องสี ได้แก่ซอลักษณะต่างๆ นอกจากนี้ยังมีเครื่องดนตรีที่เป็นของท้องถิ่นหรือเป็นของเฝ้าบางเฝ้าโดยเฉพาะ เช่น จูจี๊ะ หรือ จูเตี้ยะ ที่ทำด้วยไม้ไผ่ลำเล็ก ตัดเป็นท่อน ๕ หรือ ๗ ท่อน และใช้ไม้ไผ่อีก ๒ ท่อนเป็นไม้ตี บางเฝ้าจะมีเครื่องดนตรีลักษณะคล้ายระนาด หรือโปงลางของภาคอีสานของไทย

เครื่องดนตรีและเพลงขับทำนองต่างๆ อาจจะแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ ๒ กลุ่มคือ ดนตรีและเพลงที่ใช้เฉพาะในการประกอบพิธีกรรมซึ่งชนเฝ้าจะถือเคร่งครัดมาก จะไม่มีการนำเครื่องดนตรีพิธีกรรมไปเล่นในโอกาสอื่น หรือซ้อมเล่นเป็นอันขาด เพราะจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิมคือเรื่องผี ถือว่าการเล่นเครื่องดนตรีพิธีกรรมในโอกาสที่ไม่ใช่การแข่งฮีดจริง จะทำให้ผีเข้าใจผิด และอาจโกรธขึ้นทำอันตรายคนในบ้านได้ เครื่องดนตรีบางชนิดจะไม่เก็บรักษาไว้ในเรือน แต่จะเก็บไว้ที่กว้านบ้าน ซึ่งเป็นส่วนกลางของบ้าน และโดยปกติเครื่องดนตรีประเภทนี้ เช่น ก้องลา (ข้องทองเหลือง) ปะเนาะปะฮาด จะมีราคาแพงมาก ทำเองในบ้านไม่ได้ ต้องไปเสาะแสวงซื้อหา จึงถือเป็นสมบัติที่มีค่า เป็นเครื่องเซตหน้าซูดตาของบ้านด้วย หรืออาจจะถือเป็นสินสอด เช่น ทางฝ่ายชายซึ่งจะต้องหาควายไปเป็นสินสอดหลักให้แก่พ่อแม่ของฝ่ายหญิง อาจจะใช้ปะเนาะ ปะฮาด เป็นส่วนหนึ่งของสินสอดที่ดีค่าตามราคาควายได้ด้วย ในขณะที่ฝ่ายหญิงมักจะใช้เครื่องนุ่งห่ม ผ้าทอ หรือเครื่องประดับตลอดจนเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เป็นสินสอดหรือของที่พ่อแม่ผู้หญิงมอบให้แก่ฝ่ายชาย หรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างครัวเรือนทั้งสองฝ่าย

เครื่องดนตรีอีกประเภทหนึ่งจะใช้เล่นในงานรื่นเริงบันเทิงต่างๆ หรืออาจเล่นลำพังตัว เป็นเครื่องบันเทิงใจก็ได้ เช่น เมื่อเวลาเดินทาง ผู้ชายชนเฝ้าอาจมีขลุ่ยหรือปี่ติดตัวไปเป่าเล่นแก้เหงา หรือเมื่อออกไปค้างคืนในไรในช่วงฤดูเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยว ก็อาจมีเครื่องดนตรีเล็กประเภทนี้ติดมือ

ไปด้วย ผู้ชายบางเผ่าจะใช้ขลุ่ยหรือปี่เป็นสัญญาณนัดหมายเรียกสาวจากเรือนให้ลงมาพูดคุยเล่นกันได้ ในยามค่ำคืน โดยที่พ่อแม่ของสาวจะไม่ห้ามหวงเพราะเป็นประเพณีของเผ่า บางเผ่ามีการทำเครื่องดนตรีคล้ายๆ โปงลาง ทั้งไว้ตามที่พักกลางทางไปไร่ เมื่อเวลาไปไร่ก็จะแวะพัก และตีเล่น กล่าวกันว่า นอกจากช่วยให้ได้พักผ่อนแล้ว ยังเป็นการ “อบอุ่น” ไร่นาและทำให้คนที่อยู่ที่ไร่รู้ว่ากำลังจะมีคนมา จะได้มีความอบอุ่นใจด้วย

ในส่วนของเพลงขับทำนองต่างๆ ของชนเผ่า มักจะแบ่งเป็นกลุ่มเพลงที่ขับคนเดียว หรือขับพร้อมๆ กันหลายคน หรือมีฉันทอนักแบ่งตามเพศของผู้ขับ ทำนองขับบางอย่างกล่าวกันว่า ต้องใช้เสียงผู้ชายขับ เพราะผู้หญิงมีกำลังเสียงไม่พอ เพลงบางทำนองก็เป็นเพลงที่ผู้หญิงใช้ร้องเล่นลำพัง หรือร้องกันในกลุ่มเพื่อนผู้หญิง เวลาไปทำงานเล็กๆ น้อยๆ เช่น หาผักหาฟัน นอกจากนี้ยังมีเพลงโต้ตอบ ทำนองเดียวกับเพลงปฏิพากย์ของไทยด้วย แต่เพลงปฏิพากย์นี้มีอยู่น้อย เพราะการที่จะหาคนมีความสามารถโต้ตอบกันได้ระหว่างหญิงชายนั้น คงจะยิ่งยากกว่าการขับคนเดียวหรือผลัดกันขับสองสามคน

เพลงอีกประเภทหนึ่งที่จะกล่าวถึงในที่นี้ด้วย คือ เพลงเด็ก ทั้งที่เป็นเพลงกล่อมเด็ก เพลงร้องเล่นและเพลงประกอบการละเล่น ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมมาได้ก็มีเพียงจำนวนน้อย แต่ก็มีความสำคัญที่ควรบันทึกไว้ เพราะนับวันข้อมูลมุขปาฐะเหล่านี้ก็จะลดน้อยลงและเปลี่ยนแปลงไป

เพลงกับพิธีกรรมและความเชื่อ

การบรรเลงเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม คือการแบ่งฮีดต่างๆ นั้นเป็นที่หมายรู้กันชัดเจนในชนเผ่าว่า เครื่องดนตรีชนิดใดใช้บรรเลงในการแบ่งฮีดประเภทใด มีข้อกำหนดรายละเอียดซึ่งเกี่ยวเนื่องกับความเชื่ออย่างไรบ้าง โดยทั่วๆ ไป ชนิดของเครื่องดนตรีและข้อกำหนดเกี่ยวกับการเล่น และการทำหรือเก็บเครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรมจะคล้ายคลึงกันทุกเผ่า เพราะชนเผ่าเหล่านี้มีระบบความเชื่อแบบเดียวกัน คือ นับถือผี และมีรูปแบบประเพณีพิธีกรรมสำคัญๆ คล้ายคลึงกัน ยกเว้นเผ่าส่วยและละเวน ซึ่งรับอิทธิพลพุทธศาสนาเป็นระบบความเชื่อหลัก และมีระบบความเชื่อดั้งเดิมคือผีเป็นระบบรอง พิธีกรรมของส่วยและละเวนจึงไม่เน้นข้อกำหนดเรื่องเครื่องดนตรี

ประเพณีพิธีกรรมที่ชนเผ่ายึดถือปฏิบัติตามระบบความเชื่อดั้งเดิมนั้นแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ๒ ประเภทคือ ฮีดบ้าน และ ฮีดเรือน

ฮีดบ้าน หมายถึง การแบ่งฮีดหรือการประกอบพิธีกรรมที่เป็นของชุมชนร่วมกันมีเป้าหมายเพื่อผลร่วมกันของคนทั้งหมด และต้องอาศัยความร่วมมือเพียรสามัคคีของคนทั้งชุมชนในการเตรียม

๕๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

และดำเนินการ แม้ผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือผู้ประกอบพิธีกรรมอาจจะเป็นคนที่ต้องกำหนดคุณสมบัติหรือสถานภาพ เช่น เป็นคนเผ่าคนแก่ เป็นผู้อาวุโส เป็นตัวแทนครัวเรือน แต่ก็ถือว่าทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้น และในการทำพิธีกรรมก็มักจะมีสัญลักษณ์ของการมีส่วนร่วมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่น ทุกครัวเรือนต้องส่งตัวแทน หรือที่เรียกว่า ผู้ต่างหน้า มาร่วมในขั้นตอนสำคัญของพิธี หรือในการแบ่งฮีดฆ่าควาย ตัวแทนของครัวเรือนจะต้องมีส่วนร่วมในขั้นตอนบางขั้น เช่น การเ็นผี (เชิญผี) ที่กว้านบ้านในตอนค่ำและตอนเช้า ก่อนการฆ่าควาย บางเผ่าจะกำหนดให้ตัวแทนครัวเรือนร่วมจับด้ามอาวุธที่ใช้ในการฆ่าควาย หรือร่วมในการรับแขกจากบ้านอื่นที่เชิญมาในพิธีกรรมของบ้าน

การแบ่งฮีดบ้านมักจะเป็นพิธีกรรมที่กำหนดระยะเวลาในรอบ ๑ ปี หรือนานกว่านั้น เช่น แบ่งฮีดกินควายประจำปี ประกติจะทำทุกปี แต่ถ้าสภาวะไม่อำนวย ก็อาจงดเว้นในบางปี ปีใดที่พอจะทำได้ ก็มักจะทำทันที พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเกี่ยวกับการเพาะปลูกเป็นส่วนใหญ่ อาจมีทั้งที่เป็นฮีดบ้านและที่ถือเป็นฮีดเรือน เช่น ประเพณีการกินข้าวใหม่ในแต่ละปี ประเพณีสักข้าวไร่ ประเพณีรูดข้าว บางเผ่าจะถือว่าต้องแบ่งฮีดบ้าน แต่บางเผ่าก็ถือเป็นฮีดเรือน คือต่างครัวเรือนต่างทำของตน แต่อย่างไรก็ตาม กำหนดในการประกอบพิธีกรรมมักจะต้องนัดหมายให้พร้อมกันทั้งบ้าน เพราะการเพาะปลูกหรือการทำมาหากินของชนเผ่านั้น ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจกันทั้งชุมชน เนื่องจากการเพาะปลูกแต่ละปี ไม่ค่อยได้ผลผลิตเพียงพอนัก การกำหนดทำพิธีกรรมร่วมกันหรือพร้อมกัน ช่วยให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีส่วนร่วมรับรู้ในทุกข์สุขของคนทั้งชุมชนเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน

เนื่องจากสถานที่ในการแบ่งฮีดบ้านมักจะเป็นกว้านบ้าน เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรมจึงมักจะบรรเลงที่กว้านบ้าน ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของบ้าน ที่ทุกคนในบ้านนั้นมีส่วนช่วยกันสร้างและซ่อมแซมเตรียมสำหรับการทำพิธี แต่ในขณะที่มีขั้นตอนอื่น เช่น การฟ้อนอ้อมควายก่อนจะฆ่าควาย หรือฟ้อนอ้อมกว้านในตอนเช้าที่แขกจากบ้านอื่นเข้ามาในบริเวณเขตบ้าน เครื่องดนตรีอาจจะถูกนำไปบรรเลงในชบวนฟ้อนนี้ด้วย เมื่อเสร็จการฟ้อนก็นำขึ้นม่าว้าน เพื่อใช้บรรเลงเป็นระยะตลอดพิธีกรรม จึงอาจกล่าวได้ว่า ในการแบ่งฮีดบ้าน สัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนจะถูกนำมาใช้ทุกรูปแบบ

ฮีดเรือน คือประเพณีพิธีกรรมที่ทำในส่วนของครัวเรือน อาจเป็นการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อมีคนเจ็บในเรือนก็จะให้หมอผู้ว่า ผีใดมาทำให้เจ็บป่วย หากเป็นความเจ็บป่วยไม่มากนักก็อาจฆ่าไก่ฆ่าหมูเลี้ยงผี ซึ่งจะถือว่าเป็นฮีดเรือนที่ทำได้ตามความเห็นชอบและความเหมาะสมของครัวเรือนนั้น

เพราะเป้าหมายหรือผลของพิธีกรรมจะอยู่ที่ครัวเรือนหรือคนในครัวเรือนโดยตรง

แต่ถ้าเป็นการฆ่าควาย หรือแบ่งฮีดควาย ก็จะเป็นพิธีสำคัญ แม้จะเป็นฮีดเรือน ก็จะต้องทำขั้นตอนสำคัญๆ เช่นเดียวกับการแบ่งฮีดบ้าน และมักจะให้มีการใช้เครื่องดนตรีสำคัญ เช่น ก้องลา ปะเนาะ ปะฮัด กะบั้งเป่า และหมากตึง (กระดิ่งพวง) ประกอบในการทำพิธีเช่นเดียวกับการแบ่งฮีดบ้าน ส่วนมากครัวเรือนจะไม่ค่อยมีเครื่องดนตรีพิธีกรรมนี้ โดยเฉพาะก้องลา ก็อาจจะขอยืมจากเครื่องดนตรีส่วนของบ้านไปใช้ได้ หรือบางทีการแบ่งฮีดเรือนฆ่าควาย ก็จะสมทบทำพร้อมกับการแบ่งฮีดบ้าน แต่จะไปผูกควายฆ่าควายที่หน้าเรือนของตน ไม่มาทำที่กวันบ้าน

ฮีดเรือนอีกประเภทหนึ่ง คือ พิธีกรรมที่ทำตามขั้นตอนของชีวิต หรือในช่วงที่เรียกว่าเป็นวิกฤตของชีวิต เช่น การแต่งงาน การฝังศพ พิธีกรรมประเภทนี้ถือเป็นฮีดของครัวเรือน แต่ในการฝังศพ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความตายนั้น มักจะถือว่าเป็นพิธีที่ทั้งบ้านมีส่วนร่วมด้วย โดยเฉพาะหากเป็นการตายผิดธรรมชาติ หรือตายโหง จะต้องแบ่งฮีดร่วมกันทั้งบ้าน เพื่อปิดเป่าภัยที่อาจเกิดขึ้นจากผีร้าย เช่นเดียวกับกรณีชะล่าที่ถือเป็นชะล่าสำคัญ เช่น ผู้หญิงในบ้านท้องโดยไม่ได้แต่งงาน หรือท้องไม่มีพ่อ ทั้งสองกรณีนี้จะต้องทำพิธีสลากบ้าน (หรือบาตบ้าน) เพราะถือว่า ผลร้ายของชะล่าจะตกอยู่แก่คนทั้งบ้าน ไม่ใช่เฉพาะผู้ทำผิดหรือครัวเรือนของผู้ทำผิด แต่ความรับผิดชอบในการเตรียมและการทำพิธีจะอยู่ที่ครัวเรือนของผู้มีความผิด

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ฮีดบ้านและฮีดเรือน ถือเอาจากเป้าหมายและผลที่จะเกิดขึ้น หากเป้าหมายและผลของการทำพิธีกรรมนั้นจะเกิดขึ้นแก่คนทั้งชุมชน ก็ถือว่าเป็นฮีดบ้าน ทุกคนต้องมีส่วนร่วม แต่ถ้าเป็นเป้าหมายและผลที่เกิดขึ้นแก่คนในครัวเรือนก็เป็นฮีดเรือน

การที่ต้องอธิบายลักษณะของฮีดบ้านและฮีดเรือนให้ชัดเจนก็เพราะระดับความสำคัญของฮีดจะเป็นข้อกำหนดองค์ประกอบและขั้นตอนของพิธีกรรม แต่ในแนวปฏิบัติของพิธีกรรมจริงๆ นั้น บางครั้งก็อาจจะไม่เคร่งครัดนัก หรือเกิดการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตในปัจจุบัน ดังเช่น เฝ้าฮารัก ซึ่งรับความเชื่อพุทธศาสนามาเป็นแกนหลัก โดยเฉพาะบ้านฮารักที่อยู่ในเขตเมืองหรือใกล้กลุ่มลาวลุ่ม จะลดความสำคัญของฮีดบ้านลง เนื่องจากสิ้นเปลืองในทางเศรษฐกิจ และบางครั้งลักษณะการประกอบอาชีพทำมาหากินในปัจจุบันก็ไม่เอื้อให้แบ่งฮีดบ้าน ซึ่งเป็นงานใหญ่ที่ต้องใช้เงินและการร่วมแรงร่วมใจของคนทั้งบ้าน บ้านฮารักบางบ้านจึงถือว่า ไม่มีการแบ่งฮีดบ้าน (แบ่งฮีดกินควาย) แล้ว แต่การแบ่งฮีดกินควายในส่วนของครัวเรือนยังคงทำได้ตามความพอใจของครัวเรือน เช่น เมื่อมีคนเจ็บป่วย หรือหากบ้านใดอยากจะทำกินควายก็อาจจะนัดหมายกันจัดหาควายมาแบ่งฮีดได้ แต่ก็จะไม่

๕๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

เคร่งครัดกับแบบแผนพิธีกรรมตามแนวปฏิบัติดั้งเดิมมากนักเพราะถือว่าไม่ใช่การแบ่งฮีดบ้านอย่างแท้จริง ในกรณีเช่นนี้ องค์ประกอบของพิธีกรรมก็อาจปรับเปลี่ยนไปบ้าง เช่น ไม่ต้องผูกควายที่กว๊าน (เพราะไม่มีกว๊านบ้านแล้ว) ไม่ต้องใช้เครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรมครบชุดตามข้อกำหนดเดิม หรือไม่ต้องใช้เหล้าให้ แต่เป็นเหล้าซื้อจากร้านก็ได้

ในการแบ่งฮีดบ้านตามแนวปฏิบัติดั้งเดิมนั้น จะมีเครื่องดนตรีที่กำหนดไว้โดยเฉพาะ ซึ่งห้ามเด็ดขาดไม่ให้นำไปเล่นในโอกาสอื่นๆ และมักไม่นิยมเก็บเครื่องดนตรีไว้ในเรือนดังกล่าวข้างต้น เพราะมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผี ที่เป็นเป้าหมายหลักของการแบ่งฮีดบ้าน

เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรมนั้น ที่ตรงกันในบรรดาชนเผ่าทุกเผ่า ได้แก่

๑. **ก้องลา** มีชื่อเรียกต่างๆ กันในภาษาของเผ่า แต่ใช้คำเรียกที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า ก้องลา เป็นเครื่องดนตรีทำด้วยทองเหลือง รูปลักษณะคล้ายฆ้องเดี่ยว มีปมผูกตรงกลาง และใช้ไม้ตี ก้องลามักจะมีเชือกผูกสำหรับแขวนที่ราวไม้ไผ่ เมื่อจะใช้บรรเลงในกว๊าน และอาจปลดเชือกจากราวออกมาถือเมื่อจะต้องใช้ในการฟ้อนอ้อมรอบกว๊าน หรือฟ้อนอ้อมรอบควายในการเชิญผี และหากมีขั้นตอนที่ต้องใช้ก้องลาประกอบพิธีกรรมบางอย่าง เช่น เผ่าเตะเรียงจะต้องมีคนเอาก้องลาไปที่ไร่ข้าว ก่อนเวลาที่จะทำพิธีรดข้าว โดยมีกลุ่มผู้ชายหนุ่มๆ เป็นผู้ถือก้องลาเวียนไปตามไร่ของแต่ละครัวเรือนจนครบแล้วจึงนำมาเก็บไว้ที่กว๊านบ้าน หรือที่บ้านของนายบ้าน หรือบ้านใดบ้านหนึ่งที่กำหนดให้เป็นผู้รักษาสมบัติส่วนกลางของบ้าน

บางเผ่าที่อยู่ห่างไกล เช่น บ้านกะตุนบนภูดอยบางบ้าน จะฝังก้องลาไว้ในดิน เมื่อถึงเวลาใช้จึงจะไปขุดขึ้นมา ลักษณะปฏิบัติเช่นนี้เน้นให้เห็นว่า ก้องลาไม่ใช่เครื่องดนตรีธรรมดา แต่มีความเกี่ยวข้องกับผี ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านกลัวเกรง

เนื่องจากก้องลามีราคาแพง บ้านบางบ้านที่มีขนาดเล็กหรือยากจน ก็อาจไม่มีก้องลาของตน แต่ต้องไปขอยืมจากบ้านอื่น บ้านใดมีฐานะมั่งคั่งมีก้องลาเป็นสมบัติของบ้านมากกว่า ๑ ลูก ก็ถือว่ามีหน้ามีตา ได้รับความยกย่องจากบ้านอื่นๆ ก้องลาจึงกลายเป็นเครื่องแสดงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของบ้านไปด้วย

๒. **ปะเนาะ และ ปะฮ้ำด** เครื่องดนตรี ๒ ชนิดนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือเป็นทองเหลืองเช่นเดียวกับก้องลา มีเชือกที่ใช้ผูกแขวนราวแล้วนั่งตีในกว๊าน หรือคล้องแขนสำหรับเดินตีก็ได้ ใช้ไม้ตีหรือใช้ลูกขนุนเล็กๆ ลูกมะละกอเล็กๆ ทุ้มผ้าแล้วตีก็ได้ แต่เสียงจะต่างกันไป

ผู้บอกข้อมูลของเผ่าต่างๆ จะบอกลักษณะของปะเนาะและปะฮ้ำดสลับสับกันบ้างเล็กน้อย คือ

ส่วนใหญ่จะบอกว่า ทั้งปะเนาะและปะฮัดมีปมผูกตรงกลางสำหรับตี แต่บางเฝ้าเช่น จะต้อง กับบอกว่า ปะเนาะไม่มีปมตรงกลาง แต่ที่บอกตรงกันคือ ปะเนาะนั้นต้องตีด้านหน้า ส่วนปะฮัดตีทางด้านใน ด้านหน้าหมายถึงด้านที่เรียบตลอด ส่วนด้านในคือด้านที่มีขอบสูงประมาณหนึ่งนิ้วหรือนิ้วครึ่ง ถ้าตีผิดด้านจะทำให้เสียงผิดไปไม่เข้ากับทำนองเพลงที่ใช้กันอยู่ โดยปรกติปะเนาะจะมีเสียงแหลมกว่าปะฮัด แต่ถ้าใช้ไม้ที่หุ้มปลาย หรือใช้ขนุนหุ้มผ้าแล้วเสียบปลายไม้ตี ปะเนาะจะมีเสียงทุ้มต่ำกว่าปรกติ

ถ้าเป็นการเล่นเครื่องดนตรีเหล่านี้บนควาน ก็จะถูกเรียงกันไป คนตีอาจมีคนเดียวก็ได้ หรือหลายคนช่วยกันตีก็ได้ ถ้าถือเดินอ้อมควานหรืออ้อมควาย ก็จะถือคนละลูก ใครจะช่วยตีก็ได้ถ้ารู้ ทำนองหรือจังหวะของเพลง ไม่มีข้อกำหนดว่าต้องเป็นคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ หรือต้องมีอายุเท่าไร แต่ผู้หญิงจะไม่ตีก็องลา ปะเนาะ ปะฮัด และไม่เป่ากะบั้งเป่งฮืด เพราะถือว่าพิธีกรรมเหล่านี้ผู้ชายเป็นผู้ประกอบพิธีในส่วนต่างๆ ผู้หญิงเป็นเพียงผู้ร่วมในพิธี หรือจัดเตรียมข้าวของและอาหารสำหรับพิธี แต่จะไม่อยู่ในกลุ่มที่ทำขั้นตอนเฉพาะของพิธีกรรม

๓. กะบั้งไม้ไผ่ จะเป็นจำนวน ๕ หรือ ๗ ตามแต่ข้อกำหนดของเฝ้า กะบั้งนี้มักจะทำขึ้นใหม่ เพื่อใช้ในพิธีแต่ละครั้ง ต้องใช้ไม้ไผ่ขนาดต่างๆ กัน เพื่อให้ได้ลำขนาดต่างๆ และให้เสียงต่างกัน กะบั้งจะมีขนาดสั้นยาวต่างกันด้วย เมื่อตัดมาแล้วจะปาดปลายข้างหนึ่งให้เป็นรูปแหลม เพื่อใช้ปากเป่า หรือปาดปลายให้แหลมเข้าหากัน ปากกะบั้งอีกด้านจะปล่อยให้ตรง แล้วทะลวงลำปล้องตรงข้อ เสียงที่ต่างกันจะเกิดจากขนาดของกะบั้งและวิธีการทะลวงข้อให้ทะลุ แต่ถ้าคนเป่าไม่เป็นก็จะมีเสียงหรือมีเสียงแต่ไม่เข้ากับทำนองที่รู้จักกันอยู่ ก็จะเป่าร่วมกับคนอื่นไม่ได้ การเป่ากะบั้งนี้ต้องหัดพอสมควร และต้องใช้แรงลมมาก จึงมีการหยุดพักเป็นระยะ

กะบั้งที่ใช้ในการเป่งฮืดแล้ว อาจจะเก็บไว้ในเรือนก็ได้ ไม่ถือว่าชะล่า ส่วนมากจะเก็บไว้ที่ชายคาเรือน แต่จะไม่นำออกมาเป่าเล่น เพราะถ้าผีได้ยินก็จะมากินควาย เมื่อมาแล้วไม่มีควาย ผีก็จะโกรธ และทำร้ายคนในบ้าน

๔. หมากดิง คือ กระดิ่งพวง ใช้เชย้าให้เสียงดังกราวๆ เวลาเชิญผี หรือเดินอ้อมเรือนเวลาเป่งฮืดเรือนก็ได้ ไม่กำหนดว่าใช้เฉพาะฮืดบ้าน คนที่ถือหมากดิงมักเป็นผู้อาวุโสที่เป็นหัวหน้าทำพิธี เวลาเว้าผีหรือเชิญผี หรือเรียกกันว่า เจ้ากกเจ้าเหล่า คือ ผู้อาวุโสของครัวเรือน หมากดิงไม่ต้องใช้แรงมากนัก จึงมักให้ผู้เฒ่าเป็นผู้เชย้าได้เอง แต่ก็องลาและปะเนาะปะฮัดมักให้คนหนุ่มตี เพราะจะต้องใช้แรงพอสมควร ส่วนกะบั้งก็แล้วแต่คนที่มีความสามารถจะเป่าได้

เครื่องดนตรีพิธีกรรมนี้ บางทีมีอีกชนิดหนึ่ง คือ ก้องตบ ลักษณะเป็นกลองที่ทำจากไม้ทั้งท่อน

๕๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ทะลวงตรงกลางแล้วชิงแผ่นหนังหรือผ้าปิดทั้งสองด้าน เวลาเล่นต้องใช้มือตบลงไปบนหน้ากลองจึงเรียกว่า ก้องตบ แต่ก้องตบนี้ไม่กำหนดว่าต้องใช้เฉพาะพิธีกรรม อาจจะไปใช้บรรเลงให้จังหวะในการเล่นดนตรีเพื่อความบันเทิง เช่น ในช่วงการกินเลี้ยงม่วนขึ้นในการแข่งฮิดก็ได้ หรือบรรเลงเล่นในโอกาสอื่นๆ ก็ได้

ในการแข่งฮิดกินควายของกะตูปบ้านยิบ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ในระหว่างที่แขกจากบ้านอื่นเข้ามาในเขตบ้านยิบ ตามกระบวนการรับแขกเต็มพิธีการนั้น ทั้งแขกและเจ้าของบ้านจะตั้งขบวนมาเดินอ้อมรอบกว้านบ้าน ดังที่เรียกว่า ฟ้อนรอบกว้าน และเป็นการอ้อมรอบควายไปด้วย เพราะควายผูกหลักอยู่ที่หน้ากว้าน ในระหว่างนั้น บนกว้านจะมีการตีกลองลา ปะเนาะ ปะฮัด ตลอดเวลา และเพื่อให้เกิดเสียงดังกึกก้องยิ่งขึ้น ก็มีการใช้ท่อนไม้ตีถึงน้ำมัน และมีผู้ชายอีก ๕-๖ คน ใช้ท่อนไม้ขนาดข้อมือสูงเสมอไหล่ของคนที่ถือ กระทุ้งจังหวะบนพื้นกว้าน พร้อมกับย่าเท้าไปด้วย ทำให้เกิดเสียงดังมาก และเมื่อการเดินอ้อมรอบกว้านครบรอบ ทุกคนก็จะขึ้นไปบนกว้าน กระทืบเท้าและตบมืออยู่อีกระยะหนึ่ง จึงถือว่าจบขั้นตอน คนที่บรรเลงเครื่องดนตรีทุกชนิดอยู่ก็หยุดพักได้ การขึ้นไปกระทืบเท้าและตบมืออย่างกึกก้องนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดจึงต้องมีการซ่อมกว้านใหม่ก่อนการแข่งฮิดขึ้นทุกครั้ง เพราะถ้ากว้านไม่แข็งแรงพอก็คงจะพังทลายลงมาได้ เพราะคนเป็นจำนวนมากจะขึ้นไปอยู่บนกว้านนั้นในเวลาเดียวกัน

เครื่องดนตรีที่เพิ่มขึ้นมาในกรณีของบ้านยิบนี้ ท้าวคำสุน ซึ่งเคยเป็นรองเจ้าเมืองกะลิมและทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของนายบ้านบ้านยิบ อธิบายว่า จะมีหรือไม่มีก็ได้ และจะใช้อะไรก็ได้ ไม่ต้องเป็นเครื่องดนตรีจริงๆ เพราะต้องการแต่เพียงให้เกิดเสียงคึกคักกึกก้องกว่าปรกติเท่านั้น ผีจะได้พอใจ แสดงว่าเสียงในกระบวนการประกอบพิธีกรรมไม่ได้เป็นเสียงที่ประสงค์จะให้เกิดความไพเราะ แต่ต้องการให้มีความคึกคัก หรือมีเสียงดังไปกว่าเสียงปรกติ นอกจากการใช้เครื่องให้เสียงต่างๆ แล้ว ก็อาจจะมีการโห่ประกอบด้วย การโห่นี้จะทำได้เฉพาะในการแข่งฮิดเท่านั้น แทบทุกเผ่าจะบอกว่า ในเวลาปรกติธรรมดาจะโห่ไม่ได้ ถือว่าชะล่า

เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรมนี้ส่วนใหญ่จะระบุตรงกันทุกเผ่า มีข้อแตกต่างอยู่บ้างก็ตรงรายละเอียดของลักษณะซึ่งอาจเกิดจากผู้ออกข้อมูลแต่ละเผ่าหรือแต่ละคน และความแตกต่างอีกประการหนึ่งคือ ข้อยกเว้นในการเล่นเครื่องดนตรีพิธีกรรม เช่น ชนเผ่าส่วนมากจะบอกว่า ไม่ให้เล่นนอกโอกาสการแข่งฮิดบ้านอย่างเด็ดขาด และมักไม่เรียกว่า ชะล่า แต่จะเป็นการทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับผีโดยตรง แต่ท้าวฮั่นวิไล เผ่าจะต้องบอกว่า เครื่องดนตรีนี้ปรกติจะไม่นำมาเล่น แต่จะเก็บไว้ที่เรือนก็ได้ และเจ้าของจะนำมาซ่อมเล่นหรือฝึกฝนมือบ้างก็ได้ แต่ที่แน่นอนคือไม่ให้เด็กๆ เอามาเล่น และตามปรกติ

ผู้หญิงก็จะไม่เล่นไม่แตะต้อง แต่ก็ถือว่าขะลำ

ที่บ้านละวีน้ำพัน เมื่อจะจำลองพิธีแข่งฮึดควายให้ดูเพื่อบันทึกข้อมูลและบันทึกภาพ นายบ้านละวีน้ำพันไม่กล้าตัดสินใจ เพราะเกรงจะผิดข้อกำหนดและต้องรับผิดชอบหากมีเรื่องร้ายเกิดขึ้น แต่ผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านแนะนำว่า ให้จัดทำพิธีจำลองได้ แต่ต้องข้ามฟากน้ำไปอีกด้านหนึ่งของบ้าน เพื่อไม่ให้ผีตามเสียงมาที่บ้าน ในการบรรเลงดนตรีนั้น ใช้เครื่องดนตรีจริงของบ้านน้ำพัน คือ ก้องลา ปะเนาะ และปะฮ้ำด อย่างละ ๑ ลูก ส่วนกะบังทำขึ้นใหม่ ๑ ชุด ๕ อัน และมีคนที่เป็นหัวหน้าทำพิธี (ไม่ใช่ผู้อาวุโสตัวจริงของบ้าน) ถือจ้าว (มิดยาว) และเชนทำด้วยหนังสัตว์ และมีอีกคนหนึ่งถือหมากตึงเดินอ้อมรอบหลักควาย (จำลอง) ตามหลังคนถือจ้าว ตามด้วยคนตีก้องลา ปะเนาะ ปะฮ้ำด ส่วนคนที่เป่ากะบัง ๕ คน จะมีผ้าทอสีดำผืนใหญ่ ๑ ผืน มีฝ้ายขาวผูกทั้งชายเป็นระยะ ผ้านี้ใช้คลุมรอบตัวคนทั้ง ๕ คนเป็นวงเดียวกัน เมื่อเริ่มบรรเลง คือเป่ากะบัง ทั้ง ๕ คนนี้จะเป่ากะบังพร้อมกับหมุนไปทั้งวงอย่างช้าๆ แต่ไม่ได้อ้อมรอบหลักควาย เมื่ออ้อมรอบหลักควายครบ ๓ รอบก็ถือว่าหมดพิธี ถ้าเป็นพิธีจริงก็จะลงมือฆ่าควายได้ ระหว่างฆ่าควายจะตีก้องลา หรือปะเนาะ ปะฮ้ำดไปด้วยก็ได้ ไม่ตีก็ได้

ดังได้กล่าวแล้วว่า ก้องลาเป็นเครื่องดนตรีสำคัญที่สุดสำหรับแต่ละบ้าน และมีราคาแพง จึงมักมีเพียงหนึ่งหรืออย่างมาก ๒ ลูกในแต่ละบ้าน นอกจากบ้านที่มั่งคั่งร่ำรวยจึงจะมีได้จำนวนมากกว่านี้ แต่ปะเนาะและปะฮ้ำด แม้จะมีราคาสูงเช่นกันแต่ก็ยังย่อมเยากว่าก้องลา และมักใช้เป็นส่วนหนึ่งของสินสอด ในแต่ละบ้านจึงอาจมีปะเนาะปะฮ้ำดหลายชุด และเก็บไว้เป็นสมบัติของเรือนแต่ละเรือน เมื่อฝ่ายชายเอาปะเนาะปะฮ้ำดมามอบให้พ่อแม่ฝ่ายหญิง พ่อแม่ก็มักจะเก็บไว้ในเรือนของตน และนำออกมาใช้ในการแข่งฮึดเรือน หรือถ้าลูกชายของครัวเรือนแต่งงาน ก็จะเอาไปใช้เป็นส่วนสินสอดของลูกชายก็ได้ แต่โดยทั่วไปจะไม่ทำกัน เพราะหากเกิดกรณีหย่าร้างอาจจะต้องพิจารณาว่ามีการคืนสินสอดหรือไม่ ถ้าฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายขอย่าหรือมีความผิด ฉะนั้นถ้าพ่อแม่เอาปะเนาะปะฮ้ำดที่เป็นสินสอดให้ครัวเรือนอื่นไปก็อาจเกิดปัญหาต้องซื้อหามาชดเชยได้

นอกจากเพลงที่บรรเลงด้วยเครื่องดนตรีที่กล่าวแล้วไม่มีข้อมูลว่าจะมีการขับลำที่เป็นลักษณะของเพลงในการทำพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นการแข่งฮึดบ้านหรือฮึดเรือน โอกาสของการขับลำเป็นเพลงทำนองและเนื้อร้องต่างๆ นั้นจะอยู่ในระหว่างการเลี้ยงรื่นเริง การกินเหล้ากินอาหารเลี้ยง จึงไม่ถือว่าเป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม แต่อย่างไรก็ตาม ในบางเผ่าจะมีข้อนิยมน่าสนใจว่าเพลงทำนองใดจะขับลำในงานประเภทไหน

เพลงและเครื่องดนตรีพิธีกรรมจึงมีลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจและมีความหมายสำคัญในชีวิต

ของชนเผ่า ทุกคนจะต้องเรียนรู้ข้อกำหนดของเผ่าในเรื่องดังกล่าว เพราะพิธีกรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตโดยตรง เช่นเดียวกับการทำมาหากิน และยังผูกพันอยู่กับชุมชนโดยรวม นอกเหนือไปจากความเกี่ยวพันกับชีวิตของแต่ละคนในชุมชน

เพลงกับความบันเทิง

ในการเล่นดนตรีและขับลำเพื่อความบันเทิง ชนเผ่าจะมีเครื่องดนตรีที่เหมือนกันและต่างกันไปบ้าง เพราะเครื่องดนตรีประเภทนี้ส่วนมากจะทำได้เองเพื่อใช้เล่นเป็นส่วนตัว เช่น ขลุ่ย ขอปาก หรือมีคนในบ้านที่มีความรู้ความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีบางอย่างที่ซับซ้อนขึ้น จะเป็นผู้ทำให้หรือแลกเปลี่ยนกับของอื่นที่ต้องการ บางอย่างก็อาจต้องหาซื้อจากที่อื่นที่เป็นแหล่งผลิตโดยตรง เช่น พิณน้ำเต้า แคน กลอง เครื่องดนตรีบางอย่างทำขึ้นเพื่อใช้เล่นลำลอง เช่น จู๊จ๊ะ หรือจู๊เตี้ยะ ที่นิยมเล่นกันในเผ่าละวี่และเผ่าอื่นๆ ก็มีเล่นกันบ้าง เมื่อเลิกเล่นแล้วก็อาจเก็บไว้ก็ได้หรือทิ้งไปเลยก็ได้ เพราะทำได้ง่าย วัสดุที่มีทั่วไปคือ ไม้ไผ่ลำเล็กๆ

ในด้านเพลงขับลำ ดังที่กล่าวแล้วว่า เพลงขับลำเกือบทั้งหมดเป็นเพลงที่ใช้สำหรับงานบันเทิง ไม่มีเพลงขับสำหรับพิธีกรรมโดยเฉพาะ การขับลำจึงไม่มีรูปแบบที่เคร่งครัดหรือข้อกำหนดข้อห้าม เพียงแต่ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ขับลำ อีกทั้งไม่มีการสอนหรือถ่ายทอดที่เป็นระบบ แต่คนที่สนใจก็จะเรียนรู้จากประสบการณ์การฟัง และจดจำไว้ฝึกหัดเอง หรือขอให้คนที่ชำนาญช่วยแนะนำบ้าง

ลักษณะดังกล่าวทำให้เพลงขับท่วงทำนองต่างๆ ของชนเผ่าแต่ละเผ่าแตกต่างกันไป และมีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามกาลเวลา ตลอดจนเกิดการรับอิทธิพลระหว่างกลุ่ม เช่น เพลงขับลำของเผ่าเงะจะแพร่หลายมากในกลุ่มชนที่อยู่แถบเมืองกะล๋ิม จนทำให้ชนเผ่าแถบนี้ เช่น กะตู เรียกการขับลำของตนว่า ขับเงะ หรือการใช้ภาษาลาวลุ่มในการขับลำ ทำให้ถ้อยคำหรือลักษณะดั้งเดิม บางอย่างของเพลงขับของเผ่าเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไป

ในส่วนของการบรรเลงเพื่อความบันเทิงนั้น เครื่องดนตรีที่เล่นกันอยู่ทั่วไป ได้แก่

ขลุ่ยไม้ไผ่

ปี่

ระนาด

กะจับปี่

ขอ

ลักษณะและขนาดต่างๆ กัน มีลิ้นสำหรับบังคับให้เกิดระดับเสียง

มีระนาด ๕ ลูก และระนาด ๗ ลูก ทำจากไม้ไผ่ และไม้แก่น

ใช้ชื่อเรียกเป็นภาษาลาวลุ่ม เพราะเป็นเครื่องดนตรีที่รับมาจากลาว

เป็นเครื่องดีด มีสายทำด้วยเอ็น อาจมี ๒ หรือ ๓ สายก็ได้

- ชอนนี้อาจจะทำเอง หรือซื้อมา
- ชอปาก มักเป็นไม้เล็ก ดัดให้โค้ง มีเชือกขึง ไขว้วางที่ริมฝีปากแล้วเป่าลม ให้เกิดเสียง ส่วนมากไม่เป็นทำนองชัดเจนนัก ผู้ชายหนุ่มและ เด็กๆ ทำเพื่อเล่นกันสนุกๆ ในหมู่เพื่อนฝูง
- แคน เป็นเครื่องดนตรีที่รับมาจากลาวลุ่ม ชนเผ่าบางบ้านที่อยู่ไกล จะไม่รู้จักแคน เพราะไม่ใช่เครื่องดนตรีดั้งเดิมของเผ่า แต่ปัจจุบัน ก่อนข้างแพร่หลายทั่วไป

เนื่องจากชนเผ่าแต่ละเผ่ามีคำที่ใช้เรียกเครื่องดนตรีต่างๆ กันตามภาษาของเผ่า และผู้บอก ข้อมูลก็ไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนว่าเครื่องดนตรีชนิดใดมีลักษณะอย่างไร เล่นอย่างไร จึงควรให้ รายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องดนตรีของเผ่าแต่ละเผ่า ตามที่ผู้บอกข้อมูลบันทึกและอธิบาย ดังนี้ เครื่องดนตรีของตะเรียง ได้แก่

- ดาไล้ย ชลุ่ม ทำจากไม้ปึก (ไม้ไผ่ลำขนาดกลาง) มักใช้เป่าเล่นในเดือน ๑ เดือน ๒ และเดือน ๓ คือช่วงที่ยังไม่มีงานในไร่และสวน
- เครื่องดนตรีของแยฮู ได้แก่

- ก้องเก-ลง ระนาด ทำจากไม้แก่น และใช้ไม้ท่อนหุ้มปลายดี ทำเองได้ไม่ต้อง ไปหาซื้อจากที่อื่น และจะเล่นคนเดียวหรือเล่น ๒-๓ เครื่อง พร้อมกันก็ได้ มีทำนองต่างกันออกไปและมักมีคนร้องเพลง ประกอบไปด้วย
- บินบุย กระโหลกน้ำเต้า ทำจากไม้ปึกประกบกับน้ำเต้าแห้ง ทำเป็นคู่ เวลาเล่น เอาส่วนที่เป็นกะโหลกน้ำเต้ามาเคาะกันให้เป็นเสียง ผู้ชายแยฮู มักใช้บินบุยเล่นเวลาไปเกี้ยวสาว หรือจะเล่นสนุกๆ ตามใจชอบก็ได้ เป็นเครื่องดนตรีที่ทำเล่นกันเอง เด็กๆ ก็ทำได้
- เตลน ชลุ่ม ทำจากไม้ไผ่และทำได้เอง โดยตัดไม้ปึกมาให้ได้ขนาดแล้วเจาะรู ใช้นิ้วปิดเปิดให้ได้เสียงต่างๆ ผู้ชายแยฮูจะทำเตลนไว้เป่าเล่น เวลาเสร็จงานเกี้ยวสาวไร่ หรือเก็บพืชผลจากสวน มักจะเป่าเล่น ลำพังคนเดียว หรือในกลุ่มเพื่อนฝูงก็ได้ ไม่ต้องมีคนร้อง

เครื่องดนตรีของตะวี่ว ได้แก่

- ปรีฮู้ดเตอะ** ปี่ (หรือขลุ่ย) ทำด้วยไม้ไผ่ เป็นเครื่องดนตรีที่ทำเล่นเองได้ ใช้ปล้องไม้ไผ่ขนาดเล็ก ตัดให้เรียบทั้งสองด้าน ปี่ชนิดนี้ไม่มีลิ้น ลักษณะคล้ายขลุ่ย แต่เจาะรูหนึ่งเดียวตรงปลายด้านที่จะเป่าปรีฮู้ดเตอะนี้ จะเล่นเมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องมีโอกาพิเศษ ผู้หญิงก็เป่าเล่นได้ เล่นเป็นเพลงโดยไม่ต้องร้องประกอบทำนอง
- อาส้ง** ปี่เขาควาย หรือการเป่าเขาสัตว์นั่นเอง ปี่เขาควายนี้นำทำเอง โดยต้องขัดตรงปลายด้านที่จะเป่าให้เรียบ ใช้เป่าเวลาล่าวาง หรือหมู่บ้านได้ หรือในเวลาปีใหม่ ทำกรวนใหม่ ทำประตูโค้ง ปากทางเข้าบ้าน เล่นคนเดียวก็ได้ และไม่ต้องมีคนขับลำประกอบ
- อีรูด** หรือ ดู้ดอีรูด คือ ขลุ่ยไม้ป่อง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) ทำเองได้ ส่วนมากผู้ชายเป็นคนเป่า เพราะต้องใช้แรงลมมากกว่าปรีฮู้ดเตอะ ต้องใช้นิ้วปิดตามรูที่เจาะเพื่อทำให้ระดับเสียงต่างกัน จะเล่นเวลาใดก็ได้ และเล่นคนเดียว ไม่ต้องมีคนร้อง
- อีลลิด** กลองขนาดเล็ก ทำด้วยไม้ป่องลำใหญ่ เวลาเล่นต้องเอามือปิดด้านปลายข้างหนึ่ง และเปลี่ยนมือตีตามจังหวะ อีลลิดนี้ทำเองได้ มักใช้เล่นเวลาในงานบุญตอนรื่นเริง เป็นเครื่องให้จังหวะ ทำให้คึกคัก สนุกสนาน

เครื่องดนตรีของเงะ เงะมีเครื่องดนตรีหลายอย่างที่เล่นเองเพื่อความบันเทิง ได้แก่

- กะจับปี** ทำด้วยไม้แก่น นิยมใช้แก่นขนุน มีสายป่านสำหรับดีด ๓ สาย
- ละนาดใหญ่** เป็นไม้เนื้ออ่อนตัดเป็นท่อนๆ แขนวเรียงกัน ยาวประมาณ ๒ เมตร ลักษณะคล้ายโปงลางของภาคอีสาน ใช้ไม้แก่นอีกท่อนหรืออาจใช้สองท่อนก็ได้ เคาะไล่เสียงเป็นทำนองเพลง คนเล่นละนาดใหญ่ได้มีน้อยคน ท้าวสวนเทียนอธิบายว่า การทำไม่ยาก แต่เล่นยาก
- ขอปาก** เป็นไม้เล็กๆ ตัดให้โค้งแล้วขึงเส้นป่าน เวลาเล่นต้องเอาวางที่ปาก แล้วดีดสายป่านให้เป็นเสียง ประกอบกับลมที่เป่าจากปาก

- ปี่** ทำจากไม้ไผ่ลำเล็ก มักใช้ไม้เหียะ ถ้าเป็นปี่ที่ผู้หญิงเล่น จะใช้ไม้ซอด ซึ่งลำเล็กคล้ายไผ่รวก ปี่นี้ไม่มีลิ้น ลักษณะคล้ายขลุ่ยมากกว่า
- ก้องตบ** คือ กลองที่ทำด้วยไม้แก่น มีหนังวัวปิดปากกลองสองด้าน เวลาเล่นก็ตบให้เป็นจังหวะประกอบการขับ จะเล่นพร้อมกับเครื่องดนตรีอื่นก็ได้
- แคน** คือ แคนอย่างที่เราลุ่มใช้เล่นกันทั่วไป เครื่องดนตรีชนิดนี้จะรับมาจากลาวลุ่มโดยตรง เพราะแต่เดิมไม่มี และไม่มีคำเรียกในภาษาของเผ่าด้วย
- ท้าวสวนเทียนกล่าวว่า เจะบ้านไกลๆ ไม่รู้จักแคนก็มี

เครื่องดนตรีเหล่านี้จะเล่นลำพังหรือประกอบการขับลำก็ได้ และจะขับลำเน่ๆ โดยไม่มีดนตรีเล่นประกอบก็ได้เหมือนกัน ซอปากและปี่นั้นส่วนมากจะเล่นเพื่อความบันเทิงส่วนตัวหรือเล่นกันในกลุ่มเพื่อนและเด็กๆ ก็ได้

เครื่องดนตรีของกะตู่ มักเป็นเครื่องดนตรีขนาดเล็กเฉพาะตัวคนและเล่นเมื่อใดก็ได้ ส่วนมากทำเองได้ในบ้าน และไม่กำหนดโอกาสในการเล่น ได้แก่

- ฮูดแกน** แคนสาว ผู้ชายมักไปเป่าที่เรือนผู้หญิง ผู้หญิงจะเอายาสูบใส่ก๊อก ลงจากเรือน แล้วไปนั่งคุยกันที่ไหนก็ได้
- ปองรอง** ขลุ่ย เวลาไปทางไร่หรือเดินทางไปไหนๆ อาจเอาขลุ่ยไปเป่าเล่นระหว่างทาง หรือเป่าเล่นกันในกลุ่มเพื่อนฝูงเวลาพักงาน
- ดิงต๊อง** โป่งกลาง ใช้ไม้ท่อน ๕ ท่อน ผูกกับเสาไม้ ตีไล่เสียงกัน เรียกตัวบนสุดว่า *ตัวน้อย* ถัดมาเป็น *ตัวนาง* *ตัวกลาง* *ตัวผู้* และมี *ตัวแม่* อยู่ล่างสุด ตัวผู้จะยาวที่สุด ดิงต๊องนี้มักมีคนไปทำทั้งไว้ระหว่างทางไปไร่เป็นบ่อนพักเหนื่อย เพื่อตีเล่นเป็นการพักผ่อนและถือว่าบ่อนป่าดงไม่ให้เจ็บเหงา หรือเป็นสัญญาณให้คนที่รู้ว่ากำลังจะมาถึง
- ดิล** กะจับปี่ คล้ายซิ่งหรือพิณ แต่มีสองสาย ผู้ชายมักจะเล่นมากกว่าผู้หญิง
- อิมปาม** ปี่ ยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ปี่สั้นแต่ใหญ่เรียกว่า *โกรากูซ* ทำจากไม้ไผ่ คล้ายกะบังที่เป่าในพิธีแปงฮีด แต่ทำอันเดียว เป่าเล่นเวลาเดินทางก็ได้
- ปี่อีกชนิดเรียกว่า ปี่ลิ้นทอง คือ มีลิ้นทองเหลือง เป่ายากกว่า และทำให้เกิดเสียงต่างออกไป

๖๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ตวรุ	แคนน้ำเต้า ใช้เป่าเรียกสาวเวลากลางคืน มักเป็นสัญญาณที่รู้จักกันเฉพาะตัว
อินตอจ	ซอปาก เป่าได้เป็นเสียงเหมือนเสียงพูด หนุ่มใช้เป่าเกี้ยวสาว
เครื่องดนตรีของจะต๋อง	
ตวบล	ขลุ่ย ทำด้วยไม้ป่องขนาดเล็กไม่ใหญ่ เจาะรู เวลาเป่าใช้นิ้วปิดรูเพื่อบังคับเสียง ถ้าใช้ไม้ขนาดต่างๆ ก็ได้เสียงต่างกันออกไป
กรูยาง	กระดิ่งพวง พวงหนึ่งมีประมาณ ๓๐ ลูก เขย่าให้เกิดเสียง อาจใช้เขย่าเล่นก็ได้ หรือประกอบเวลาเรียกผีในพิธีแข่งฮีตด้วย
จอรุลาย	หมากแข่ง คล้ายลูกแซ็ก ทำด้วยทองหรืออลูมิเนียม ข้างในใส่เม็ดหมากไม้ อะไรก็ได้ที่แข็งๆ สั่นแล้วมีเสียงดังกราวๆ ทำเลียนเครื่องดนตรีสมัยใหม่ของลาวลุ่ม
ดั่งกอย	ปี่เขาควย ทำด้วยเขาควย เจาะรูให้เกิดเสียง เป่าได้เสียงดังกว่าปี่ไม้ไผ่
ฮากิรุ	กลอง คือ กลองที่ชิงด้วยหนังวัวควาย ตีได้ ๒ ด้าน

เครื่องดนตรีของจะต๋องประเภทที่เล่นได้ทั่วไปนี้จะใช้เวลาว่างยามว่างขึ้นระหว่างพิธีกรรมก็ได้ หรือนำมาเล่นตามลำพังเพื่อความบันเทิงก็ได้ โดยเฉพาะขลุ่ยมักใช้เป่าเล่นเวลาเดินทางไปไร่หรือไปที่ต่างๆ หนุ่มๆ มักนำขลุ่ยติดตัวไปเป่าเล่น หรือเป่าให้ผู้หญิงฟังก็ได้ แต่ผู้หญิงน้อยคนที่จะเล่นดนตรีเป็น และไม่ค่อยเล่นมากนัก โดยเฉพาะดนตรีพิธีกรรม ผู้หญิงจะไม่เล่นเลย

เครื่องดนตรีของตะไอย

เครื่องดนตรีของตะไอย ที่นอกไปจากดนตรีสำหรับพิธีกรรม ได้แก่ กะปี่ ซอ แคน ก้องตบ (กลอง)	
ไฮ้ดป๋าม	ปี่หรือกะปี่ ทำด้วยไม้เหียะ คนที่เป่าเก่งๆ อาจใช้เสียงปี่เป็นสัญญาณพิเศษสำหรับคนที่รู้จัก
แคน	เป็นเครื่องดนตรีที่ได้จากลาวลุ่ม ทำจากไม้เหียะ อาจจะเป่าเล่นคนเดียวก็ได้ หรือเป่ากันหลายๆ คนเวลาว่างรื่นเริงบันเทิงต่างๆ ก็ได้

การเล่นเครื่องดนตรีเหล่านี้ไม่ต้องมีการขับลำประกอบ หรือถ้าจะขับลำแล้วใช้เครื่องดนตรี เช่น ก้องตบ แคน ปี่ ด้วยก็ได้

เครื่องดนตรีของฮารัก ประเภทที่เล่นเพื่อความบันเทิง ได้แก่

ปล้องเปุลล	ระนาด ๕ ลูก เป็นปล้องไม้ไผ่ชนิดลำเล็กๆ ตัดขนาดต่างกัน ๕ ปล้อง ผ่ากลาง เวลาเล่นวางบนปากครกหรือท่อนซุงก็ได้ ใช้ไม้ไผ่ท่อนเล็กๆ
-------------------	--

โคงสิ่ง	สองท่อนตีบนปล้องที่วางบนขา ส่วนมากผู้หญิงชอบเล่น เด็กๆ ก็เล่น เป็นชนิดเดียวกับจู้จ๊ะ หรือจู้เตี้ยะของละว้า ระนาด ๗ ลูก ลูกกระนาดมักนิยมทำด้วยไม้จริง (ไม้แก่น) คล้ายโปงลางของ คนอีสาน เวลาเล่นต้องแขวนกับท่อนไม้ใหญ่ ใช้เชือกสองเส้นมัดไว้ แล้วใช้ไม้ท่อนดีไล่เสียงให้เป็นทำนองเพลง ส่วนมากผู้ชายเล่นเพราะ ต้องใช้แรงมากกว่า แต่ผู้หญิงจะเล่นก็ได้ ไม่ห้าม
กายบ่ปี	หรือกะจับปี มี ๒ สาย บางทีมี ๓ สาย ใช้มือตีดแบบกีตาร์
ซอซี	ซอ (สี่) ใช้คันชักมีสายเป็นเอ็นหรือลวดเล็กๆ สายซอเป็นเอ็น
ปะเลล	ปี เป่าได้ทั้งผู้หญิงผู้ชาย แต่มักเป็นผู้ชายเพราะต้องใช้ลมมากและเหนื่อยเร็ว
นุ่น	แคน ส่วนมากผู้ชายเป่าแคน ผู้หญิงไม่เป่า
ในยามที่เป็นฤดูกาลผลิต ต้องอยู่ที่ไร่ ก็อาจตีระนาดเล่นได้ แต่ในเดือน ๗-๑๒ ซึ่งมักอยู่เรือน จะไม่ค่อยเอามาเล่นในเรือน จึงกล่าวได้ว่าเป็นเครื่องดนตรีที่เล่นกันในกลุ่มเพื่อนฝูง	
เครื่องดนตรีของละเวน	
ก้องชะจืด	ฆ้องน้อย คือฆ้องขนาดเล็กกว่าก้องลาที่ใช้ในพิธีกรรมทั่วไป ละเวนไม่มี ก้องลา และไม่มีเครื่องดนตรีพิธีกรรม
แคนห้าลูก	เป็นแคนขนาดยาวสอกเศษๆ เป็องละ ๕ ลูก สั้นกว่าแคนลาว แคนลาว จะมี ๗-๘ คู่และยาวกว่า
ปี	ใช้ไม้เฮียะ เจาะรู เป่าเป็นเสียงดังค่อนข้างแหลม
ตั่งเต็ก	ระนาด ใช้ไม้จริงเป็นแผ่นๆ เรียงกัน ไม้ดีใช้ไม้จริงเหลาปลายเป็นตุ้มกลม มักหุ้มผ้า ทำให้เสียงทุ้ม
คุย	เป็นแผ่นโลหะตีบางๆ ใส่ปาก ใช้นิ้วดีด จะเกิดเป็นเสียงตามเสียงลม ที่เปล่งจากคอ ลักษณะใกล้เคียงกับที่เรียกว่า ซอปาก นั้นเอง
เผ่าส่วยและละเวนไม่ค่อยเคร่งครัดเรื่องเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม เพราะถือว่าไม่ได้ยึด ความเชื่อเรื่องผีเป็นหลัก ไม่มีการแบ่งฮีดเกี่ยวกับผี เครื่องดนตรีจึงไม่มีข้อห้ามกำหนดว่าจะเล่นอะไร เมื่อใด สุดแต่แต่ความพอใจและความชำนาญ อาจจะถือว่าส่วยและละเวนไม่มีเครื่องดนตรีพิธีกรรม ส่วนเครื่องดนตรีพื้นบ้านดั้งเดิมของส่วยมี ก้อง (กลอง) ซอ กระจับปี และแคนแบบลาว	
เผ่ากะเซมมีการเล่นรื่นเริงและมีเครื่องดนตรี ตลอดจนการร้องรำทำเพลง เช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ	